

МЕСТО ПОЧЕТОК

ВО ОДДЕЛЕНИЕТО сме триесетина ученици. Веќе неколку години заедно се влечеме во клупите, кои, господ да ги поживи, сè уште траат и ни дозволуваат да«ги шаркаме и јаваме и да ги разместуваме и влечеме: зиме поблиску до печката, а лете поблиску до прозорците, палавине и беснееме низ дворот, пред свончето и по него, па дознавме дека главите без наше заземање и неусетно, од година на година, сè повеќе одбегнуваат и вишеат нагоре, зголемувајќи го притоа сè повеќе и растојанието од носот до прстите од нозете. А тоа најдобро се забележува пред почетокот на секоја учебна година, кога рецките на вратата од училиштето се слизнуваат сè подолу, бегајќи од нишанот на нашите очи. Многупати учителот на часовите по сметање нè тераше да пресметуваме колку пати свончето во годината ни штракнува од еден час до друг, или од еден одмор до друг. Бројката нè чудеше и занимлива ни изгледаше. А учителот, притоа, не испушташе да рече:

- Гледате ли, драги мои, како секојдневно и неусетно ни се слива времето... како се проткајува и тече, тече и одминува со нас, а и ние со него... Сфатете што значи тоа за вас: растете, закрепнувате и сè повеќе, од ден на ден, созревате и ја зацврстувате блискоста меѓу вас, другарството...

Да, имаше право во тоа учителот. Но при сето тоа, само едно не можеше да се совпадне: меѓу сите нас не можеше да постои едно општо и заедничко другарство. Се сакавме, но не сите. А можеби и не можеше поинаку. Вистина е, на час сè си беше в ред: довлечкај се и застани

под прозорецот, на вратата или седни некаде на крајот од училницата и слушај: попусто би било да може нешто да се открие и дознае. Но свршија ли часовите, тогаш сè е поинаку... Никој ништо не ни може.

Во почетокот на оваа учебна година учителот веројатно насети нешто и ни нареди повторно да ги прередиме клупите и да се разместиме меѓу себе:

- Не сакам да чујам за тие ваши поделби: горномаалци, долномаалци, - рече намуртен. - Вие сте едно, без оглед дека селово е така поделено... Училница е ова, и такви лудории и поделби не трпи. Од денеска не сакам да чујам повеќе за тие ваши расправи, разделување и што ли уште не...

Се разместивме и се подредивме онака како што бараше тој. И сè си тргна нормално и в ред. Но тоа само така изгледаше...

I

ДРУЖИНАТА наша е составена од шестмина долномаалци. Првиот е Коле. Седи во последната клупа, па главата често ја потпира на сидот. Од тоа и врта е излупена зад него. Тоа место му го определи учителот, зашто Коле е највисок меѓу нас: со јадри рамења и долги раце што при одење му се мавтаат отстрана како поткршени ветки. Неговото место преку годината често остануваше празно[^] Затоа учителот доста го земаше на нишан:

- Што станува со тебе, Коле? ... Зауми се и немој да изостануваш... Размисли веќе еднаш колку е важно учењето... Редовно сакам да ми доаѓаш...

Коле со прстите жулеше по браздите од клупата и молчеше. Но учителот не продолжува. Ја знаеше причината: Коле е бистар и бргу сфаќа, но нередовноста доста му пречи. А за тоа тој не е виновен: откако умре татко му, мајка му остана сама, без ништо. Коле е најстариот дома: покрај него има уште две братчиња и едно сестри-

че. Татко му работеше во туланата и некако ги прехрануваше. Но сега сета грижа е останата на мајката и на Колета. Кога таа наутро со мотика на рамо ќе отиде на нечија нива за да донесе леб, Коле мора да остане дома. Многупати учителот нè испраќаше кај него дома, за да го викнеме. Тогаш Коле и сестричката ја носеше со себе. Ја оставаше во ходникот или во дворот, а таа постојано врескаше гризејќи земја и вар по сидот. Но сега Коле е редовен. Не изостанува, зашто мајка му веќе не оди по полето: работи по куќи, а со себе ја води и сестра му. За Колета секојпат сме готови да жртвуваме сè. А и тој за нас. Најголемо задоволство му е да го слушаме и да го дочитуваме.

Вториот е Танас. Седи до прозорецот. На прашање прв подига рака. Но учителот нему не му обрнува внимание. Поради тоа многупати му вели:

- Ти ништо не размислуваш. Само - оп! Ќе замавнеш со раката нагоре. Полека, среди се. Брзината не е секогаш добра. Научи се да размислуваш...

На тоа Танас ни малку не се лути. Намигнува со едното око, а другото го врти кон височината на раката и со прстите продолжува да нишани во носот на учителот.

ЈМитре седи до Танаса. Устата секогаш му е подзината. Многупати се случува да настрада кутриот од некое мувиште што ненадејно ќе му влета в уста. Но тој не е од оние што дигаат паника. Едноставно, ја стиснува со непцето в уста и со прстите пополека ѝ ги бара крилцата. Ја фаќа и кроце, без гадење и плукање ја гмечи под стопалата. Учителот поретко го прашува. Но за него има многу добро мислење, поради погледот што секогаш заинтересирано му јапи.

Четвртиот е Ангелко. Го викаме скратено Ѓеле. Тој е единствениот во одделението што седи со девојче. Доста е сериозен, па затоа учителот можеби токму него го определи да ја има таа чест. Зашто, ако ја имавме ние, кутрото девојче бездруго секогаш ќе седеше намуртено, расплакано. Но Ѓеле е од оние деца што постојано ја држат главата подведната, веѓите затегнати и протурени над очите, а устата и лицето никогаш не знаат за смеење. Чуден е. Не знаеме што би дале само да го видиме насме-

ан. Но, и покрај тоа, многу го сакаме: има нешто во себе добродушно и строго одмерено. Учењето добро му оди, а најмногу историјата. Често при некоја работа учителот ќе рече:

- Угледајте се на него. Истерајте ги ветриштата од вас...

Васе седи до мене. Лицето му е тркалезно и прошарено со ситни бенки. Само тој има црвена коса меѓу нас, чијшто прелив му минал и на веѓите. На клупата не седи спокојно, па често сум принуден да го мушнаам со колено. Никогаш не ми се лути.'

Шестиот сум јас. Другарите ме викаат Јоле Дедин. Презимето го добив по деда си, кој - покрај мајка ми - најмногу се грижи за мене и често пред другите ме вика нагалено: „Дедово“ Но многупати знае и да побесни од лутина и да вреска по мене: „Откорнатик! Антихрист!“ - замавнувајќи со стап и со коприва по нозете. И тогаш ѝ наредува на мајка ми и на сестра ми да не ми даваат јадење. Другарите се собираат и ја преземаат мојата улога: го молат и му ветуваат дека ќе се поправам.

Ете, како што се гледа, толку сме: шестмина. За неколцина помалку од дружината на Бузо. Но сè едно. Не сме ние виновни дека мајките нè родиле под патот и што ги направиле куќите во овој дел од селово. А покрај тоа, на сите нам не можат татковците да ни бидат ни полјаци ни пандури во општината, како што е тоа татко му на Бузо. Па немаме ни сила ни можност да речеме: „Наше е полето! Другари, што ви е гајле, татко ми нема да нè кара..." - како што тоа го прави Бузо храбрејќи ги своите горномаалци. И удри, удри од ред и како во свое: и првите цреши, и првите круши, и првото грозје и ореви - за нив...

Единствен долномаалец што се предомисли и ѝ пријде на Бузовата дружина е Марко. Поточно, ние така го сметаме, зашто куќата му е во оној дел каде што се и нашите. Но, тој пронашол дека мајка му го родила кај тетка му, која живее во центарот на горно маало. Ова нешто најмногу го зарадува Бузо, па го постави за личен заменик.

Името, пак, на таа нивна сурија постојано го менуваат, те вакво, те такво, те како некое страшно свериште.

те како некое грабливо птичиште, те некои имиња од оние познати олојувачи во историјата. Но ние ги викаме само „бузовци“^{*1}. Со тие нивни шареникави и надуени имиња ни ја пробија главата. Постојано се фалат и ни брмчат како бумбари околу нас.

Најпосле, еден ден тоа ни препукна и ни здодеа. На последниот час, по историја, кога учителот на таблата ги допишуваше имињата на оние што најмногу придонеле за успешната победа. Коле се наведна кон ушетото на Танаса, му шепна нешто, а потоа шепотот заструже од еден до друг и, како жужалец стигна до мене:

- Никој да не оди дома. Зборно место на крстопатот.

Учителот го забележа шушкањето и го прекина со шуштеж низ стиснати заби. Хм, чуден ти е: не сака ни мува да брмне. Построг можеби нема. Постојано и за што било те фаќа и ти вели: „А зошто ти така; до кога ти така; како си смеел; што мислиш ти; каде си бил до сега; зошто си се тепал“, и што ли уште не. Накусо: сè сака да знае. И другарите признаваат дека е строг, но и додаваат: правичен е. Можеби, си мислам јас, но таквата правичност мене не ми прави особено задоволство.

На крстопатот има високо столетно дрво со широко и дебело стебло. Учителот ни раскажуваше дека него го посадиле двајца браќа. А тоа било вака: на овој простор каде што е селово во старо време се населиле двајца браќа. Имотот што го нашле го поделиле на два дела и си живееле секој одделно. Но кога им се наредиле синови, па од синовите внуци, почнала караница меѓу семејствата, која од ден на ден станувала сè поголема. Браќата, остарени и снеможени, речиси пред умирачка, решиле еден ден да ги прекратат тие непријателства И расправи. Тоа и го сториле... Се собрале на она место каде што се допирал нивниот имот, а тоа е овој, денешниов пат, па се смириле. За да остават спомен за тој важен и радосен момент, го посадиле ова дрво, кое и до ден-денес, еве, сè уште живее...

Се собравме околу него врескајќи и викајќи. А кога некој свирка со прсти и даде знак за молчење, Коле застана до стаблакот и прошета со очите по нас. Се накашла, а потоа сериозно и со свечен глас рече:

- Значи другари, ред е и нашава дружина да има име.

- Ура! Иху! - загрмевме.

- Какво? - ја истегна шијата Танас надвишувајќи ја сета врева.

Коле протегна рака зад грбот и го потчукна стеблукот.

- Јас мислам да се вика: „Братско стебло**“. А?

- Ура! Добро е! - пак згрмевме, сложно потпалено.

- Тогаш, штом се согласувате да прејдеме на најважното. Молк и штама.

Коле повторно прошарка со очите по нас и полека извлече од пазува свиткан лист. Го лизна со погледот откосо и набрзина, па рече со повишен глас:

- А сега ќе ви го прочитам заветот на дружината. Го составивме јас и Ѓеле. Секој ќе треба да се заколне дека ќе се придржува кон сите точки што тој ги предвидува. А тоа се:

„Прво: Секој член на дружината да се штити и помага.

Второ: На секого, што и да му се случи, не смее да плаче и да се мрсулави.

Трето: Никој не смее да ѝ пријде на дружината на Бузо.

Четврто: Никој не смее да ги предава тајните на дружината.

Петто: „Никој не смее да рече: нејќам, не сакам и не можам.**“

Толку. Има ли некој нешто да додаде? - заврши Коле...

Се погледнавме меѓу себе.

- Тогаш заколнете се дека ќе го почитувате ова што го чуете.

- Се колнеме! - свикавме со кренати раце.

- Добро. А сега, другари, името на дружината ќе го запишеме на дрвово.

- И нашите имиња - свика Танас.

- Да, и нашите, - додаде Коле и се сврте кон стеблото.

Долго време и со нетрпение чекавме со извадени ножеви. Пишувањето на Коле беше бавно и напрегнато.

Најпосле ни дојде ред и нам, откако Коле под името на дружината го врежа и своето име. Се поттргна настрана, а јас до неговото име додадов: „Водач“. Коле најпрво ме погледна намуртено, а потоа го развлече лицето во пријатна насмевка. Под неговото име го додадов и моето.

Почнаа и другите: Танас, Ѓеле, Митре, Васе со мака ја издолжи раката и рече скиселено:

- Не можам да стигнам.

Некој му удри клоца:

- Чу ли дека не треба да се вика „Не можам“.

Митре стрча, му ја протна главата меѓу нозете и го крена. Васе со мака го допиша своето име.

Најпосле Коле, налево од имињата, ја врежа и датата: 26.XII 1940. Се тргна настрана, а јас преброив: еден, два, три, четири, пет, шест. Значи, сите сме. Но чекајте! Гледам: не ќе можам уште еден да испуштам, ѓавол да го земе! Неговото име не е напишано овде. А тоа е Калчо. Седи во задната клупа, наспроти Бузо, во она место што е определено за печката. Счучурен е и собран а како еже. Заборавен и отфрлен од сите. И учителот не сака да денгуби со него. Многупати порано му велеше:

- Нервите ги загубив со тебе. Што имаш во чупката!...

Но сега го остави на мира: едноставно само ќе мине крај него и ги врти очите на друга страна. Зашто, ако запре, голем дел од часот ќе отиде во неврат. Но и Калчо сега станува поспокоен: се вовлекува во желкина корупка и трае. Работи нешто, шарка по тетратките и сеедно тивко мрмори. Свончето му е единствената радост.

Штом ќе завршат часовите, дотрчува кај мене во дворот. Под мишките стиска тиква и нè моли, заедно со Васета, да му направиме стапица. Васе му вика налутено:

- Ајде, факај магла! - и стрчува да го подбере со клоци. Но тој ќе ја дувне некаде до кошето од дворот и, ете го, пак главата ја провира низ плотот:

- Пуштете ме, ќе донесам уште една тиква за вас, - нд моли.

Ние молчимо, а некакво беснило ни навира во градите.

- Почекај, - му велаам и станувам пополека. Се приближувам до синцирот од кучето и го с'снувам по него.

Тоа диво и разлутено му се спушта по патот, а ние со Васета викаме и се дереме:

- Уааа! Држете го крадецот! Уаааа!

Тогаш Калча ќе го снемаше на светов: молчеше некаде скриен и притаен.

Но чуден е тој. Преку ноќта заборава сè, па ете го утредента како сенка по нас: нè следи и бара да го примиме со нас. Се противиме, го бркаме, но тој упорно настојува и трча како загар.

Но пред некој ден не знам што ни стана, го примивме со нас. А еве зошто.

Снег одамна немаше. Утрото лред да се разбудам, дедо ми ме дупна со некакво дрвиште што го пикаше во огнот:

- Стани! Доста фрчиш со носот. Погледај! - го издолжи дрвото кон прозорецот обелен од снегулки.

Изрипав возбуден. Го залепив носот до прозорецот и гледав во дворот во кој предметите, оставени од синоќа, не се ни препознаваа. Знаев: мора да е до појас штом куќичката од кучето е наполно зарамнета. Истрчав долу. Заграбував од снегот, го зграпчував и загризував од него како да беше јабољко.

Часовите в училиште не знам како минаа. Ми се чини последните беа цела вечност! И учителот стануваше здодевен. Не продолжи онака како што тоа го стори на првиот час. А прекрасно беше: застапа крај прозорецот триејќи ги рацете:

- Снег денеска, деца! Гледајте, гледајте многу убаво паѓа.

На сите нам главите ни се кон прозорецот. Гледаме и молчиме. Молчи и учителот. Никој по клупите не шушка и не тропа. Тишината во училницата е пријатна и чудна.

Снегулките забрзано налетуваат врз прозорецот и крцкаат како ситни парченца стакло.

Часот заврши заборавен од сите. Но вториот и третиот подобро да не беа. Застапа учителот строго и налушено:

- Што е ова од вас!? Збеснавте на одморите. Знаете ли што значи мавање со топки? И тоа така лудо како

што го правите вие. Половината од вас врескате и плачете. Ако продолжите, ќе морам да ви забранам...

Пак молчење. Но, овој пат зборовите на учителот како камшик фрчат околу нас. Ќе се издржи ли до свончето...

Наодење дома учителот рече:

- Ќе напишете состав за првиот снег. В понеделник ќе го донесете.

Патем Коле нè запре со рака. Застанавме. Причека додека изминаа девојчињата и оние чие што место не е меѓу нас.

- Имам предлог, другари, - нè погледна сериозно. - Дали се одобрува?

- Каков?

- Одовде до дома да се сликаме по снегов.

- Како? - не издржа Танас боцнат од некаква љубопитност.'

- Не истрчувај наеднаш со прашање. Ќе објаснам.

Му ја фрли торбата на Митрета и се издолжи на снегот, со раширени раце.

- Видовте ли како? - стана и се сврте кон отисокот што го остави на снегот. Сликата личеше на плашило.

Почнавме со сликање: еден по друг, еден по друг... друг...

Калчо нè пречека зад стеблакот на крстопатот. Зачекори претпазливо.

- Да дојдам и јас со вас? - рече замуцкувајќи.

- Да те нема! Поткини си ја шијата! - му се развика Коле.

- Пушти го, - реков. - Крлеж! Јас ќе му покажам... му мавнав со рака да дојде.

Дојде и зарипа како кученце околу нас.

- Сакаш ли да се сликаш? - го прашав.

- Сакам.

- Е, тогаш - легни!

Се издолжи на снегот како некој што легнал да се сонча.

- Не така, сврти се со мевот, - му реков. - И лицето да ти се слика.

Се сврте послушно и задоволно.

Му стапнав на плеките со колена и свикав кон другарите :

- Сера!

Не требаше многу. За неколку мига го затрупавме во снег.

Му го слушавме гласот плачлив и задушлив. Му го чувствувавме попустото напрегање некако да се извлече. Но подоцна сè стивна. Моравме да го отпретаме. Долго го жулевме по вратот и лицето.

- Крвта му е замрзната, - рече Коле и позелене во лицето. Сите погледнаа во мене. Зафативме што посилено да триеме.

По малку Калчо ги отвори очите. Здивот му се поврати. Најпрвин фати да плаче засркнато, а потоа молкна. Ме погледна мене прекорно и налутено. Погледот ми откорна нешто тешко во градите. Голтнав суво и со напор.

Коле и Ѓеле го придржуваа помагајќи му да стигне што побргу дома.

Одев по нив виновен и замислен.

Утредента Калчо не дојде на училиште. Учителот праша, но ние молчевме. Надвор Коле ми рече:

- Јоле, не знам што ќе биде со тебе. Бездруго ќе те обесат.

- Зошто? - ме штрекна нешто.

- Така. Калчо бил тргнат на оној свет, уху! - дувна Коле со устата. - Не знаел ништо за себе. Ѓо прашувале сè, но тој молчел. Го прашувале како се вика, но тој пак молчел и само ги префрлал очите. Си реков: „Добар му пат“, но помислив за тебе, помислив и нешто ме растажи.

- Од кај разбра? Си го видел?

- Не, велат луѓето. И мајка ми била да го погледне. Му дала јаболка, а тој ја свртел главата.

Се одделив од Колета и се потпрев врз училишниот сид. Стоев зашеметен и нем. Некој ме забра за раменици и ме пикна во училницата.

Утредента беше недела. Немавме часови. Целиот ден го преседов дома. Се плашев да излезам надвор. Знаев, ќе ме сретне некој и ќе ми зборува, ќе ми раскажува дека со Калча е готова работа. А јас тоа не можев да го

слушам. Ќе требаше да ги стискам ушите со прсти или да бегам некаде низ бавчите.

Во понеделник никој ништо не ми зборуваше. Влеговме во училницага и молчевме. Учителот ја побара домашната задача за првиот снег. Тргна по клупите и погледот го запре на Калчо.

- Кај беше ти завчера?

- Бев болен.

- Што те болеше?

- Грлово, - се поткрена Калчо и ја покажа гушата завиткана со шамија.

- Од што?

- Настинав. Во студено спиеме.

- Хм! - дувна учителот и тргна кон печката.

Јас ја наведнав главата. А во себе почувствуваа дека ми олесна една тешка грутка што наеднаш ми се собра и ме притисна.

- Учителе! - се поткрена Мира и заплака. - Видете учителие... - му подаде еден лист хартија и пак брзна да цимолка во дланките.

Учителот се возбуди. Застана пред нас и прочита:

„Падна првиот снег... Јас ја сакам Мира. Јоле.“

- Пак ли со вакви работи почнавте! - писна со стиснати вилицы.

Мене ушите ми пламнаа. Нешто ми се смагли во свеста, и очите кога и учителот, заедно со другите, се сврте и очите ги задржа на мене.

- Ти ли го напиша ова?

- Не, учителие, се колнам...

- Кај го најде ова? - и сè сврте на Мира.

- Во клупава, учителие. Ми го ставил некој, - врескаше таа.

Учителот пак се загледа во листот. Постоја малку, а потоа ме викна. Го преврте листот и рече:

- Напиши овде: „Падна првиот снег...“

Рацете ми играа возбудено. Напишав. Го вртеше листот и од едната и од другата страна, па споредуваше нешто. Гледаше, гледаше, а потоа свика:

- Зошто лажеш? Ракописот е твој... Ти го имаш напишано.

- Не лажам, учителие, верувајте, не сум напишал, се колнам.

- Пст! Молкни, - шкрипна со забите. - Реков ли јас порано ова веќе да не се случува? Тргај! - ми ја покажа вратата со прст.

Во училиницата оставивме тишина и молк. Само мене солзите ми летаа низ образи.

- Не сум јас, учителие, друг го има напишано...

Ме епика во канцеларијата викајќи возбудено и луто.

Плачев и попусто се трудев да му докажам.

Викањето од учителот го прекина некој што зачука на вратата.

- Да! - отсеке учителот.

На вратата полека и плашливо се покажа лицето на Калчо.

- Што сакаш? - стрешти учителот.

Калчо ја пофати шамијата на грлото и голтка:

- Јас... Јас, учителие напишав... Не е Јоле... Пуштете го.

- Ти? - се накостреша учителот.

- Да. Се трудев ракописот да биде како од Јолета, зашто тој... Но видов, видов сега дека згрешив. Не требаше, не требаше, учителие, - и заплака.

Учителот се потокми да привика уште нешто. Но замолча. Постоја неколку мига и процеди:

- Хм. Ти, ѓаволче мало... Ти...

Ме пушти учителот со молчење. Молчев и јас. Молчеа и другите во одделението.

На одморот сите му ги стискаа рацете на Калчо. Само јас се тргнав настрана и бегав од неговите погледи: ми беше тешко, срам и необично да се сретнам со него.

Од тој ден станавме седуммина... Неговото име го допишавме на дрвото.

ДЕНЕСКА со нетрпение чекавме да влеземе в учили-
ница. Радоста нè скокотка и сите како пчели брмчиме и
врескаме. А ќе кажам зошто. Подоцна.

Се строиме пред вратата, а редицата не личи на
ништо: Васе свирка и потскока на едната нога; Танас со
парче огледало им ги засенува очите на девојчињата;
Митре со стапче им ги вади капите на оние што се пред
него; Калчо седи на прагот пред влезот, рошка низ тор-
бето, па се чуди небаре нешто заборавил. Прислужникот
чичко Петре го боцка со врвот од опинокот и му с'ска:
„Мавни се!“ Ја отвора и другата врата и застанува пред
нас како да нè брои. Со тенко дрвено стапче се потчук-
нува по колкот. Влегуваме потргнувајќи се настрана и
претпазливо. Во ходникот, како и секојпат од левата
врата допира миризба на пржени јајца. Тука живее учите-
лот и жена му, тетка Анѓа. Вратата е подотворена, па се
гледа само лактот од тетка Анѓа навален на маса. Би
мислел човек таа за ништо не се грижи, особено кога се
деновите вака топли и пријатни. Ќе влезе учителот на
час, а таа по малку ќе се заниша низ дворот и се потпира
со грбот врз стеблото на сливата: плете некакви чипки и
бедени што никогаш немаат крај. Не знам дали има некој
меѓу нас што не ја сака. Не верувам. Ќе истрчаме на
одмор - и право кај неа. А особено девојчињата. Ќе ја
заградат од сите страни, па пред секој збор што ќе го
изустат, ќе загукаат: „Тетко Анѓо, тетко Анѓо...”

Ха, но понекогаш таа не е за нас тетка Анѓа. И
никој не ја вика така. Туку - учителке. А тоа се случува
еднаш или двапати во месецот: ќе одјурат учителот в град
или некаде каде што го викнале по работа, а тетка Анѓа
тогаш ни станува учителка. И ајде, кажете ми, како да не
пукнеш од радост. Ја отвора вратата и се врти накосо за
да може да влезе. А ние знаеме: веднаш и навреме
стрчнуваме и го донесуваме нејзиниот стол од другата
соба, зашто овој од учителот е малечок и крчка. Откако
убаво ќе го избрише вратот од пот, ќе праша:

- Што сакате да учиме?

Училиницата одеднаш зовира:

- Да пееме! Да цртаме! Приказни, приказни учителке! Да броиме! Иху - иху!

- Ајде, почнете. Само тихо, ме оглушивте...

И почнуваме: Васе до мене делка некаква прскалка што шумука и исфрла вода. Кога ќе е готова, нечиј врат ќе страда! Зад мене некој струже на тенџе и ми писка в уши. Замавнувам со рака и го замолчувам. Коле пред мене гризе нешто. Но знам, сливи се тоа, штом мене ми навира во уста вода. Целата училница клоцоти и врие. Јас вртам цртеж и го гледам: и право и отстрана, но никако не ми оди на рака: споредувам, но лицето не е како од учителката. Особено носот. А гавола некој би можел да го нацрта! Шилест е и поткрепат на врвот. Но, сè едно, ќе се помачам, инаку што би правел до свончето?

Васе ме бутка:

- Сокри го, ќе те види!

Учителката ја поткрена главата, но којзнае што мисли и кај гледа. Станува и врти накај вратата. Ја остава отворена. Знаеме: го погледнува тенџерето со јадење, може да загори. Во училницата прозорците се тресат.

Ете зошто сме денеска радосни. Уште пред да влезе разбравме дека учителот отишол некаде. А сега и се уверуваме: влезе тетка Анѓа со клупче и игли под мишка. Г о остави плетивото на маса и тргна кон прозорецот. Г о прочачка ушето и праша:

- Ќе има дожд денеска, а?

Погледнавме низ прозорец.

- Не, учителке, не.

- Ха, зошто? Од кај знаете?

Во училницата налегна молк.

- Па учителке нема облаци, - писна нечие гласче од задната купа.

- Ха, можеби... Но јас денеска мислев да сушам тарана...

Се врати кај масата и седна.

— Напишете на еден лист: „Што прават луѓето кога паѓа дожд“ - рече и го зеде плетивото.

Не знам другите што пишуваа и што мислеа. Но јас и Васе не мислевме ни за дождот ни за нејзината тарана. Мислевме кога ќе излеземе на одмор. Зашто, заборавив

да речам, одморите во ваквите денови ни беа помили од се. Траеја повеќе од часот, па имаше време за секакви игри. Но најмногу од сите ја сакавме играта „солено-месо“. И јас и другите другари на секој дел од снагата имавме по некоја лузна или сини колтаци, а кошулите и палтата ни се раскинати од дрпање. Но никој не се жали и не вика: „Не играм“. Што сме ние криви што играта така ја измислиле: еден те чува и трча како куче околу тебе, а другите те дрпаат, те штипат потргнувајќи се итро пред клоците на чуварот. Ако некој не се фати да те замени, по цел ден ќе врескаш.

Некој зад мене ме бутка в грб и ми подава нешто. Одвиткувам и читам: „Мира вели дека премногу те сака. Вчера само за инат ти велела дека не те сака и дека ќе се мажи за Бузо, зашто ти си се правел важен, не си ѝ обраќал внимание.“

Низ носов ми навира бес. Го вртam книжето и пишувам: „Речи ѝ: врагот нека ја носи и неа и нејзиниот крив нос, крива уста, поткршен заб и магарешки уши! Нека јаде брбушки и трици...“

Да, врагот нека ја носи! Крлеж! Не може човек да се откачи од неа. Одиме некаде, а таа - по нас. Коле ме напукнува: „Па нека ја, нека ја, Јоле, гледаш дека те сака.“ Некни морав да избегам од брат ѝ и да се сокријам дома. Но тој стоеше на портата и викаше како да ми е татко или како да ме храни:

- Да те не видам повеќе да се вртиш кај сестра ми!...

Ха, допишав на книжето: „Од триците дај му и на брат ти. Тој мисли дека ќе ме уплаши, ха!“

Свончето ме штрекна. Не продолжив. Излетах ме како сачми на вратата.

- Кој ќе лежи прв? - свика Коле и накина сламки. Најкусата ја извлеков јас.

- Лежи! - свикаа и го одбраа Васета за чувар.

- Солено! солено! - врескаа и ме штипеа. Но одне-надеж некој му се качи на Васета, а мене ме завлечкаа низ дворот, па дрпаат ли дрпаат. Врескав и се фатив одзади. А кога се исправив, сите деца се смееја: на некакво колче

сум ги расцепил панталоните. Се покривав со рацете и се вртев настрана, но отсекаде бев опколен со деца.

- Уааа! А-ха-ха! Му се гледа... Уаа! - се смееја и врескаа.

Најпосле се пробие и тргнав накај дома. Однекаде дотрча и Мира и викна кон децата.

- Што се смеете! Тргнете се! Будали!

Стрчна и одеше по мене ширејќи го skutникот за да ме подзакрие. Сакав да ја истерам, но молчев.

Ме пречека тетка Анѓа и ме запре:

- Не оди дома, - рече. - Ќе ти се смеат по пат.

Нè викна кај неа и зеде игла и конец. Но Мира ѝ рече:

- Јас ќе го закрпам.

Тетка Анѓа ме погледна насмевнато и излезе.

- Сврти се, - рече Мира држејќи ја иглата.

- Нејќам, - реков. - Сам ќе си го закрпам.

- Не можеш ти. Јас ќе ти ги закрпам.

Ме фати и ме сврте. Се опирав, но таа ме крпеше.

- Ми се лутиш ли? - мрмореше крпејќи.

Молчев.

По малку тргнавме кон училницата. Пополека ја отворивме вратата. Се мислев како ќе влезам. Но Мира ми свика:

- Не срами се, убаво си закрпен, - и ме турна внатре.

Во грлото од децата како да експлодира нешто: вреснаа. Но веднаш онемеа.

- Молчете! - свика тетка Анѓа муртејќи ги веѓите.
- Ако некој продолжи, ќе го слечам гол.

Тргнав низ училницата, но сè уште не бев сигурен дали сум закрпен убаво. Раката ја држев превиткана одзади.

*

Попладне пред да чукне свончето, тетка Анѓа учителката застана на вратата од училиштето и ни даде знак со рака да се собереме. Сјурнавме кој како знаеше и умееше. Пред влезот стана мешаница и турканица. Прислуж-

никот чичко Петре мораше да влегува меѓу нас и со стапот да прави редици, викајќи налутено:

- В тил! В тил, прлиња!

Тетка Анѓа стоеше потпрена со грбот на вратата, а потоа, откако прислужникот ни ги затна устите на сите, рече:

- Деца, попладнево ќе одиме на прошетка. Сакате ли?

- Сакаме! Урааа! Ихуу! - почнавме да скокаме и да ги фрламе торбињата нагоре.

Тетка Анѓа ги затна ушите, постоја неколку мига намуртена поради врвата, па продолжи:

- Сакам убаво да се наредите в ред. Да не велат: Де бре, што е ова - сурија!

Коле стрча на чело и ни даде знак да се построиме. Се залепивме до него тупкајќи со нозете војнички и послушно. Редицата се нанижа права како стрела. Прислужникот само со Буза „поработи“ малку: го приклекшти за ушето, му го сврте како затка од шише и го епика во редицата. Бузо фркна со носето и се тргна настрана расипувајќи го редот.

Учителката се заниша по должината на редицата и рече:

- Тргајте...

Минавме низ дворот, излеговме на патот, свртевме надолу кон потокот и застанавме.

- Каде, учителке?...

Таа застана, се избриша со шамијата по вратот и челото, продува низ устата насобрана врелина и рече:

- Овде, крај потоков...

Лицата ни се скиселија.

- Учителке, не е убаво овдека, тесно е. Подобро да одиме во ливадите...

- Знаам, но далеку се... Душава ми излезе... - се разврте и се отпушти на еден камен крај патот.

- Не е далеку, учителке, близу е...

- Ха, за вас! А за мене?

Се наредивме крај потокот, расфрлавме камења во него, испоскокавме преку него и пак се собравме крај неа.

- Учителке, ако ви е тешко, тогаш... Јоле има магаре... Нека го донесе...

- Ако, учителке, ако, - свикавме сите.

Таа само се насмевна и ги спушти клепките.

Ја качивме со мака на магарето. Патот надолу е нерамен и дупчест, па магарето како клацкалица ниша со главата и се тетерави под тежината на претешкиот товар. Тетка Анѓа потскокнува на самарот, се тресе под мишките, а ние зад магарето замавнуваме со стапови и го тераме што побрзо да оди.

- Полека, Полека!... Цревата ми излегоа... - се лути тетка Анѓа и го стиска магарето за оглавот и ушите.

Истрчувам пред магарето и полека го вртam накај ливадите. Ќе излетаме од радост што попладнево ќе ни мине во нив. А красни се и погодни за сè. Широки се и рамни како илјадници души да ги газеле кога земјава била сè уште каша. Родени се за секакви игри: може да се игра и „прескакулица“ и „јавана“ и „солено-месо“, а и девојчињата да трчаат по браздите по цвеќиња или да се бркаат врескајќи како некој да ги дави или да им фучи со коприва по нозете. А што е најважно, во нив секогаш се зафаќаме со „клоцкапа“. Оваа игра во крв ни е влезена. Клоцаме, клоцаме, додека нечија капа не се разлета во парчиња. Другарите се пресреќни кога ќе ме видат со шубара: таа ти е, лебаме, подобра и од фудбал: се качува на прстите и фучи низ воздухот како надуена мешина. Често сум морал да ја мијам и чистам од калта. А еднаш и се расцепи од опинците на Танаса. Тоа ми го скисели и лицево и душава. Но сите братски и другарски ме тешеа.

- Немој, Јоле, не биди таков! Што ти е гајле - таа е од дедо ти...

Тетка Анѓа го затега оглавот и ме тера да го запрам магарето. Му ги пикам градиве во муцката и го туркам да запре. Кукш, пустинско! Кукш! Запира.

Но сега доаѓа најтешкото и најмачното за сите: како ли, боже, ќе се симне тетка Анѓа?! Се собиравме сите околу неа, ја фаќаме, придржуваме, но попусто. При секој обид, ѝ се чини дека ќе падне. Шетаме низ ливадите и бараме некој камен, за полесно да се симне.

Најпосле сите олеснето издишнавме: се симна тетка Анѓа и одбра едно дрво со погуста сенка. А ние како спопалавени се расштркавме по ливадите.

- На кого му е редот за клоцкапа? - праша Коле.

- На Јоле, на Јоле! - свикаа сите и прискокнаа со рацете кон шубарава.

- Не може, - реков. - Дедо ми ми забрани да ја клоцаме.

- Их, каков си бре, Јоле! - свикаа сите. Некој стрчна одзади, ми ја грабна шубарата и сите почнаа да трчаат и да ја клоцаат. Попусто ги гонев за да им ја одземам. Најпосле шубарата одлета меѓу девојчињата. Стрчна Мира и, грабајќи ја од девојчињата, ми ја даде мене.

Сите почнаа зајадливо и со напукнување да врескаат:

- Уааа! А-ха-хааа, Мира и Јоле се са-ка-ат! Мира и Јоле се са-ка-ат!

Се вцрвив стискајќи ја шубарата. Мира ѓаволесто и насмевнато ме гледаше. Притрчаа неколцина, ја грабнаа за мишките и ја понесоа кон мене.

Морав да бегам. Бегав низ ливадите, а тие сè повеќе и засилено врескаа и трчаа по мене. Една врба ме спаси: се качив на неа и се сокрив во лисјата. Но ѓаволи се ѓаволи: врескаа сè посилено и посилено собирајќи се под врбата и терајќи ја Мира да се качи по мене.

- Урааа! Уааа! Се сакаат!

Не знаев што понатаму да направам. Најпосле ми светна: слегов долу и на сите им се внесов в лице:

- Ја сакам, де! Ја сакам... Што ве боли главата!

Од нивјето кај ливадите дотрча брат ѝ на Мира. Го извикал Бузо. Се испречи пред мене, ги намурти веѓите и лицето и ми светна шлаканица.

- А ти така! Пак со сестра ми сакаш да се подбиваш!

Потоа ме забра и со клоци. Сите се растргнаа настрана. Само Мира го пикаше лицето во дланките и плачеше.

А откако замина брат ѝ, Васе се допре до неа и ѝ рече:

- Што врескаш? Тебе ли те удри?

Таа погледна во мене и повторно брзна во плачење.

Најпосле некој ја разбуди тетка Анѓа и ѝ избрбори за се што се случи. Таа ги протри очите и лицето и свика:

- Другпат никаде нема да ве водам! Дотерајте го магарето.

III

ИДЕЈАТА што ни ја даде Коле набргу ја остваривме. На лединката, која како зелен ќилим е распослана под брегот, се зафативме со работа. Секој по нешто требаше да стори: некој носеше дрва, некој искастрени ветки, некој пруже, слама и, по неколку дни, колибите беа готови. А красни беа: врата, прозорци, покрив и место да можат барем седуммина да се спикаат внатре. Би можел човек, ако му е потребно, со мирна душа и спокојство да преживее внатре или да се засолни од ветришта, дождови и што ли не друго. Но ние на такви непотребни и ненужни работи не мислевме, ниту пак за тоа би се мачеле. Идејата беше во друго: тие да ни бидат убави продавници. И станаа... Станаа какви што ретко можат да се видат во светот: во едната имаше илјадници ситнурии и матракулки: од игли за плетење и крпење до часовници што некогаш имале разноразни задачи: да свонат, да тикараат, да гукаат по сидови и да се тресат по мали иепчиња, па потоа конзервички и тенеќиња со шарени обвивки и со натписи што можеш по цел ден да ги читаш и да не ги протолкуваш, шишулиња од разни големини дебелини, кои можат да се носат воврени во прстите или пак наредени како цевки под мишките; белезички, прстенчиња, ременчиња, обетчиња, синцирчиња, петличчиња, ножиња со рокчиња, шарени стомниччиња, свирчиња а потоа: рачки од чадори, поткови, бургивчиња, тркала од колички, панаѓурски штракачиња и што ли не.

Другата е искитена и подредена со поинакви и попривлечни работи што при прво влегување збунуваат и занесуваат: сидовите, масичките, прозорците и кошињата се искитени со сликички од секаква големина и

изработка: чоколади, од весници и списанија, божиќни и велигденски анѓелчиња и светци промешани заедно со татко му на Калчо кога бил војник, со брат му на Танаса, со мајка му на Васе кога била невеста, со татко му на Колета кога го закопувале и, најпосле, со дедо ми - кога на некоја веселба во рацете стиска кренато буре.

Сè што се гледа се продава евтино и без мака: за печени јаболка и дуњи, за небет-шеќерчиња, стопарчиња, варени компирчиња, кисели пиперчиња и друго. Фирмите убаво се изработени и разбирливи. На едната е напишано: „Продавница: ДАЈ - НА!", а на другата врата стои: „ЗЕМАМ - ЗЕМАМ".

Штом ќе свршат часовите, урнебес е во нив! Целото училиште се собира. Па уште толку да сме, не би можело наполно да заведеме ред: едни внатре продаваат, а други како кучиња пазиме пред врата или вртиме наоколу и маваме со клоци по оние „бузовци" што се вртат крај колибите преправајќи се дека нешто загубиле или пак се бунат дека се излагани.

Работата оди и добро и лесно.

Но денеска Танас нè вознемири сите. Дотрча зазбивано во училиштето и коските ни ги стресе од уплав.

- Аух, аух! - свика со заскрнат здив. - Се сневиде сè!

- Чекај, што станува?... - го стиска за рамо Коле. - Зборувај бргу - што бубачки те навјасале?

- Колибите, колибите отидоа... - збиваше Танас.

- Колибите?.. - пламнавме сите.

- Да, ги нападна Бузо со неговите и ги зазеде.

Ќе испукаме од возбуда и јад.

- Ах, тој Бузо - збузосан!

- Па кај сте биле вие, што сте правеле со Васета?

- Одненадеж нè нападнаа... Јас успеав да избегам, а Васета го врзаа. Влегоа внатре, исфрлаа што најдоа, искршија што сметаа дека им е непотребно и наредија на полиците некои нивни работи... Го испратија по мене Марка за да ме брка, но тој се оптегна пред вратата и рече:

- Море, нека ја крши главата! Нека им каже...

- Да, да, - се засмеа Бузо. - Кажи им на твоите. Развесели ги побргу! И потсети ги на она што им реков:

„Еден ден сè ова ќе лета!“ И, еве, дојде денот. Ако нешто не ви се допаѓа, повелете - ние сме тука...

Додека трчав да ви соопштам ги избришаа и фирмите. На едната остана само: „ДАЈ“, а на другата „ЗЕМАМ“.

Погледнавме во Колета очекувајќи што поитна заповед. Коле ги затегна веѓите, го смурти вжолтеното лице и пламна:

- Пригответе се за напад! Колибите мора да си ги повратиме.

- Како? - се штрекна Танас, - тие се повеќе од нас. Ќе нè зобнат...

- Сите ли се таму?

- Да...

Коле пак го смурти лицето, ја загриза долната усна и рече:

- Се'едно... Колибите мора да се повратат!

- Така е! - свикавме - Напред!

До лединката се довлековме тихо и претпазливо. Се вовлековме во трапот и Коле, како мудар водач, се зафати да изготвува план:

- Точно е дека вака не им можеме ништо... Повеќе се и нема да ни дозволат... Но ние мораме да им скроиме друго... Да ги изненадиме...

- Како? - шушна Танас.

Еве како: тие веројатно одовде нè очекуваат ... Но ние ќе направиме нешто друго ... Митре, Ѓеле и Калчо ќе свртат низ трапот и ќе се искачат на брегот. Внимателно ќе се спуштат низ стрмнината точно над колибите. И на даден знак ќе зафатат да тркалаат камења надолу накај нив ... Но тоа да биде силно и непрестајно. Да немаат ни можност ни здив да се бранат. А ние тогаш ќе зафатиме со камења одовде и, на јуриш, во неврат ќе ги изгониме...

Планот нè восхити и нè возбуди до петите. Митре, Ѓеле и Калчо заминаа, а ние зафативме да собираме камење низ трапот.

Но, гледај чудо! Несреќата сакала планот да се изјави: стражите на Бузо нè открија. Нè открија и веднаш го известиле Буза. Значи, свршено е сè... Групата што требаше да се искачи на брегот се уште ја немаше да се

покаже на целта. А ние што останавме овде, се гледа, ќе го окркаме најдебелиот крај... Единствениот излез е...

Но Коле не сака ни да чуе за тоа. Размислува што е најкорисно да се стори сега и како да се добие време додека оние се искачат горе. И решава.

- Ќе преговараме...

Зеде парче хартија и напиша:

„Слушајте вие, што насилно ги зазедовте нашите колиби. Немате право на тоа ... Ние долго време се мачевме додека ги направивме. Во нив има работи што со толку труд и маки ги снабдивме... Никој не ни ги подари, ниту сме ги нашле фрлени на патишта. А ако сакате и вие да имате такво нешто - направете си... Никој не ви пречи. Но нашето си е наше и ние го бараме! Затоа со убаво ви велиме и ве покануваме без кавги и врева да ги напуштите колибите и да си заминете... Чекаме одговор.

Коле*

Писменцето го завитка на камен. Излезе на работ од трапот и мавна со шамиче. Бузо ги запре неговите да не преземат ништо. Коле замавна со рака и каменот со писменцето одлета кон колибите. Еден од оние претрча и го зеде.

На ист начин ни стигна и одговор:

„Напразни се вашите желби и барања. Фаќајте магла и додека е време ... Колибите, ако се ваши, можат да бидат и наши ... Направени се на ничие место и затоа се - ниции.. А овие ситнурии и трици што ги имате внатре, ѓавол нека ги носи, ниту ни требаат ниту пак претставуваат некаков особен плен... Можеме да ви ги исклучаме или да ви ги вратиме, освен ножињата и оние неколку празни фишеци...

Бузо “

Ги стиснавме тупаниците и погледнавме кон брегот: влечковци, сè уште ги немаше... Коле го згмечи писменцето, но потоа пак го измазни со дланките. Од другата страна напиша:

„Ако сте решиле толку дрско и недругарски да присвојувате и да се правите господари и петли на нешто што не е ваше, тогаш барем не постапувајте како разбој-

ници и гусари. А имено, вратете ни го нашиот другар Васе, кого сте го заробиле и го држите врзан како куче. Тој не е ништо виновен и немате право така да постапувате..."

Писменцето го зафучи крцкајќи со забите. Одговор добивме со задоцнување. Но тој одговор нè вознемири повеќе од сите досегашни. Пишуваше:

„Не е ни малку точно она што го имате наведено во писмото. Вистина е дека ние во почетокот го врзавме Васе, но тој веднаш нè замоли да го одврземе бидејќи ни изјави дека вас од денеска не ве признава, не сака повеќеб да се дружи со вас, ниту пак името да ви го чуе ... Рече дека тоа го правел за инает... Ако не верувате, еве, погледајте..."

- Подлец! Предавник! Никаквец! - ни навираа во градите омраза и јад. Се исправивме на работ од трапот и видовме: навистина се предал, врагот! Стоеше во средината меѓу Бузо и неговиот помошник Марко и држеше в рака стап со кој мавташе заканувачки кон нас...

- Пес, што ли го натерало?...

- Ете какви другари имаме! Заклетвата за нив е како гускино дрдорење... Др-др, др-др, се заколна, а сега се кочепери и ни плука зајадливо в лице...

- Ха, ќе квичи како јаре, само да ми падне в рака...

Коле замавна со рака и не замолкна:

- Шит! Пригответе се... Стигнаа...

Погледнавме: далеку пред нас како сенки се покажаа Митре, Геле и Калчо. Коле свирна со прстите силно и испрекинато и даде знак за напад. Со татнеж се спуштаа надолу камења и јуреа кон колибите дробејќи се во сачми и парчиња. Бузо и неговите панично се размрдаа покривајќи ги главите со раце, бегајќи и чукајќи се од камењата што неопределено и нерамномерно се разлетуваа ваму-таму.

И ние одново зафативме со преполни џебови да јуришаме. И нашите камења сачместо фрчеа кон колибите и не одбираа ни каде удираат ни колку удираат. Насилниците пред нас збунети и зашметени се вртеа и незнаеја што точно да прават и од каде да се бранат. А и камења немаше ... Најголема лудост беше кога неколцина од нив почнаа да ги собираат оние што ние ги

фрлавме, зашто веднаш и со врисок се фаќаа за главите, раскрвавени. Мнозина ги подвитаа опашките и дувнаа во бег. Но Бузо и неколку со него немаа подобро решение од она што го одбраа: се пикнаа во колибите засолнувајќи се од камениот дожд. Но тогаш се случи нешто што повторно ни ја врати довербата и ја одбрани честа на нашиот другар Васе. Со итрина и зајачко скокање се довлече до вратата и резето го запна и го изврза со парче жица. Ја затвори така што Бузо подивено и напразно настојуваше да излезе кога дозна што го снајде и во каква замка и чорбичка западнал.

Се растрча Васе околу колибата и, ликувајќи од радост и восхит, викаше кон нас:

- Трчајте, трчајте, бргу! ... Билбилчињата се в стапица! Ха-ха-ха, синковци...

Сега не ни беше тешко да се пресметаме со нив. Ја заградивме колибата и низ вратата вадевме еден по еден. Ги пуштавме со раце само тогаш вадевме еден по еден. Ги пуштавме со раце само тогаш кога од јарешкиот вресок ќе ни оглувеа ушите или ќе не заболела нозете од клоцање. Последен го пуштивме Буза, кој - тетеравејќи се низ лединката и смекнат како памук - мрмореше плачливо, фалејќи се со татка си...

- А ти, а ти, ѓаволче - го шлакавме радосно Васета, - од каде ти падна на ум да се откажеш од нас и да им се придружиш... Лисичко ни еден!...

- Хм, - се насмевна Васе. - Сметав дека ќе ви бидам покорисен ако ми се рацеви одврзани...

- Браво! - се восхити Геле обидувајќи да се насмее. - Ваков пример и ваква снаодливост и храброст само во историјата може да се сретне...

- А јас, братче, помислив дека си се збудалил кога го читавме писмото и кога те видовме искочоперен крај Буза, - рече Танас мавтајќи со рацете.

- Знам, - рече Васе насмевнато. - Ти секогаш брзаш... Добро би било повеќе да размислуваш... И учителот тоа ти го рече...

Сите брзнавме во смеа.

Почнавме да ги собираме шишињата и конзервите расфрлани и раздробени по ледината.

ЗА ОНА што нежни се случи кај колибите бргу се расчу низ селото. Се пренесуваше од А до Ш, а потоа почна да се расправа и објаснува и повеќе од тоа; мнозина биле искасапени, неколцина онесвестени; се употребувало динамит и пушки, како и други страшни работи од кои се наежува и кожата.

Шушкањето стигна и до ушите на учителот. Но, да ни е здрав и весел, тој ништо не ни рече. Ниту се смурти, ниту не прекори со неговиот строг глас. Само рече;

- Дома секој ќе ја прочита приказната за трговците на бисери и писмено ќе ја прераскаже.

И еве денеска го бара зададеното. Се навалува на столот изваден пред катедрата, ја искривува главата настрана вртејќи уво и вели;

- Почни, Коле...

Коле станува, нишнува со вратот за да го разлабави и размрда, па со палец ги врти лисјата, барајќи го почетокот. Гласно и говорнички почнува;

„Си била една трговска дружина која со својот брод постојано крстосувала по бескрајниот океан и одела од остров до остров за да купува бисери. Животот на бродот бил многу добар и весел. А често, кога ќе зафателе бури, сите заедно и сложно, под раководството на добриот капетан Кид, навреме и со успех ги отстранувале сите опасности. Најмногу оделе и тргувале на островот Бисерна Школка, бидејќи тој бил најбогат со бисери.

Во почетокот, племето што живеело на островот, со недоверба и со страв се однесувало спрема овие непознати луѓе. Но кога виделе дека трговијата оди добро и дека чесно им се плаќа, тие од ден на ден се повеќе се зближувале меѓу себе, се засакале и се спријателиле. Кога трговците доаѓале или се враќале, сите луѓе од островот со песни и со игри ги испраќале или дочекувале."

- Продолжи Бузо...

„Ова... По некое време умрел капетанот Кид, а на негово место дошол за капетан еден од другарите по име Едноокиот Полип. На бродот ... ова ... не одело повеќе онака како порано ... Честч доаѓало до кавги и тепаници

... Еден ден тој им предложил на другарите ваков план: кога луѓето од островот ќе се нурнат во морското дно по школки, сите од бродот да сјурнат по куќите, да ограбат сè и веднаш со бродот да се изгубат во океанот. Другарите се согласиле со планот..."

- Калчо...

- Ја немав книгата, учителе...

- Ѓеле...

Ѓеле ги затегна веѓите, ја смени бојата на лицето и со вознемирен глас продолжи:

„Сите не се согласиле! Неколцина рекле: - Ние не сакаме да учествуваме во тоа. Така само гусарите прават! Ние немаме причина за тоа ... - Зар досегашното пријателство на тој начин ќе им го вратиме, - свикал еден од нив. - Ако некој сака тоа да го прави, - се јавил друг, - тогаш нека повели, а јас во мојот живот тоа досега не сум го сторил, па и натаму..."

- Танас!

„... Тоа досега не сум го сторил" - Продолжи Ѓеле кој не го чу викот на учителот, - „а и натаму, додека сум жив..."

- Танас, реков! - го поткрена учителот гласот.

Танас загукука:

„Да, се кренале сите, нападнале, се измешале меѓу себе, и црни и бели, па удри, удри..."

- Ехеееј, полека!... Има уште доста до тоа... Ти веднаш па - крајот! Кажи што било пред тоа?

Танас шета со очите де долу, де горе и мрмори нешто неразбирливо.

- Продолжи, Васе...

„Тогаш Едноокиот Полип наредил да се врзат сите што се бунеле и да се затворат сè додека не заврши акцијата... А ако некој и натаму продолжи со бунењето - веднаш да го добие својот дел: фик! - со сабјата и право на морските кучиња! Но еден од оние што биле против тоа, нокта ги скинал јажињата со кои бил врзан, скокнал во водата и испливал на брегот за да им соопшти на луѓето... А потоа..."

- Митре, да чуеме што станало потоа...

„Потоа, потоа" - почна да се присетува Митре, обидувајќи се да продолжи напамет, зашто во тетратката

немаше напишано ништо. „Аха, стигнал ТОЈ кај нив, па од куќа во куќа: Шушушу... шушушу... Станувајте, станувајте, инаку - ве однесе чумата... И така..."

- Го слушна ли ти? - Му потшепна некој зад него. Тој се обиде да се сврти, но ја загуби вреќата со настанот... Учителот потстана и светна со очите кон оној што шушна.

- Потоа?

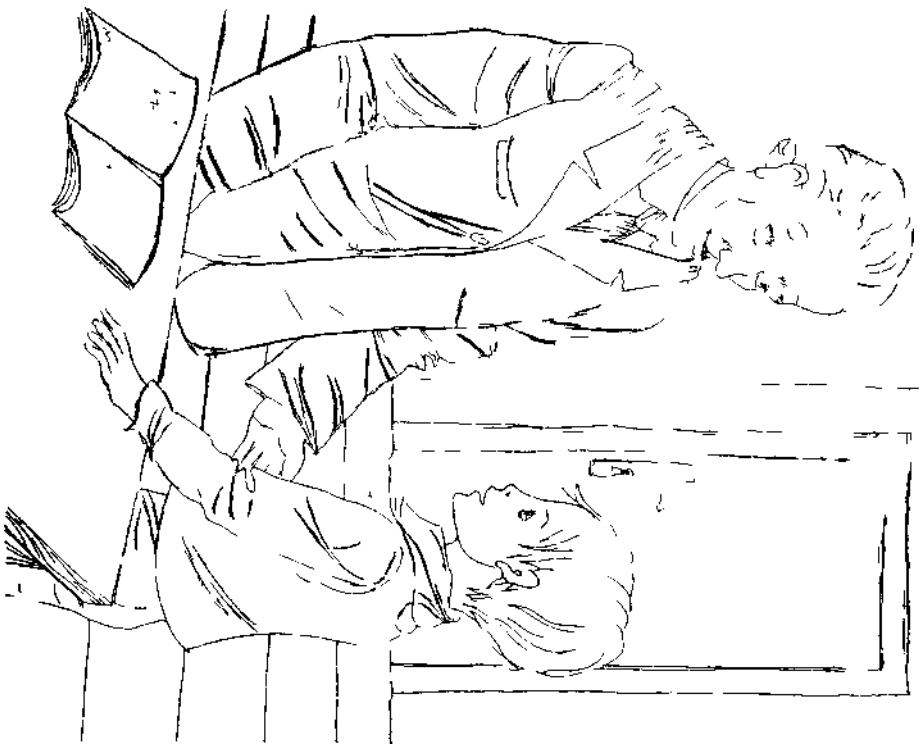
„Потоа, сите се вооружиле и кога Едноокиот Полип дошол со неговите, се грабнале: бам-бум, диндам, удри, мавај, тркалај се, та станала мешаница силна и писклива. Најпосле кога сè се смирило, отишле на бродот и ги ослободиле оние што биле врзани и почнале да го бараат Едноокиот Полип, бидејќи него го немало меѓу оние што лежеле расфрлани на брегот."

- Што станало со него, Марко?

„Го барале, но него никаде го немало. Избегал и се сокрил некаде на островот. Дружината на бродот одбрала друг капетан и животот меѓу нив почнал убаво како и порано..."

Поминале неколку години... Еден ден, кога бродот стигнал на островот Бисерна Школка, по бисери, луѓето на бродот мошне се изненадиле: кај нив дошол еден човек обрастен со долга коса и брада, ослабен, вистински див човек. Се скамениле од чудо на бродот, го спомнал и своето име - Полип. Молел да му простат за сè што се случило..."

- Гледам, - рече учителот, - содржината добро сте ја научиле, но јас не сум наполно задоволен од вашите раскажувања. Не ми го објасниште убаво она што требаше да се објасни. А има многу нешто... Бузо не кажа која била причината што го натерала Едноокиот Полип на таква гласна и нечесна акција; Ѓеле донекаде ја објасни причината зошто сите на бродот не се согласиле со капетанот и енергично се побуниле против неговата желба, но требаше повеќе и поуубаво да ги објасни и расветли душата и срцето на тие луѓе; Васе доста лесно мина преку храброста и смелоста на оној што со мака ги раскинал јажињата и го ставил на коцка својот млад живот; Марко не го протолкува и не кажа ништо за крајот на приказната. А не се ни потруди тоа да го стори...

Што станало со капетанот понатаму? Дали повторно го примиле на бродот или не го примиле?

- Не се знае, учите. Не пишува...

- Да, не пишува, драги мои. Тоа ви останува вам, вие да го решите. Секој според своите разбирања, според својот ум и срце. Обидете се тоа другпат да го сторите.

Свончето ја олесни тишината во училницата. Но часот за неколцина сè уште не заврши Учителот истргна еден лист од дневникот и почна да чита: нè прочита сите нас, а потоа и оние што се со Буза.

- Што ли е сега? - ме подмушна Васе.

Кренав раменици

- Вие, - рече учителот кревајќи ги очите од списокот, - ќе останете. Другите можат да си одат...

Времето од излегувањето на оние што гледаа со искривени вратови кон нас, па сè до повторниот глас на учителот - ни се стори задушно, оловно и ни овозможи само стипсосано да размениме погледи меѓу себе и да го чекаме она што ни се приготвува.

- Затвори ја вратата, - и рече учителот на Мира, која како занесена кокошка се врткаше на прагот мesteјќи Ја торбата де под едната де под дру! ата мишка. Со палецот и кажипрстот пројде преку очите и почна:

- Значи, сите сте тука, нели?

Молк.

- А знаете ли зошто ве задржав?

Молк.

- Објаснете ми убаво за она што се случило некни кај оние ваши колиби... За она пресметување и сè друго. Кој сака прв?

Се гледаме меѓу себе.

- Ајде, Коле, објасни...

- Ние, учите, направивме колиби. Во нив имаме собрано од сè по нешто... и разменувавме ... Но некни Бузо и неговите насила ни влегоа, испокршија сè и ни ги присвоија колибите...

Танас се приготи да летне по кошницата натрупана со искршени шишиња, но учителот ја издотжи раката и го запре.

- Продолжи...

- Ги молевме да ги напуштат колибите, но тие не сакаа... А потоа стана мешаница...

- Тепаница, сакаш да речеш?

- Да-
- Аха, - се заврте кон оние со Бузо. - Ајде вие... Да ве чуеме вас... Така ли е⁹

- Не е! - писна некој зад него.

- Не те прашувам тебе, И Бузо има уста...

Бузо запелтечи:

- Па, моравме учителе.

- Зошто?

Бузо загриза нокти, помолча, а потоа ја исправи главата:

- Поради тоа што тие не предизвикаа...

- Како?

- Ни ги испокрадоа шишињата и другите предмети што ги имавме дома, а после ни се фалеа дека имале убави продавници.

- Точно ли е тоа?

- Не е, се колнам... пламна Коле.

- Не е, не е, - не издржавме и ние. - Лаже!

- Пст! - шишна учителот и не занеме. А потоа му пријде побтиску на Буза: - Можеш лити тоа со нешто да го докажеш?

- Еве и другариве нека кажат..

- Така е... - се размрдаа тие.

- Полека, полека, не барам од сите... Поединечно сакам ... Еве, нека потврди Марко. Ајде Марко, ти секогаш досега си ја кажувал вистината... Никогаш не се случило да излажеш... Ајде, не обрнувај им внимание на другите. Не чекај на нив, научи се секојпат сам да си размислуваш за што било ... Размислувај и не бегај од она што во себе го сметаш за вистина, зашто само по тоа луѓето се ценат и се сакаат...

Марко ја наведна главата и гледаше пред себе скаменето и загубено.

- Ајде, Марко. Така ли е?

Марко молчеше.

Учителот седна на работ од клупата и, откако убаво се изразвика за тоа што се уште сме се зафакале со овие

меѓусебни поделби и расправи, ни рече да излеземе, а Буза и Марка ги задржа.

Надвор, низ отворениот прозорец, достигнуа зборовите на учителот:

- Бузо, значи, ти се обидуваш да ја прикриеш причината за она што станало ... Не ја кажуваш онака како што треба ... Како и со приказната ... Молчењето на Марко тоа го потврдува. Размисли малку за ова ... Размисли и за твоите постапки и однесувања со другите деца во одделениево. Исфрли го од себе она што го носи името: злоба и недругарство. Обиди се, драги мој, да го сакаш оној што со години ќе мораш секојдневно да го среќаваш, да разговараш со него и да се дружиш. Сфати го она што е највредно и најскапоцено меѓу вас другарството. Помачете се што поубаво и подобро да го разберете значењето на тој збор. Ако ви е тешко, тогаш согледајте му ја душата на оној што доживеал да биде осамен, отфрлен и оттуѓен од другите, па ќе можете поубаво и полесно да сфатите... А таквите судбини лесно се случуваат. И секому... И затоа истерајте го од вас она што ви пречи и што може да ве изопачува и да ве оттуѓува од другите. Обидете се што подобро и поубаво да проживеете во ова наше семејство, кое толку благородно и највредно Во себе ги одгледува љубовта и другарството... Се надевам дека веќе никогаш не ќе треба да ви го зборувам...

Излегоа со наведнати глави и скиселенч. По сето ова, значи, сè ќе биде в ред... Ќе се скроти и премавне сè Она во него... Но Бузо намуртено и накривено не погледна и молчеливо мина покрај нас. Којзнае што ѓавола му значеше тоа...

V

ДЕНЕСКА учителот ни зборува за првобитните луѓе, кои јаделе корења и трева. Чудно, хм, размислувам, гледајќи занесено во очите на учителот. Хм, исто како и

ние сега. Значи и тие правеле како јас, Васе, Коле и Лангачот: ќе се спуштиме во полето и кубеме киселица или корења од ардукли. Нив многу ги сакаме. А Лангачот вели дека само од тоа живеел. Дома кај него немало ништо друго.

Се царам занесено во очите на учителот, а Ва^а ме дупи со колено и се врти кон прозорецот. Се вртам и јас. Ха, пак Лангачот како светец се искачил по сидот и го лепи лицето до испуканото стакло. Се шетка со очите по нас и ги покажува забите развлечувајќи ја устата до уши-те. Се вртат и другите. Учителот нервозно ги смуртува веѓите и со прст му се заканува. Но Лангачот на ова не му обрнува внимание. Му тропка на прозорецот, но Лангачот само зачестено ги затвора и отвора клепките и пак продолжува да се всира по нас. Учителот се налутува: мора да го викне прислужникот. Но прислужникот чичк(? Петре сега поинаку постапува. Се откажа од она што порано го правеше: ќе му летнеше со стап под прозорец па: фрас! фрас! И, влечејќи го за уши, ќе го исклочасе од дворот. Да, но навечер прозорците од училиштето се дробеа во парчиња. Можеше со кошници да собереш камења по клупите. И затоа сега прислужникот помеко постапува. Слушаме:

- Лангач, слези, душо. Им пречиш на учителот и на децата.

- А јас? Зошто мене не ме сака внатре? И јас сакам да сум со нив.

- Па ти, Лангач, знаеш, ти си... Не можеш ти... Туку ќе видиме. Ќе зборувам со учителот...

Лангачот полека се спушта низ прозорецот и седнува под сливата. Но нешто го боцка: станува и врти околу училиштето. Чека да сврши часот. Но и ние не мислиме за друго. Веројатно Лангачот ни донел нешто. Ќе морам да отрчам по компирчиња дома. Како и вчера. Но тоа го правам кришум и неусетно. Инаку мајка ми не знам што би ми сторила. Врагот би ме зел! Почесто ми зборува налутено:

- Да не те видам да одиш со него! И ти како него ќе се сториш. Зар немаш другари? Зар не го гледаш каков е, зар не ја знаеш мајка му?...

Хм, значи мајка му е таа, размислував. А луѓето велеа дека не е нејзин. Го прибрала однекаде. Добро што јас и другарите не верувавме во тоа. Одевме по неа и викавме: „Гога грбавата. Гога грбавата"! А навистина и таква и беше: згрбавена, поднаведната, шчучурена. Лицето ѝ беше ситно, слабо и испиено. Личеше на рапава, испукана кора. Дома кај неа никој од луѓето не влегол. Куќарката ѝ беше оддалечена од селото и втоната меѓу сидишта и трапишта. Само покривот се гледаше обрастен во лишаи и мов. И затоа слушавме: прибирале нечисти духови. Луѓето велеа дека имала педесетина години. Но ние, другарите, се чудеаме: ни личеше на девојче од десет години. И затоа често се подбивавме. Но таа молчеше. Ја лепеше вилицата до градите и минуваше нема и замислена. А ние се нервиравме: зошто не ни одвраќа и зошто не се луте? Но знаевме зошто тоа го прави: ако ни свикаше, ќе моравме да трчаме по неа и посилено да ѝ викаме.

Слушавме дека подбивот силно ја навредувал: се криела дома и насамо плачела, плачела кришум и од Лангачот. Дење поретко шеташе низ селото, се криеше. Понекогаш излегуваше заедно со Лангачот. Но тогаш никој од нас не отвораеше уста: на Лангачот му штракаа камења во џебовите. Коле велеше дека навечер излегувала. Полнела вода на чешмата, а потоа влегувала во црквичето. Палела свеќи и долго седела внатре. Но еден ден клисарот се налутил :

- Што бараш секоја вечер?! Да не те видам повеќе! Пари се украдени. А кој ги украде, а?

- Зар таа ги украде? - прашав.

- Не, не зема таа, - рече Коле. - Но клисарот така ѝ вика. Му гази по цвеќињата, а може и црквичето да го запали. Остава недогорени свеќи.

- А оние пари што ги носи Лангачот?

- Сам ги зема. За инает на клисарот.

- Свончето го замолчува учителот. Васе пак ме дупна со коленото:

- Трчај по компирчиња! Лангачот сигурно ни донел пари.

Се враќам со компирчиња и размислувам: зошто мајка ми му се луте на Лангачот и го мрази? Нам ништо

не ни пречи. Многупати го викаме и држиме со нас. Го тераме да се качува на оние дрвја на кои ние не можеме. Ни вади јајца од секакви птици. Но не само тоа: често не тера да се виткаме од смеа: собира по трапиштата пцовисани мачки, ги навира на кол и ги реди пред вратата на клисарот.

Му давам компирчиња, а тој одбира од парите и, гледајќи во децата ми подава.

- Од поголемите „тркалца“ дај му, - му вели Танас. - Тие по не чинат.

Лангачот рошка по џебовите. Митре вади некакви 'рѓосани клучиња и катанчиња. Му штрака со нив и гледа да му земе што повеќе „тркалца“. Но Лангачот не гледа во нив: бара нешто за јадење. Ги прибира компирчињата в џеб и тргнува дома.

- Лангач, Лангач! - му вика Митре. Но тој молчи и не се враќа.

- Што му е денес?! Нешто е кисел! - се лути Митре.

- Остави го, болна е мајка му, - рече Коле. - Чув полјакот ја истепал.

- Татко му на Бузо?

- Да. Берела суви тревчиња по трапиштата и селскине врбајаци. Тој ја нашол и ѝ свикал: „Крши ја главата! За вештици нема дрвја!“ Таа му рекла: „Не крадам од никого. Овие тревчиња се селски и на сите.“ „Не ме интересира. Повеќе да не те видам!“ - ѝ ги зел тревчињата и ѝ ги расфрлил. Таа со јад во срцето почнала да ги собира. Тогаш татко му на Бузо се разбеснил и ја удрил со стап по главата...

*

Неколку дни Лангачот го немаше. Се затвори дома и никаде не излегуваше. Му свиркавме под прозорецот, но попусто. Мајка му ја закопаа неколкумина селани. Велат дека Лангачот не можел да плаче: само ги гризел рацете со заби. Целиот бил раскрвавен.

Денеска одненадеж силно и тревожно зачукаа камбаните. Во училиницата втрча возбудено прислужникот чичко Петре и му шепна нешто на учителот.

- Деца, - ни свика учителот, - излегувајте бргу да гаснеме! Се запалила плевната на полјакот.

Бузо скокна и приписка како некој да го дупна во слабина.

Истрчавме врескајќи и викајќи грлено. До плевната стигнавме кој како што знаеше. Пламенот беснееше грабејќи лакомо од сувата слама. Полјакот се чукаше по главата и мрмореше нешто неразбирливо. Луѓето нè тргаа настрана за да не се запалиме. Од плевната ништо не се гледаше пламенот сè повеќе лижеше наоколу, не оставајќи никој да се доближи. Сите беспомошно се вртевме околу неа потргнувајќи се од гредите што крцкаа и гламносно летаа заедно со штиците од покривот.

- Ах, проклетникот, - викаше полјакот и гледаше во луѓето. - Каде е, каде се крие? Кажете?

Истрча до куќата од Лангачот и пак се врати.

- Се сокрил, се сокрил, пустинскиот. Ама ќе го најдам. Ќе разбере, убаво ќе разбере...

- Зошто ја запалил? - прашуваа луѓето. - Што му пречело?

- Умот! Умот будалски? Ама ќе го научам... - врескаше полјакот и се цареше во нас. Очите му беа крвјосави.

Плевната догоре. Купот јаглени и утредента чадеше.

Лангачот никаде го немаше. Полјакот сè стори само да го најде, но попусто. Некои, што одеа в планина по дрва велеа:

- В планина е Лангачот.

Го виделе качен на некоја карпа и гледал кон селото. Гледал дали плевната сè уште гори. Но не слегувал в село. Не верувал дека е догорена плевната.

Полјакот ја пребара и планината, но Лангачот никаде го немаше. Секој по нешто ќе речеше: го виделе овде, го виделе онде, но јас и Васе претчувствувавме дека него го нема: распарчен е од некакво свериште.

ТЕТКА АНЃА учителката не доаѓа повеќе да не учи. Учителот не ја остава. Но и без тоа, верувам, таа не би сакала веќе да доаѓа. Слушаме: лежела болна. Страдала од срце, а од завчера уште повеќе. Учителот сам суправа по собата: тресе некакви крпи, исфрла лушпи од јајца, компири и што ли не Би цепел и дрва, но чичко Петре не го остава. Му ја граби секирата од рака. На час влегува загрижен и замислен. Веројатно не знае ништо за случката и со нас постапува како и другпат. А да разбере, којзнае што би било со нас. Но - и покрај тоа - ние очиге ги држиме заковани за клупите. Барем јас и Васе. Гледаме загрижено и отсутно, размислувајќи за секакви непријатности и несреќи: а да умре? Хм, нешто не штрекнува во слабина, се наежуваме и наеднаш молневито и исплашено се ослободуваме од таквите мисли. Хм, чудни се некои срца! Веројатно и луѓето што такви ги имаат... А моево, е - тоа е како од камен. Би можел кој сака и што сака да му направи, а тоа и натаму си останува исто: ни напади добивам, ни лежам в постела. А пак тетка Анѓа се кутна од ништо! Речиси од обична и безвредна работа...

Завчера Коле радосно ни соопшти дека денес повторно ќе не учи тетка Анѓа. Учителот го повикале на состанок в град. Но на Васе, ѓаволчето, не знам што му текна: ја спрашти накај дома и пред часот зазбивано дојури во училиницата. Учителката ги растури чипките по масата и рече задоволно:

- Девојчиња, денеска ќе учиме везење. Сакате?
- Сакаме! Сакаме!
- А ние? - не истраа Танас.
- Вие?...Да, вие ќе цртате...
- Што ќе цртате?
- Па, еве, сè што гледате во училницава: табла, печка, маса, врати, прозорци...

- Иху! - свика Танас восхитено. Но Коле со слива го штракна по главата.

Зарошкав низ торбето, ги истурих книгите, но моливот го немаше. Се свртев кон Васета; но веднаш се

изненадив: од торбето Васе одвиткуваше глумче врзано за вратот со конец.

- Што ќе ти е?

Васе го чукна по лицето, го загледа оддалеку и рече:

- Ќе го цртам.

- Чукнат ли си! Зар мораш да го вадиш?!

--Да, подобро ќе го нацртам. Не можам од памет...

Глумченцето залазе исплашено по клупата, задушка ѓволесто со носето по трошките и се обиде да рипне преку работ на клупата. Но конечот го стегна за шијата и го штрекна изненадно.

- Хм, добро е, - реков. - Ќе го нацртам и јас. Стави го на средина.

Го заградивме со чантата, врзувајќи го за рачката. Коле и другите од задната клупа ги издолжуваа вратовите обидувајќи се што подобро да го видат глумчето. Мира се сврте и наеднаш ја преклопи устата со дланка. Морав да ѝ нишнам со главата зајадливо и заканувачки. Околу нас веднаш се насобраа неколкумина од блиските клупи. Учителката се исправи и, гледајќи зачудено, се упати кон нас. Но глумчето си е глумче, ѓволесто и вражесто : се растрча по клупата, го напна конечот и: фак! - рипна во градите на учителката.

Бррр, и сега дури ми се ежави косава од нејзиниот вресок. Писна и диво замавта со рацете. Со нејзиниот врескот одекна и писокот на девојчињата. Во училницата стана мешаница и хаос. Поголема паника немав дотогаш видено. Учителката се оптегна на клупата пред нас, занемена и вжолтена. Со рака премалено го стегаше срцето. Бокалот со вода ѝ ја врати свеста. Ја придрживме за мишки и кроце ја однесовме на креветот во другата соба. Прислужникот чичко Петре веројатно ѝ ја знаел маната: и набута во уста коцки шеќер, а потоа не избрка надвор. Долго мене и на Васета ни играа колениците. Патем, Митре мрмореше крај нас:

- Хм, чудна жена! Знам, сум видел луѓе со слаби-чки срца. Сум слушал дека мнозина се плашеле од мечка, волк, носорог, змија. Но никогаш досега не сум слушнал вакво: од глумче, од малечко и обично глумче да пукнеш од страв. Хм!

- Занеми! - му свика Коле.

Ние молчевите загледани во камењата пред нас, страшно скиснати.

Утредента учителот нè повика во канцеларијата. Од очите му искреше лутина и бес. Нè распраша за сè подробно и нервозно. Замавнуваше со прачката, но не удри никаде. Нè сослуша, а потоа нè истера зборувајќи дека ќе нè казни.

Денеска вкочането го чекаме учителот. Ја чекаме и казната. Во училиницата е викот и смеа, а ние сме скиселени. Влегува учителот, но не е како вчера: расположен е и разведрен во лицето. Значи, точно е она што го рече чичко Петре: на тетка Анѓа веќе ѝ е подобро. Не станува, не работи, но сепак се чувствува здрава. Лицето на учителот ни влијае и нам. Се обидуваме и ние малку да се разведејме. Но сè уште не можеме. Минува покрај нас, гледа во нашите тетратки и молчи. Заминува кон задните клупи и повторно се враќа: ги собира тетратките за преглед. Ги собира и нашите и полека шепоти:

- Другпат такво нешто немој да ви се случи...

Повеќе не продолжува. Но ние знаеме, чувствуваме: учителот ни простува...

Часовите завршија. Коле нè собра во дворот и чека да заминат другите деца. Остануваме: јас, Васе, Калчо, Танас, Митре и Ѓеле.

- Другари, ред е да ја погледнеме и да и' се извиниме. Се сложуваме.

Кимнавме со главите.

Тргнавме полека и со чудно чувство. Најпрвин Коле чукна на вратата, постојавме малку и влеговме стискајќи ги капите в раце. Ги содруживме погледите со тетка Анѓа, чиишто очи отпрвин свенато нè пречекаа, а потоа веднаш благо и родителски светнаа.

- Да ве видиме, тетко Анѓо... Чувме подобро сте биле...

- Да, мили мои. Подобро сум. Повелете, има место на креветов.

И натаму бегав од нејзините очи. Збунето и скаменето се потпирав врз нејзиниот кревет. Тетка Анѓа снемано ја издолжи раката над главата кон долапот обидувајќи се со нешто да не почести.

- Благодариме, благодариме тетко Анѓо, - шепна Коле. - Не сакаме... Само дојдовме да ви се извиниме. Не сакаше Васе...

- Да, тетко Анѓо, не сакав, верувајте не сакав. Се кајам, - ги солзеше очите Васе.

- Знам, ви верувам, мили мои... Оставете ... Не зборувајте за тоа... Не ве обвинувам ... Такво ми е срцево...

Стегав нешто нараснато и згрутчено во мене и молчев. Пред вратата, на излегување, Васе се врати и на креветот ѝ остави неколку праски што му останале заборавени во чантата.

- Простете ми, ве молам, простете ми...

VII

ДЕНЕСКА е недела. Ден што отсекогаш служел за одмор. Тоа го научив уште како малечок, кога веќе научив да бројам на прстите. А научив и по тоа што на тој ден дома беше вистинска збркотница: уште во рани зори стануваше мајка ми, нѐ будеше сестра ми, мене, дедо ми и почнуваше она што севезден го проколнував: ги тресевме постелите, ја менувавме сламата од сламариците, се пентаревме на столови и со метла мавтавме по ќошињата кинејќи ја пајажината, роневме пченка и толчевме исушени пиперки, ги вадевме добичињата да се топлат на сонце во дворот, трчавме по кокошките за да ја фатиме онаа што носеше јајца во туѓа плевна и на која дедо ми уште одвечер ќе ѝ донесеше пресуда зборувајќи дека такви лиоти не би требало да се држат дома. Од сето тоа најмногу ми се допаѓаше ова, последново: јурев низ бавчите и рикав, небаре навјасале орли и чакали. А на сето друго му плукав и ги проколнував оние што ја измислиле неделата за одмор.

Но денеска е поинаку дома: станувам, го намачкувам лебот со пипер и сол и велам:

- Догледање!

- Каде? - ја поткрена главата дедо ми.

- по раоога.
- Откорнатик! - свикува тој и го бара бастунот за да фрли. Но доцна е: вратата е веќе затворена.

Надвор ме чекаат другарите. Одиме кај колибите и ја средуваме ситнуријата во продавниците. Но сите сме некако скиселени: работата во последно време сè полошо оди. Подобрите работи одамна се продадени, а на оние што стојат по полиците никако не можеме да им го најдеме крајот. Бездруго, ни како подарок никој не'би сакал да ги земе.

Седиме и размислуваме што врага би презеле. Но ние не сме од оние што беспомошно грицкаат нокти. Како низ ракав ни навираат идеи:

Митре штрака со неколку шишенца и вели:

- Зошто шишињата не ги продаваме полни?

- Со што?

- Ха, зар малку има по трапиштата ума од разни бои: сина, црвена, жолта ... Така ли е?

- Да. И што?

- Ќе правиме бои и мастило...

- Иху, прекрасно!

- И јас имам предлог, - се јавувам скокотнат од мислата што ми навре.

- Зборувај!

- Нели луѓето често боледуваат од разни болести: те глава, те стомак, срце, кашлица, нап-надвор и друго.

- Да ...

- Е, тогаш зошто ние во шишенцава не би правеле и лекови ...

- Ха, како ќе правиш? ... Не е тоа само тури вода и боја - и ете ти мастило!

- Како и дедо ми: ако треба за стомак, вари: коњски босилок, суви дренки, шипинки, лисја од коприви, пелин ... За грло: диво грозје, боз, ленено семе, смрека ... За красти: темјан, восок, кукур, смола. За глисти: лук, желкино јајце, суви печурки, желеади...

- Прекрасно!

- Можеме да правиме и отров за глувци и тавтаби!
- се јави Калчо.

- А како? Со што?

- Пепел од биволски копита помешан со шеќер и вар, струготини со катран, чад од лути пиперки...

- Прекрасно! - потскокнуваме кон полиците и грабаме од шишињата.

... Откај трапот дотрчува Танас и нè зашеметува. Дува, дува низ устата како низ дупната мешина и вели:

- Носам важно соопштение... Читајте...

- Што е? - се штрекнува Коле.

- Не знам. Но работава ми мириса на лошо. Ми го донесе Марко и ми рече да ти го предадам лично тебе. веројатно ни објавуваат...

- Тој Бузо никогаш не ќе се успокои, враг да го земе!

- Попусто учителот го „пееше“. Тој пак, значи, нешто ни крои...

- Да. Волкот само влакното го менува...

Коле нервозно ја кине обвивката на писмото. Зазморува набрзина и го смирува лицето.

- Што има? - се бесиме над него.

- Од Марка е. Лично тој ни го доставува.

- Што пишува?

Коле повторно во себеси го дочитува докрај, а потоа почнува гласно и од почеток:

„Драги Коле,

Можеби ти е чудно што ти се обраќам со писмо, но поинаку не можев. Долго размислував кој ден и на кој начин да го сторам ова што го правам сега. Размислував и, еве, решив и на овој начин да го искажам она што го сметав за потребно и кое веќе од подолго време ме мачи. Всушност уште од оној ден кога учителот нè задржа на сослушување... Можеби уште тогаш требаше да замижам со очиве, да поголтнам, како што е ред, и да ви пријдам под стреата каде што ме чекавте... Но нешто ме спречуваше и не можев... Не помислувај дека јас, како и Бузо, со молчење ве одминав заради тоа што се плашам од него или пак го сметам за неразделен другар. Не. Друга беше причината. Причината беше што помислував дека при средбата со вас ќе се судрам со вашите потсмешливи и презирни погледи, па сето тоа тешко и непријатно ќе ме сневеселуваше... Но подоцна, гледајќи ве вас, се уверив дека не сум имал право... Особено кога Ѓеле некни ми ја

стисна раката и ми рече: „Браво, машки и смело поста-
пи Со молчењето го натера Буза да излета од кожата...”

Те молам веднаш одговори ми дали можам да ви
пријдам. А што се однесува до прашањето кому му при-
паѓам и од каде ми е потеклото, мислам дека не е важно.
Тетка ми овие денови ми рече дека тоа зависело од мене.
Не било грев да се определам ни за едно ни за друго... И
еве јас, по сето она, се определувам за вас ... Се разбира,
ако вие ме сакате. А ако пак не ме сакате и ме сметате за
непријател, те молам речи го тоа само со еден збор, па -
како што дојдов - така и ќе си заминам. И веќе никому
нема да му се придружувам. Ќе си живеам сам и како
што умов ќе ме учи... А сега - чекам одговор: да или не.

Марко"

- Хм, промрмори некој.

- Што мислите, другари? - ги поткрена очите
Коле.

Сите молчевме. Но не долго.

- А ако е ова само мамка зад која се крие нешто
друго? А ако е тоа некој план на Бузо?

- И јас, - потврди Ѓеле. - Некни ја слушав распра-
вијата меѓу него и Буза. Бузо го напаѓаше за она пред
учителот... А Марко му рече: „Не можев поинаку...
Нешто ме давеше во градиве." А Бузо му рече: „Нека те
дави нечистиот! Повеќе не ми требаш..." Тогаш Марко
пламна: „И ти мене, гусаре!"

- Значи така? - се возбуди Коле. - Тогаш е јасно...
Нека дојде...

Танас како подгонет јурна кон потокот. Коле не
построи за пречек. Но почеста спрема новиот член ја
спречи Васе:

го ^ ~ Гледајте! - свика издоджувајќи ја раката кон бре-

сл. ^а сите ни запре здивот. По стрмнината надолу се
изгаа две јадри стави, а меѓу нив - Лангачот! Усните
и останаа подзинати од чудо.

~ Жив е, значи. Го фатиле...
почекавме да слезат, а потоа и ние по нив отравме
кон селото.

На широчината пред општината се насобра народ и го загради Лангачот. Чуден беше и страшен: издрпан, извалкан, со рани и красти по лицето и рацете. Луѓето мрмореа и дофрлаа нешто, а тој само молчеше. Гледаше како живинче исплашено и крвјосано во очите. Ќе ја идзолжеше раката само кога некој ќе му подадеше нешто за јадење. Сите се туркавме и се пикавме што подобро да Го видиме, но двајцата овчари што го водеа замавнуваа со колци и правеа простор околу него.

- Каде го најдовте? - праша некој од луѓето.

- На бачило, - одговори овчарот. - Знаевме дека таму се крие. Навечер пали оган, па можат да ни летнат колибите.

- Лангач, зошто избега в планина? - го прашува некој од селаните.

Но тој молчи. Го гризе лепчето и гледа во луѓето околу себе.

- Зошто? Зар не знаеш? - му одговара некој. - Поради плевната на полјакот.

- Ами сега? Во кој јавол ќе оди?

Одеднаш луѓето погледнаа надолу: по патот трчаше зазбивано полјакот и стискаше рачка од мотика. Се разбегавме настрана.

- Ха, кучкин сине, ми падна в стапица! - свика полјакот и се впушти со рачката. Лангачот се собра и се тргљ понастрана. Но рачката не то тресна по глава* некој го фати полјакот за рака и не му даде пак да замавне.

- Ехеееј, полека! - му свика овчарот. - Кај си залетал со рачкава?

- Ќе го здробам песот кучкин!

- Зошто? - му се сзрте и другиот овчар.

- Затоа... знае тој убаво зошто. Кој татко го бараше во плевнава моја... Кој му рече да ја пали, а?

Лангачот се накостреша и диво, со пена во устата шепна:

- Мајка ми, мајка ми што офкаше од глава га...

Полјакот се почувствува омлитавен и изненаден. Се потокми да присобере сила, но луѓето се свртеа кон него.

- Пес! - се обиде уште еднаш да се впушти со рач-

вие план: да видиме како ќе ги нападнеме. Кошарата не би можел ни ѓавол да ја освои. Тие се качени горе и убаво се утврдени...

- Јас мислам за таа цел да го употребиме мојот Шарко ... Тој ќе им ја расплаче... - рече Калчо.

- Браво, - го удри Танас по рамето. - Тој ќе им го згорчи млекцето...

- Хм, се замисли Коле. - Знам луто е како рис, но за ваква задача тоа е неупотребливо. Прво и прво: од нивните камења не ќе може да ги помириса, а второ: тоа не е мачка да се качува по сидовите на кошара ... Поарно е тоа да си дремка онаму каде што е, зашто коските ќе треба в торба да му ги собереш...

Низ трапот како лисица допозле Мира. Се насмевна ѓаволесто, а кога ги догледа колибите, ги издолжи усните и дувна зачудено: - Аууу! - А потоа, всирајќи се наоколу како нешто да загубила праща:

- Леле! Кој го направил ова?! Бузо?

- Занеми! - и реков. - Што ти е гајле тебе?

- Да, - и потврди Митре, - но коските ќе му ги ...

- Можам ли да ви помогнам? - пак ја развлече онаа иста ѓаволеста насмевка.

- Со плачење? ... - ја прекинаа јас.

Таа повторно намуртено ги собра усните.

- Другари, - рече Геле, - подобро решение за сега нема. Јас мислам секој да направи пракка за фрлање камења ...

- И? - зина Танас.

- И, ќе извршиме опсада! Со пракките оддалеку и постојано ќе им фрламе и ќе ги вознемируваме. Нема да им дозволиме да се снабдат ни со леб ни со вода, а тоа нема многу да им се допадне ...

- До кога ќе ги држиме прикleshтени?

- Додека не се предадат. Така правеле и Римјаните и Грците.

- Браво! - свика Коле одушевен од предлогот. - Секој нека отрча да се снабди со пракка и веднаш да се врати. Нападот ќе го извршиме, се разбира, тајно. Ако некој шушне — ќе му летне јазикот! Правецот на движењето ќе биде: низ лозјата, врбјакот, па низ потокот - в грб!

- Јас што ќе правам? - се јави Мира.
- Ќе ги преврзуваш ранетите, - гукна Ѓеле.
- Подобро нека го преврзува гаволот, - реков. - Не ни требаат со нас девојчиња...

Мира плачливо го собра лицето и го погледна Колета. Коле ме погледна мене и ништо не рече.

Нападот неуспешно заврши. Нивната извидница и стража предвреме не откри и не забраа со камења низ потокот. А потокот беше гаволски надојден па водата не лижеше до колена. Би мрднале и настрана, но камењата фрчеа како дожд. Пред мене Коле се сопна низ потокот и зајржа налутено.

- Ха, само да знам, да знам кој е тој што не предад! Шпион!

Го напуштивме потокот и удривме низ селото. Зад нас врескаа бузовците и не гонеа како кучиња опсипувајќи не жолчно.

Успеав да се засолнам зад едно коше и погледнав надолу. Беснило ми зовре во градиве: во потокот врескаше Калчо испокиснат како глушец, Бузо го стискаше за главата и вратот и го нуркаше во водата. На брегот од потокот стоеше Мира и грлено се смееше, радувајќи се дека Калчо врескаше во рацете на Бузо.

- Значи, таа не предала, идиот! - беснилото се повеќе напнуваше во мене. Се впуштив да му помогнам на Калчо, но околу мене зафрчеа камења и викотница...

Наеднаш неколку жени излетаа со стапови и не подбраа налутено:

- Кучиња! Зар улте не искобивте... Зар ви е малку она што го слушате... Кај ви се татковците, знаете ли? А вие, а вие, кучиња... На мавање ви е умот...

Не знам што ќе станеше од стаповите на жените. Верувам дека мнозина ќе куцавме и лелекавме. Но одеднаш забучи заглушливо и силно. Видовме: над ридот прострела нешто големо со чад зад себе и се струполи долу во ливадите.

- Авион! Авион! - свикавме сите и летнавме надолу.

На ливадите никој не се допираше до него. Кметот и неколку жени не бркаа настрана. Нешто во него пукаше

заканувачки. Лежевме во трапиштата и чекавме да престане пукањето.

- Чиј ли е, госпoде? - шепотеа уплашено жените.

Кметот зајачки ја поткреваше главата, сиркаше и мрмореше кон нив:

- Мислам дека е германски...

По некое време се слушна бучење на мотори по патот. А потоа низ ливадите се впуштија неколку војници.

- Наши се, - рече некој. - Доаѓаат да видат...

Војниците се растрчаа опколувајќи го авионот, а потоа го повикаа кметот. Легнаа во ливадите и нешто зборуваа.

По малку пукањето стивна. Чадот, што чуреше како оцак нагоре, ослабе и полегна по тревата. Војниците притрчаа и почнаа да рошкаат низ него. Најпрво извлекоа еден мртов војник, поцрнет и раздрпан од пламен.

- Кутриот, мртов е, - шепна една жена.

- Молчи, - и свика Коле, - непријател е!

Долго време војниците се меткаа околу авионот. Нам трпението одамна ни дотраа: се исправавме, легнувавме, се впуштавме кон него, но војниците не бркаа, не не оставаа. Најпосле на сè му дојде крај: војниците изнасобраа сè што најдоа во авионот и заминаа. Сега нам ни беше редот: истрчавме и како сачми се растурихме. Со нас стрчнаа и оние од Буза.

- Стој! - свика Коле. - Кај сте заакале?

Бузо скокна од трапот и се наکوстреша како еж:

- Твој ли е?

- Не е. Но и колибите не беа твои! Зошто ги урна?

- Така сакав...

- И ние така сакаме... Не примаме друг...

- Ќе видиме, - се наорли Бузо.

- Повели! - се испречи пред него Коле.

Ние молчевме приготвени за секаква заповед. Молчеа и оние што беа со Бузо. И чекавме: штом Коле и Бузо ќе се грабнат меѓу себе, јасно е: нападот меѓу нас ќе е одблизу и в гради. А од него ќе зависи сè. Победникот ќе го има авионот в раце. А што е најважно - н сметките ќе бидат расчистени за сè што беше досега: и за колибите и

за предавството на Мира и за она фалење од Буза дека е подобро Лангачот да живее во шума или негде далеку и скраја од земјава, зашто еден ден ќе биде ликвидиран, само да му падне во рака.

Чекаме и гледаме во лицето на Колета и Буза. Во нас струјат морници и нестрпливост. Гледам: ме драматизираат по 'рбетов и ме тераат предвреме да избувнам. Коле му приоѓа на Буза, а овој полка и назапки се повлекува. Идиот, зошто се повлекува! Ајде, нека дигне рака! Нè обзема возбуденост, а со неа незадоволство. Коле сега го подбутнува и со мевот. Бузо молчи и скиселено отстапува.

- Значи, се двоумиш. Не ти стиска... - му дофрлува Коле обземен од некаква сила и се сврте кон нас: - Другари, напред на авионот!

Удривме на јуриш и со викање да го преземеме.

Коле сè уште стоеше крај Буза.

- Другари, - се сврте кон оние што седеа зад него, - кој сака, може да прејде кај нас. Нема да му правиме ништо за она досегашното ... Доста беа сите оние расправии меѓу нас. Можеме да бидеме сите заедно и да имаме една дружина. Зошто да постојат и натаму судири и непријателства ... Размислете, другари, сè уште не е доцна. Ако некому тоа не му се допаѓа, нека прави што знае ...

Плашливо и несигурно почнаа едноподруго да преминуваат кон нас. Бузо вриеше од јад. Ги гризеше усните и, како кип. скаменет© гледаше во оние што минуваа крај него. Најпосле бесно го прескокна ендекот и се загуби кон селото. По него тргна и Мира. Првпат сама реши да не доаѓа со нас. А јас чекав ... Јас чекав наострен и накортрешен. Само да дојдегиле ... Не знам кој ѓавол ќе можеше да ја одбрани... Ќе ѝ покажев за нејзиното предавство ... Ќе врескаше како мачка, но сето попусто ќе и беше ...

Љубопитно и испитувачки го опколивавме авионот. Признавам: никогаш ваков и волку голем не сме виделе досега. Многупати учителот ни покажуваше слики, ни покажуваше и Васе лепејќи ги во колибата, или истрчувавме кога некој ќе забрчеше над полето, но ниеден од нив не беше голем како овој. Тие беа малечки, наткри-

лени како птици и често размислувавме каде ли е човекот и зошто не се гледа. Но Васе ни се смееше и носеше секакви слики за да објаснува.

Се вртиме околу него и гледаме: едното крило е здробено и расфрлено наоколу; опашот е преполовен и искривен како рог; предницата личи на железно буре без капак и изрешегано како решето; од внатрешната страна, над седиштето, кое сè уште мирисаше на запалени кожи и гума, светкаа неколку искршени тркалца од стакло и се гледаа стрелки на некакви часовници...

- Хм, - рече Коле, - ова ти е ... како се викаше ... бомбардер, бомбардер е ова!

- Не е, - рече Васе излегувајќи одатре со исчаден нос. - Ова е ловечки авион. Има само едно седиште ...

Никој не се спротиви ниту го поправи. Зашто, таткото на Васе е пилот.

Се набесивме сите како крлежи на авионот. Васе лак се пикна во пилотската кабина, па почна да мрмори и да расправа нешто што научил и запомнил од татка си.

Квечерината неусетно се спепелава над нас м се слеа долгаа сенка што ја остави сонцето легнувајќи зад ридот. Останавме додека ливадата не поцрне како и авионот.

Утредента уште в зори се собравме крај авионот. Васе донесе и некаква книга што татко му ја оставил дома. Во неа имаше сè. Пишуваше поинтересно и повеќе од она што го учевме в училиште. Васе ни велеше: во неа целиот свет е собран. И навистина: гој читаше страница по страница, а ние патувавме: се стискавме за авионот кој не беше повеќе распарчен и рачдробен и, слушајќи го, се всиравме во мислите да го видиме она што Васе го читаше. И секој ден донекаде стигнувавме: ја гледавме Америка, Азија, Африка, нилските коњи и крокодили, се качувавме далеку во северните краишта на Земјата и гледавме' бели мечки, ирваси, китови и што ли не. Вртевме, вртевме над северните краишта и запиравме на она место каде што Васе ќе прочиташе замуцнато:

- Лап ... Лап ... - тотку е ... - ја оставаше книгата Васе.

- Што значи тоа: „Лап“ ... „Лап“? - прашувавме.

- Тоа е северна земја: Лапонија се вика.

- Зошто не продолжиш? Раскажи ни нешто и за неа...

- Не можам. Дотука е. Глувците ги изгризале последните страници.

- Тух! - некој незадоволно ќе потшушнеше.

- Лап! Лап! - повторуваше Калчо и грицкаше корка леб.

Минуваа денови, во патување и во интересно раскажување на пилотот Васе. Колибите ги оставивме и не мислевме повеќе да ги обновуваме. Сега авионот повеќе не привлекуваше и одден наден ни стануваше сè позанимлив и поинтересен. Дури веќе го чувствувавме како нешто сопствено и неразделно од нас. Сè до пред неколку дни, кога авионот ни стана незанимлив и пуст. А еве зошто: Васета го нема и не доаѓа повеќе. Ни книгата не ја носи за да ни раскажува. Се вртиме околу авионот и не знаеме со што да се зафатиме. Коле го повикува Калча и го тера по Васета.

- Речи му дека го чекаме. Нека дојде. Зошто е таков!

- Остави го, - реков. - Немој да го викаш. Не доаѓа.

- Зошто? Го налути ли некој?

- Не. Не сака веќе да му зборуваш за авион. Го мрази. И книгата ја искина.

- Хм, зошто?

- Така. Им јавија некни дека загинал татко му. Го собориле Германците некаде. Сега не излегува, плаче заедно со мајка му.

Коле си ги поткаса усните. Сите како попарени ги сведнаа главите. Со молчење го напуштија авионот, кој пред нашите очи се измени и стана поинаков: куп црно распарчено железо, како скапан скелет на непогребен мртовец.

НА БУЗО веќе никој не му пријдува. Останат е сам и пуст. Некни се обиде поединечно да се пресметува со оние што му свртија грб. Но чувме дека поминал лошо. Сега со молчење и наострено минува крај нас. Штом некој ќе му дофрли зајадливо и подбивно, се фали со татка си.

Нам собиралиштето сега ни е на камењата крај чешмата или на оградата од општинскиот двор. А еве зошто:

Пред неколку дни дојде друга група Италијанци. Се втурнаа во општината и зафатија да се растрчуваат низ неа: распослаа по одаите сламишта и кебиња, наместија во дворот казани за готвење и ја заградија чешмата со лонци и котли. Свиркаат и гласно се расправаат меѓу себе.

Како и досега, ние ги потпираме вилиците на оградата, шетаме со очи по нив и - молчимо. Коле вели дека молчењето засега е најумно нешто.

Ова е можеби трета или четврта група. Но секоја група по нешто се разликува. Гласот им е ист: писклив и дрдорлив, но едните порано беа вистински попови и ѓакони: носеа брадишта и долги мантиести шинели. Други оддалеку ни личеа на фазани или пупунци: носеа шеширчиња со долги подвиткани пердуви. А овие дојваа на маски со кои постојано зборуваат како да се луѓе. На колковите им пишува скратено УМ. Знаеме: тоа значи: „Бива Мусолини“¹. Но маските се маски: на едната од нив ни око не ѝ трепнуваше дека некој ѝ напишал вакви возвишени зборови, туку како бесна замавнуваше со главата и бегаше од рацете на едно мало војничко што како цуце немоќно се врткаше околу неа, влечејќи ја за оглавот кон чешмата. Војничето се лутеше и, пцуејќи гласно и навредливо, ја клоцаше по мевот. Кој знае до кога ќе тераше вака ако некој однатре не му свика да ја остави. Војничето незадоволно и уморно седна крај огра-

„Да живее Мусол,ни“

дата. Коле полека и напрстечки се довлечка до него ја протна главата низ цепот од оградата.

- Амико, еве, донесаре, - му покажа на торбата што ја држеше в рака.

Војничето намуртено одмавна со рака и ништо не одговори. Но наеднаш како нешто да го боцна, се исправи и загука;

- Охо-хо, браво, бамбина! - и ја впушти раката по торбата. Ја извади желката и со прстот милозливо ја заскокотка по вратот и нозете. Но таа се собра и ја наводени корупката под себе.

- Ехееј! - свика војничето кон другите војници кои наеднаш се впуштија кон нас.

Повеќе не требаше да седиме залепени до оградата: се накачивме на неа и прескокнавме во дворот. Жабите во торбите заврескаа панично. Но веднаш ги испразнивме кај оној со казанот. Добивме леб и некакви конзерви со кашкавал. Но Коле му рече:

- Фишекларе, фишекларе ио сакаре, - му рече и извади еден од џебот за да му покаже.

Готвачот го разбра и стрчна внатре. Но донесе празни. Се намуртивме:

- Но, но, ио полни сакаре, - замавна со рацете Коле.

Готвачот се сврте кон другите војници и почна да им објаснува. Тие занишаа со главите намуртено и погледнаа кон оној што на раката и рамењата носеше некакви знаци. Тој молчеше загледан во желките и жабите што лазаа бегајќи подалеку од казанот.

Еден од војниците нè извика настрана и почна да нè распрашува зошто ни се. Коле со мака успеа да објасни*

- За барутот. Го вадиме и го редиме по прангии за да пукаме.

Војникот се насмевна и донесе неколку.

Сега секој ден само него го бараме Сета планина ја преоравме по желки. Нив повеќе ги бараат. Да се живи и здрави, џебовите ни се полни со фишеци!

*

Денеска во училиштето се собравме порано. Коле нè просва и не преброи Отсутен беше само Васе.

Чекаме и молчине. Коле шета низ собата и сирка низ прозорците. На учење и не мислевме, откако замина учителот. А тетка Анѓа постојано плаче и жали што од учителот досега нема никакво писмо. Училиштето го напушти и седи кај некоја пријателка во селото. Но и да е тука, ѓавол, некој би мислел ли за учење! Рекоа дека Италијанците ќе го земале и училиштево. Визбите ќе ги правеле затвор. Некни неколкумина луѓе забраа од селово и ги спотераа в град. И на други така ќе им правеле, ако ги разберат дека им помагаат на нашите в шума. А таму се знае: велат дека страшно ги мачече, - а потоа ги убивале.

Коле престана да чекори по собата.

- Иде, - рече и ја отклучи вратата на собата.

Како и поранб, чичко Петре најпрвин се разврте околу училиштето, постоја пред вратата малку, а потоа се втурна внатре.

- Е, момчиња, се ли е в ред? - рече и седна до нас бришејќи ја потта од челото.

- Да, - одговори Коле и почна да ја празни торбата со фишеци. - Денеска помалку донесовме. Немаше желки.

Хм, - дувна чичко Петре, - каде ли се појдени! Но потоа спушти рака во торбата со фишеци и се насмевна: - Да не решиле пустинските да саботираат... Но, сè едно. Ми јавија нашите веќе од нив да не земаме... Можеме да испаднеме сомнителни...

- А кај ќе најдеме? - шепна Коле.

- Лесно. Веќе стапив во врска со неколку куќи во селово што имаат фишеци и оружје останато од некогаш. Тоа ќе треба да го пренесеме до нашите...

- Каде се нашите? - не издржа Танас.

Чичко Петре нишна со палецот зад себе.

- Горе кај бачилата...

- Кога ќе ги видиме?

Чичко Петре нè загледа испитувачки и чудно, а потоа одговори:

- Вечерва. Неколцина од вас ќе ми помогнат за носење на пушките. Од бачилата ќе слезат неколкумина ДРУГАРИ кај црквичето над селото, за да не пречекаат...

Сите радосно и возбудено се погледнавме меѓу себе.

Некој чукна. Чичко Петре ја епика торбата в печка. Коле го залепи окоето на клучалката. Постоја малку и излишна:

- Васе е ... А ми се пристори Бузо!

- Пазете се од него, - се штрекна чичко Петре, - со татка му постојано се врткаат кај „желкарите“¹ в општина.

Васе влезе зазбивтано и рече:

- Малку задоцнив. Не можев да ја пронајдам на таванот ...

Од џебот извади бомба со обвивка изрецкана на делчиња и му ја подаде на чичко Петре:

- Еве. Знам, ќе им треба на нашите...

- Чија е?

Васе постоја малку, а потоа проголтна'

- Од татко ми. Некогаш ја оставил дома ...

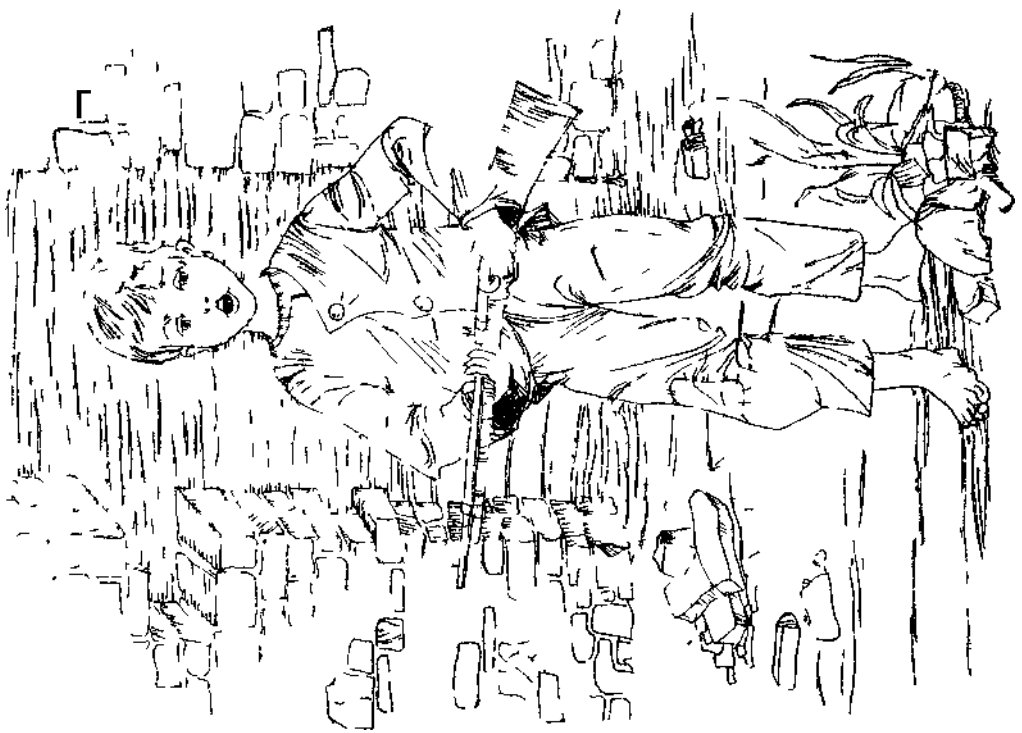
Чичко Петре ја разгледа внимателно, а потоа ја завитка в крпа и ја пикна в пазува.

Надвор излеговме како и другпат: претпазливо и внимателно.

*

Кога го напуштивме селото, месечината предавнички нè следеше по петите. Сепак, добро е дека беше полна и како вжарен диск се јави од сртот. Инаку, не знам како ќе се качувавме по беспатната стрмнина. Отстрана шибијето се витка пред градите и удира душмански во лицето. Рацете се зафатени со пушките извиткани во вреќи и не можат да нè одбранат од него. Ја виткаме главата и чекаме да поодмине оној што е пред нас. А одиме: напред чичко Петре, потоа Коле, јас, Васе, Геле, Марко ... Постојано пренесуваме од еден на друг „Пст' Тивко!“ Запираме, здивнуваме малку и слушнуваме наоколу. Птичишта некакви, неспокојни и грабливи, крескаат низ дрвјата и му отстојуваат на шумот што се крева од нашите стапалки. Гавол да го земе и лисјево што ни шушти под нозете, зашто чичко Петре стопати налутено ни рече да внимаваме и кроце да газиме

¹ Италијанци

Црквичето оддалеку ни личи на камен варосан и закачен на врвот на брегот. Многупати дење сме оделе таму, но никојпат како сега не ни било чудно и необично. Чувствуваме: снагата кроце и наежено ни потреперува. Здивот ни се собрал и сè повеќе се згрутчува и тежи. Пушкава во рацете ми тежи и ме тера да се отпуштам на камењава расфрлани по стрмнината. Но знам - со оружје треба да се внимава. Сум слушал од луѓето, ѓаволско е тоа, може да изненади. Не знаеш кога ќе те сними. Затоа, внимателно ја префрлувам преку рамо и кроце се провирам по чекорите од Колета.

Чичко Петре полека нè запира со рака. Нè остава зад грмушките, а тој сам се упатува кон оградата од црквичето. Свирнува кусо и испрекинато, како сојка.

Од црквичето се слуша ист одговор. Чичко Петре се враќа и ние продолжуваме возбудено по него. Пред вратата нè пречекува некој во италијанска облека. Здивот ми се склопчи и секна од уплав. Колената заиграа. Но набргу ми олесна: едно зракче месечина му блесна врз капата, откривајќи над челото петокрака. Внатре не пречека друг. Но дури сега здивот вистински ми секна и излета. Чичко Петре побрза:

- Го познавате ли; рече насмевнувајќи се.

-.Учителе! - свикав возбудено.

- Учителе, учителе ... свикаа и другите.

Не знам колку силно нè притисна кон себе. Не знам колку силно и возбудено го стискавме и ние.

- Жив ли си, учителе?

- Да, деца мои, жив сум и радосен што слушам вакви работи за вас. Ми расправаше Петре. Добро е што сте такви ... Борбата и Татковината и од вас чекаат помош; и на вас сметаат како и на другите ... Мило ми е дека и вие сте се вклучиле во неа.

Срцата ни гореа од радост, восхит и возбуда: ги стегавме за да не ни излетаат. Во грлото се'ни беше собрано: неми бевме и вкочанети. Коле успеа да потшепне:

- А ние мислевме ... И тетка Анѓа плаче ... Не знае...

- Знам. Вчера ѝ јавив по Петрета. Другарите ме определија на овој терен ... Значи, ќе се гледаме почесто. Само, ни збор ... Впрочем, јасно ви е тоа ... Ние имаме доверба во вас ... Разбирате што треба да се стори и што

нè очекува ... Засега преку Петрета ќе одржуваме врска и тој ќе ви определува задачи ...

Месечината пак предавнички нè следеше надолу. Но овој пат за ништо не мислевме и не внимававме. Се провиравме низ шумата надолу тркалајќи камења под нозете. Некаква леснина ни бликаше од душата и нè тераше распалавено да се влечеме низ падината. Поради тоа, со чичко Петре често се расправавме. Пред селото нè пречекаа кучешки лаежи, бесни и морничави. Се разделивме тихо и забрзано се стопивме во сенките на бавчите.

Х

ОТКАКО ЗАМИНА учителот, најтешки денови доживеаја тетка Анѓа и Славчо. Останаа сами и без можности за живот. Тетка Анѓа долго се врткаше во училиштето и упорно се бореше со немаштијата и гладот, штедејќи го брашненцето за подолги и потешки денови; чичко Петре постојано ѝ помагаше, ѝ се наоѓаше за што било и ја утешуваше дека и ова еден ден ќе помине и ќе дојде време убаво и среќно.

Но деновите се нижеа сè потешки и потешки. Мислата и грижата за учителот се мешаше со гладот и непреспаниге ноќи и сè повеќе ја убиваше и смалуваше. Често и од нас ги криеше и тагата и гладот, велејќи дека ѝ е добро и дека ќе издржи. Но ние не гледавме спокојно на тоа. Штом ќе насетевме дека е без јадење, се стрчнувавме дома и ѝ носевме по нешто. А во последно време и друго измисливме: навечер кришум се довлечкувавме до амбарот на кметот. Ги развлекувавме оние неколку штици што беа разлабавени и ги полневме торбите со пченка. Не знам дали некогаш би можеле да се испразнат! Велат дека со години не ги отворил ... А нема ни зошто: само тој е и жена му. А неговиот имот би прехранил половина село. Но ѓавола, побргу би ти спикал некој камен в уста отколку да ги даде нешто! Дури и со пла-

шило ги заградил амбарите за да не можат да клукаат пилињата. Ха, нека ги заштитиува, трујач да му бидат!

- Не би требало да му земеме, - велеше некој меѓу нас.

- Ха, не би требало, - се налути Коле. - А тетка Анѓа да умира од глад ... Добро ли е тоа?

Гаждарињата пријателски не пречекуваат и никогаш не покажале дека нешто им се случува. Живот и здравје да имаат! Тетка Анѓа ниту ги меле, ниту ги меси: ги вари и просто нецвакани ги голта зрната.

Но еден ден ни рече скиселено:

- Немојте, деца ... Веќе да не ми носите...

- Зошто? Зошто, тетка Анѓо?

- Така. Ве молам веќе немојте. Не можам да ги јадам. Разбрав: крадени биле ...

Поголтнавме со наведнати глави.

Тетка Анѓа го напушти училиштето и премина кај некоја пријателка во селото. Таму ѝ е подобро. Развед- рена е и полесно ѝ е од оној ден кога чичко Петре ја зара- дува со веста за учителот.

Но Славчо немаше каде. Се врати повторно да живее во онаа негова куќарка зафрлена во трапиштата. Но чичко Петре се сожали и не го остави да живее осамен и пуст. Го зеде кај себе. Сега Славчо постојано е со нас. Каде одиме ние и - тој.

Но овие два-три дена ни бега и ни се крие од очите. Преку ден никаде го нема ... Навечер ќе нè сретне и не зборува ништо. На лицето му се гледа некакво "стравотно чувство на осаменост и затвореност во себеси.

Денеска Калчо нè извика и со шепотење доверливо ни соопшти:

- Знаете ли каде се врти Славчо?

- Каде?

- Долу, во „Жандармерискана“ ...

- Хм, што ли бара таму?

- Не знам. Влегуваше во неа.

Со трчање се упативме кон „Жандармерискана“, што се наоѓа онаму, на она место каде што патот од селово се здружува со џадето.

Всушност, таа порано беше жандармериска куќа. Во неа живееја жандармите што патролираа и го држеа

овој крај... Но сега тоа е само кука со четири зида и осум простории без врати и прозорци. Оддалеку личи на некаква кула со дупки и вдлабнатини. Кога непријателот навлезе наваму, жандармите ја напуштија куката и се сневидоа некаде, а луѓето што сметаа дека од вратите и прозорците ќе имаат некаква полза - им ги удрија копачите и скепарите, па ги исподигаа. Внатре ни глушец не може да живее. Уште оддалеку удира смрад на коњски балеги и гнилеж.

Внимателно и претпазливо ги опколивме сидиштата. Сакавме пополека и кришум да му влетае внатре и да го изненадиме. А покрај тоа да откриеме: што гавола по цел ден се војва и денгуби во неа.

Но срцата и здивот зајачки ни се следија. На вратата одненадеж ни излета Славчо и не пречека со впелена пушка:

- Стој! Сите ќе ве скастрам!

Се скочанивме. Стоевме збунети и занемени. Славчо ја стискаше пушката и како митралез ја вртеше кон нас. По некое време ја расчепи устата до ушите и брзна во смеа:

- Хм, ви заиграа вилиците, синковци ... Ајде, не плашете се ... Ништо не ви правам ...

Ја допре пушката до прстите од нозете и со рака ни даде знак да влеземе.

Влеговме сè уште збунети и зачудени. Внатре, во кошетото, имаше уште неколку пушки.

- Од каде? ... Кај ги најде? - побрзавме со прашања.

Славчо ги крена очите нагоре и заниша со прст.

- На таванот ... Скриени беа под стреата...

- Хм, затоа ти наваму се вртеше ... - рече Коле и зграби една пушка за да ја разгледа.

- Да. Некни случајно се искачив за да видам дали има нешто ... И под штиците забележав нешто сомнително ...

Сите сме восхитени и прерадосни. Му скокаме в гради и го стискаме.

- Зошто порано не ни кажа?

- Сакав тоа сам да го сторам ... Да ве изненадам ... - загриза прст и се насмевна.

Вчера и чичко Петре ќе излеташе од радост. Го чукаше Славчо по рамињата и мормореше:

- Види го, види го ти него ... Каква среќа ... Сигурно од жандармите се останати ... Нашите ќе бидат восхитени од ова ...

Славчо молчеше и си го гризеше малото прсте: очите му гореа и оддаваа силно и длабоко задоволство.

*

Се гледа: и најлошото што требаше да дојде, веќе дојде. Се растурихме денеска и можеби никогаш веќе нема да се видиме и собереме. Сите сме испокриени дома и молчиме со стучурени и скаменети гради. Не знам како Коле се осмели да ме побара вечерва. Ми тропна под прозорецот и ме извести дека работата и натаму е лоша и кој знае до утре што ќе биде ...

Легнав, но попусто се мачев да заспијам. Трескави морници ми лазеа по душава. Се вртев низ постелата, а нешто ме стискаше во грлово и градиве. Молчев со собран и заскрнат здив. А дедо ми крај мене шепотеше возбудено:

- Пци, ќе го сотрат селово! Секој ден по некого ќе одвлечкаат в град. А таму, рофја да ги удри, им ги вадат душите. Нафрлени се како стрвини над нас, па на смена, едноподруго, ќе нè сотрат ... Денеска му дојде редот и на прислушникот Петре.

- Кутриот, што им скривил, маченикот. Зар уште сакаат да оставаат сирачиња, - се јавува мајка ми со нажален глас.

- Не знам. Но велат оружје собирал за нашите ... Некој го поткажал ...

- Оружје? Од каде пак тој оружје? Тој, кутриот, со училиштето се расправаше ...

- Не знам, така велат ... Утре ќе разбереме.

Понекогаш ноќите бескрајно се долги и ѓаволски несносливи. Како ќе се издржи?

Би сакал да станам и некаде да одјурам, да се растрчам низ селово и сè ова што ме мачи да го истресам некаде. Но постелата ме држи како закован. Надвор кучиштата лаат подивено и како да бркаат нешто нале-

тувааТ- Се исправам полека и се обидувам со напор да издиШам нешто собрано во мене. Се потпирам на сидот и чекам од прозорците да избега месечината. А потоа не знам што ќе правам.

Утредента попусто чекавме на патот под општина-та. Се вртевме околу оградата и сиркавме. Но напразно. Чичко Петре никаде го немаше. Уште рано взори го спотерале в град.

Коле крчкаше со заби:

- Само да знам, да знам кој го има поткажано, душата негова ...

- Се знае, - шепна Митре и ги смурти веѓите. Тетка Анѓа ѝ кажуваше на мајка ми: татко му на Бузо.

- Тој? Ха, изрод! Што ќе добие од тоа? Што? - пламна Коле.

- За инает. Само за инает, - рече тетка Анѓа. - Зашто, тогаш кога замина учителот од селово, полјакот се нафрли врз Славча и сакаше да го тепа. Но чичко Петре му ја зграби секирата: „Само пробај, па ќе видиме колкумина ќе те одвлечат дома! Од денеска јас ќе се грижам за него." Татко му на Бузо позелене и зајадливо дофрли: „Ха, копилиња посинуваш! Малку ти се твоине." Чичко Петре не истраа: го зграби за раменици и го расфучи како партал: „Ха, ќе ми паднеш в рака! Ќе ми паднеш и ти некогаш..." - мрмореше таткото на Бузо и чкрипеше со заби. И ете, му падна ... Дознал некако и веднаш му издрдорил на кметот и офицерот.

Коле ја искриви вилицата и бесно стежна со забите врз усната. Го извади листот со заветот на дружината и напиша уште една точка: „Да се мрази непријателот".

★

Селото е вознемирено и исплашено. Се слушаат врискоти и плачења. Збунети жени трчаат нагоре-надолу. Викаат и лелекаат дека војници го запалиле селото. На едниот крај од селото разбеснети јазици се извишиле нагоре и разбркале околу себе еден дел од темницата. Оддалеку чиниш дека и небото на тој дел е потпалено. А набргу се дозна и разбра се: куќата на полјакот се запа-

лила ноќеска. Трчаа луѓето со садови за да гаснат. Трчаа и војници, исплашени од нешто.

Зората одамна ја разретчи измагличката над ридот и слезе над селото со посветол блесок. Куќата на полјакот со изгорени греди стрчеше кон небото, а просторот наоколу неподнесливо штипеше во носот.

Во дворот пред општината, војниците го држеа Славчо и страшно го маваа. Луѓето се собираа и гледаа изненадено. Еден од војниците го прашуваше нешто, но Славчо молчеше.

- Зошто ја запали? Зошто ја запали? - настојуваше тој.

Но Славчо и натаму молчеше нем и скаменет.

- Гледате ли, гледате ли, луѓе? - врескаше панично полјакот. - Ви велев јас да го убиеме совреме ова копице! Зошто ни е во селово! Паликуќа, паликуќа е, сè да му се сотре ...

Митре го пофаќа Колета и му шепоти:

- Кој ли го наговорил? Кој му рекол?

- Никој. Сам ... Те чу кога расправаше ...

Војниците му ги врзаа рацете и го забраа по патот. Полјакот трчаше по него и пискливо викаше. Под оградата Славчо се сврте и продолжително не погледа.

- Зошто ја запалил? Што му текнало тоа да го стори? - шепотеа жените меѓу себе.

Но ние молчевме. Молчевме и долго му мавтавме со насолзени очи.

XI

ГЛАДОТ, што како стрвина се нафрли врз селото, постојано и сè повеќе се вовлекуваше во празните амбари и ношви и ненаситно лиже, гризе и сотира. Луѓето зборуваат дека никогаш порано вакво нешто не се случило; никогаш ваква дамка и немаштина не удрила како сега.

Мајка ми постојано се врткаше околу последните зрна заклучени во ковчегот под скалата, пребираше од

оние што сè уште не мувლოსале и шепотеше налутено колнејќи ги „желкарите“ и „камаратине“

- Рофја да ги удри. Сè собраа ... Зар не знаат дека имаме деца? Зар не знаат дека и ние треба да живееме?

А некни, оставајќи го празниот ковчег засекогаш отворен, издивна насолзено:

- Отсега, деца, само компири ќе јадеме. Но ќе мораме да внимаваме ... Малку се ...

- Иху, прекрасно! Многу ги сакам! - викнав, но дедо ми веднаш ми ја затна устата. Хм, имаше право. Гледам: дојде ден и компири да немаме. Сега мајка ми ни меси некакви грутки од трици. Убави се додека се меки, но кога ќе се стврднат - само волчешки вилици се за нив. Дедо ми ги кисне во вода и ги рони на дланка. Но тогаш мирисаат на нешто скиснато и мувლოსано. Не знам кој би можел да ги јаде такви ... Хм, така вела. Зашто, кога ќе загризе нешто во мевот, и јас тоа го пра-
вам.

И завидувам на сестра ми: за неа секогаш има по некое компирче или јајце. Денеска мајка ми и ориз ѝ вари. Ї дале некаде само една рака. И еве: ѝ ги реди во канче на сестра ми крај креветот. Но таа не ја крева главата и не гледа во канчето. Само шепоти:

- Не сум гладна. Остави ме ...

Но мајка ми плачливо го згрчува лицето. Готова е да стркала солзи. Таа тоа често го прави. А особено од оној ден кога сестра ми легна болна.

- Касни, душо, убав е ... - ѝ шепоти мајка ми. Но сестра ми не се врти кон него. Умот и е во сонцето.

- Уште ли го нема? Одамна се раздени ... - поткаш-
лува.

- Облачно е, душо. Врне.

— Со лицево сум допрев до прозорецот. Гледам: дождот прави меурчиња во дворот. Ги бројам. Би ја викнал и сестра ми. Но знам: не може да стане. А не ја ни привлекува дождот. Таа сиве денови сонцето го бара. А знам зошто: ѝ ги носи на сидот ветките од јаболкницата и со нив прави шарки. Не ја крева раката и не ги фаќа. Знае: сенки се ... Но сака постојано да гледа во нив. Можеби измислува, но вели: „Сè ѝ има во тие шарки од сенки. Само да посакаш да видиш самовила, коњче или

еленче - и ќе видиш. Сонцето ги носи низ ветките и ги залепува на сидот."

Гледам во меурчињата што играат во дворот. По патот трчаат другарите и шлапкаат боси по вирчиња и бразди. Коле и Васе се бесат на оградата и ми свиркаат. Мавтаат со рацете и ме викаат. Но јас молчам: гледам во вирчињата и ништо не им одвраќам. Стојам така и не се вртам кон канчето со ориз, но знам и тоа ќе се скисели како и млекото вчера.

Мајка ми, шмркајќи со носот, излегува надвор. Ѐ се доближувам и поголтнувам:

- Кога ќе се разболам мамо?

- Чедо, скраја да е, скраја да е, будалче ... - ме стиснува со раката кон себе. Солзи и стекоа по челото.

Денеска пак го нема сонцето и сестра ми не ги отвора очите. Мајка ми ѝ принесува млеко, но таа прошепнува:

Јаболка ми се јадат

- Зелени се чедо. Уште е рано Еве, погледни на јаболкницана...

- Има петровки, - реков. - Зазреаја...

- Каде? Ме загледа мајка ми.

Замолчав. Сестра ми ги поткрена клепките.

Излегов молчејќи. До бавчата на клисарот со трчање стигнав. Само тој има јаболка петровка. Но жена му ги чува како да се нешто најскапоцено на светов. Ѐ побарав, но скокна како некој да ја боцна во црниот дроб. Проклета! Постојано се врткаше околу стеблакот, градејќи го со трње. Мрмореше нешто, лутејќи се на првливите јаболка што пагаа предвреме. Се тргнав и се сокрив зад оградата припивајќи се со мевот и муцката в трева. Најпосле нечистиот Ја откорна. Замина обзирајќи се зад себе.

- Јаболкчињата сестра ми со мака ги гризеше. Но ги бараше.

Утредента пак ѝ донесов. Но мајка ми налутено ме пречека:

- Не, -- рече, - немој да носиш.

- Зошто?

- Не сакам јаболка со клетви.

- Зошто со клетви?

- Така. Те видела жена му на клисарот. Доаѓа овде и колне: „Не сакам да ми ги бере. И јас имам деца. Му реков да не ми се врти во бавчата. А тој пустинскиот, отров да му бидат, пак...”

- За ќерка ми ги носи, - и реков. - Болна е.

„И јас сум болна, - свика. Но никој не ми фрла слама. Речи му да не иде повеќе. Ќе му ги скршам нозете или ќе колнам!“

На сестра ми ништо не ѝ кажував. Но не ја оставив да тагува и да блада по јаболка. И носев в пазува.

Изутрина ме разбуди задушливо плачење офкаа и дедо ми и мајка ми и сите што леткаа низ куќата. Залелекав и јас и јурнав кон собата на сестра ми. Но неколку жени ме запреа и ме слегое во дворот. Долго ме жулкаа по главата шепотејќи дека попусто е плачењето. И други деца имало без сестри.

- Јас немам сестра. Немој да плачеш, - ми рече Коле и ме стисна нажалено кон себе.

Попладнето ме облекоа во нова облека и ме зедоа за рака за да седнам до неа. Ѓ стоев над главата нем и скаменет.

Наеднаш нешто ме возбуди и ме расцепи во градиве: на вратата се покажа жена му на клисарот со босилок и јаболка в рака. Се прекрсти и ги стави јаболкага и босилекот до рацете на сестра ми. Проклета! Пламнав целиот наокустрешен. Се исправив за да свикам разбеснето, но само полека ги собрав јаболката и ги расфрлив низ вратата...

Луѓето погледнаа зачудено и молчеливо кон мене и кон неа.

Сенката од јаболкницата во дворот играше по сидот над главата на сестра ми. Но само јас долго ја држев пред очи.

Завчера сестра ми ја закопавме со мака. Гробарите ги фрлаа лопатите и зборуваа налутено дека ваков дожд никогаш не се паметело досега. Заплускуваше како некој со крбли да тураше. Ѓаволско зреме, шепотеа луѓето и бегеа под крошните од дрвјата. Само ние моравме да стоиме на дождот: не бегаше ни мајка ми, ни дедо ми, ни јас. Плачевме, иако пред малку сите ни зборуваа да

запреме веќе еднаш. Сме можеле да се разболиме. Нај-
после, неколцина не извлечкаа настрана.

Денеска никој од нас не плаче. Очите на мајка ми се
надуени и облиени со сини колтаци. Се метка низ куќата
тажно и загубено. Ми вели:

- Денеска нема да излегуваш никаде. Ќе ја переме
на реката постелнината на сестра ти.

Веленцето го носам префрлено преку рамо и одам
по мајка ми. Одењето ми личи на повторен закоп. Крај
реката седнувам и гледам во нозете на мајка ми втонати
во вода. Би се собул и јас, но таа не ме остава.

Оддалеку наближува Коле и мавта со рацете. Ста-
нувам и, вртејќи се кон мајка ми, полека и напргестчки се
оддалечувам.

Коле ме фати под рака и ми шепна:

- Денеска војниците ќе го креваат авионот. Добиле
наредба да го пренесат в град.

- Па што? Нека кршат глава!

- Не брзај, - рече. - Добивме задача. Ноќеска со
Васета бевме горе, кај нашите. Му соопштивме на учите-
лот, а тој рече: „Многу добро“ ... Го повика Сандрета и
направија план. Сите добивме по една задача. Ти и
Митре веднаш ќе слезете низ потокот и на работ од
шумичката ќе чувате стража. Штом се наближи некој -
веднаш ќе дадете знак. Разбираш ли?

- Да ... Но зошто тоа? Што ќе биде?...

- Засага само толку. Ќе дознаеш подоцна ...

Мене и на Митрета ни истекоеа очите. Гледавме: кон
патот, кон потокот, ливадите, шумичката, селото, но
нигде ништо. Ни војници ни тартакути!

- Што ли му значи ова? - го прашувам Митрета,
но тој крева раменици и шепоти:

- Гавол ќе знае! Задача ...

Откај брегот слушаме свиркање и мавтање со раце.
Гледаме: Коле се искачил на некакво дрво и нè вика. Се
качивме зазбивани и испотени.

- Легнете! - ни свика тргнувајќи нè настрана. Зад
дрвото во дупката лежеа другите ...

- Што значи ова? - шепнавме зачудено.

- Ќе видите, - рече Васе поткревајќи ја главата кон
авионот долу во ливадата.

- Идат! - свика Коле и дотрча возбудено.

По патот најпрво се зачу брмчење, кое сè повеќе нараснуваше, а потоа на Кривината се покажа камион со неколкумина Германци. Застанаа тука, поразмислија малку и пак тргнаа свртувајќи направо кон авионот во ливадата. Но војниците предвреме поскокаа од возилото и се упатија кон авионот. Најпосле и камионот запре. Еден меѓу нив замавта со рацете и гласно се развика објаснувајќи им нешто на војниците. Тие се впуштија кон авионот, го разгледаа внимателно и заинтересирано, а потоа почнаа дел по дел да го носат.

Но наеднаш земјата се разниша под нас, а потоа и силен пукот нè заглуши одненадеж. Страшно! Никогаш такво нешто не сум видел досега: силен пламен, чад и раздробени парчиња се разлетаа на местото каде што беше авионот. По пукотот се разнесе силно лелекање и викот, како и постојано пукање на камионот, кој пламна зафатен од пламења. Потаму - не видовме ништо, зашто Коле наеднаш ни свика да бегаме.

Никогаш така не сум трчал по угорница: зазбивано и молневито се пробивав низ калливи трапишта придржувајќи се со рацете за шибјето отстрана. Слабинава боцкаво ме сечеше и бараше починка и длабоко воздизнување. Но стравот и возбудата кучешки ме гонеше и сè повеќе грабев по стапалките на оние што трчаа пред мене. На врвот само легнав и не гледав, како другите, ни кон авионот ни кон ливадите, туку лицево го нурнав во влажната лединка и, зазбиван, ненаситно ја полнев устата со свежина што студено струјкаше низ тревата.

- Видете, видете! - викаше Коле покажувајќи им на другите. - Нема ништо! Летнаа! Го пофати Васета и силно го разниша: - Браво, Васе! Задачата без грешка ја изврши!

- Ама, беше тешка пустинската ... - се насмеа Васе.
- Уште рацете ме болат од носење ...

- Да, а на учителот му рече: „Ух, ништо не е ова за мене! Сам ќе ја носам.“ А да не бев јас? - се насмевна Коле. И Васе примижурка насмевнато со очите.

- Мина ли беше? - се возбуди Танас .

- Да. И тоа голема ...

- Како ја наместивте?

- Лесно. Таа задача ја имаше овој... покажа со прст кон Васета. - Ископа дупка и ја пикна мината под авионот. Потоа, внимателно, како што го научија, ја протна жицата од мината низ тревата и ја врза за долниот дел од авионот. Војниците тргнаа кон тој дел и ... збогум!

- Ха, ѓаволче, - шепна Марко гледајќи зачудено во Васета.

Станав, и целиот обземен од некакво чувство на восхит и возбуда, му удрив клоца на Васета, а потоа му стиснав рака. Васе и натаму се смееше пламнат и вцврнет во ушите и тилот.

Долу, во ливадата, чадот сè уште се тестеше развлекувајќи се во широчина и покривајќи го сето она што стоеше распарчено и раскинато по тревата.

- А сега, што ќе правиме? - прошушка Калчо, взирајќи низ падината надолу.

- Ќе чекаме да налегне мрак. А потоа - дома, - одговори Коле.

- Знам, но ако ...

- Што „ако“? Самр ние знаеме. Не верувам дека би можеле да откријат. Ќе помислат дека во авионот експлодирала бомба останата од порано. Нели?

- Да ... - климнавме и ние со глава.

Пред селото се поделивме претпазливо. Но стравот повторно ме задраска морничаво по снагава. На прозорецот од куќата вознемирено се меткаше и трепереше сенката од мајка ми.

XII

СЕЛОТО е пусто и онемено. Вратите се затворени и ретко кој излегува по сокаците или претрчува до чешмата и јазот. Некни дојде од градот една група Германци. Змиулесто беа настроени поради оние што летнаа во тревата. Трчкаа низ селото, повикуваа неколцина во општината и сè им беше нешто неправо: викаа и пцуреја на сè што ќе видеа пред себе. Беа и во ливадите, испитуваа, но веројатно ништо не утврдија.

Но вчера почнаа и полошо. Рано изутрина не`разбу-дија силни викотници и врескање. Прискокавме кон про-зорците. Стоевме залепени и скаменети на стаклото. Глетката што се откри пред нас беше страшна и необич-на: неколкумина Германци, со извадени автомати, се растрчаа по куќите, тропaa или кршеа врати и се пикаа во тремовите. Извлекуваа однатре сè што ќе најдеа кра-ви, овци, коњи. Луѓето расплачено се противеа, молеа и го стискаа добитокот. Но попусто. Со куси викови и замавнување со кундаците, војниците стивнуваа сè. По малку и кај нас се заниша портата и тресокот тешко и со уплав ни ја смати главата. Се засверија низ дворот и лет-наа по кравата и телето. Попусто мајка ми плачеше и трчаше по теленцето, кое со толку мака и нежност севез-ден го топлеше крај огништето додека не зацврсна. Попусто колнеше: „Огин да ве изгори! Трујач да ви биде!“ - и го тргаше од рацете на војниците. И којзнае што ќе беше со неа ако дедо ми во еден миг не ја тргна настрана, зашто еден од сверовите налутено замавна со кундакот.

- Остави ги, остави ги! Отров да им биде! - шепо-теше дедо ми обидувајќи се малку да ја успокои.

Плачев и јас, но војниците искривено ме гледаа покажувајќи го зајадливо јазикот.

Во училишниот двор панично врескаше собраниот добиток. Луѓето се собираа, трчаа по него, но војниците диво замавнуваа и ги растеруваа подалеку од оградата. Најпосле на вратата се покажа кметот и еден германски офицер.

- Народе! - свика кметот грлено и остро. - Зошто ова бунење? Прочитајте ја наредбата, па ќе видите што пишува, - претегна рака кон жолтата плаката залепена на вратата. Во неа пишува: секој е должен, без противење да ѝ го предаде добитокот на германската и италијан-ската војска, која се бори за доброто за сите вас. А ако се дознае дека некој го прикрива и го чува за голтарите шумски, веднаш и најстроγο ќе биде казнет и ликвиди-ран. Јасно?

- Од што ќе живееме, а? - се чу нечиј глас од огра-дата.

Кметот се накашла и му шепна нешто на офицерот, а потоа продолжи:

- Од што? Зар мислите дека ќе ве остават да умрете? Не грижете се, имаат браќава сојузници и леб и сè што ви треба.

- Камо? Нека ни се даде. Нели тука пишува и жито да дадеме, а?

Кметот пак се накашла и повторно се сврте кон офицерот. Овој пламна, ги затегна рацете зад грбот и свика нешто неразбирливо, слично на лаеж. Кметот му го презеде гласот.

- Вели: „На тие што се бунат им следува не леб - туку бесилка! Секој што ќе продолжи, ќе биде ликвидран!“ Разбравте ли?

Народот молчеливо се растури по патот бришејќи ги насолзените очи. Само добитокот во дворот гласно и бунтовно врескаше и рикаше.

*

Денеска Васе дотрча дома возбуден и исплашен.

- Аух, - рече целиот позеленет. - Отидовме! ...

- Како? Зошто? - се вапцав и јас.

- Колета го викнаа пред малку во училиште. Валкана е работата. Да бегаме ...

- Чекај, - реков и обидувајќи се и сам да се успокојам. - Од каде знаеш?

- Го видов, чесен збор. Со кметот и уште еден војник влегоа во училиштето.

- Значи, фатен е? - ме загриза нешто во грлово.

- Да, фатен е ...

Веднаш се растрчавме со Васета и им соопштивме на другите. По долго размислување, решивме: да се бега ...

- Не, - рече Марко, - не се сложувам со тоа. Имам подобар план: да видиме првин што ќе биде со Колета. Нема смисла и не е убаво да го оставиме така ... Затоа предлагам да се довлечеме кришум некаде до училиштето и да чекаме ...

Повторно размисливме. Заклучивме дека предлогот е добар и го прифативме.

високо до оградата. Молчине загледи во вратата и прозорците. Околу нас цврчат некакви невидливи бубачиња и здодевно ни стружат во ушите. Но нивното цврчење не потсеќа на нешто што е толку мило и скапоцено: далеку сме од канџите на оние што го зграбија Колета. Не сме во кожата негова и не чувствуваме темница и мувла собрана во четири зида; не чувствуваме ни удари, диви и разбеснети, како ни гмечење до бесвест, за да се признае сè. Кутриот Коле! Го затегам челото и ги гризам усниве. Гледам и другарите тоа го прават: жулат со челото на дланките пред себе и скришум ги бришат замаглените очи.

- Кутриот, кутриот, - шепотам, - ќе мора да искаже сè. Но како го фатиле, како ли дознале?...

- Молчи, - вели Васе, - и нас не чекаат!...

Низ вратата постојано се точкаат војници: влегуваат и излегуваат носејќи некакви сандачиња со муниција. Не се гледа ни Коле ни кметот. Од визбата се слуша врескање на добиток и тоа ги засилува морниците во нас. Гаволско е времето кога нешто очекуваш: се оптегнало до бескрај и ужасно ни струже по напнатите нерви. Цврчи во главата заедно со брмчењето на бубачките околу нас.

Се поткревам и сакам да се изместам поблиску кон меѓата. Васе ме придржува за нога:

- Пссст! Гледај!

На вратаа се покажа Коле. Зад него кметот му мавна со рака. Хм! Што ли е ова?! Срипавме низ 'ржаницата и подолу на патот го пречекавме Колета. Но тој, пустинскиот, се смее и цвака нешто во устата.

- Сте ме чекале, а?

Молчине и гледаме зачудено во него.

- Зошто молчите?

- Што стана? Ти направија ли нешто?...

- Што да ми направат?! Мислеа дека ... Ха, па вие сте се исплашиле ... А јас, видете: ќе ми пукне мевот од чоколади: ми даваше кметот и оној офицер што некни врескаше по луѓето...

- Зошто?

- Ха, мислат тие дека јас ... божем ќе ме поткупат ...

Тие едно - а јас друго. Прашуваат за ова, а јас мислам, мислам, па им велама инаку ...

- Ама, не! Каков авион! Ми велат: „Ти седиш близу до куќата на Калча?“ Да, но не толку близу, нè дели оградата. „Добро. Но Калчо ти е другар, така ли е?“ Да. Но често се караме. „Седно, но ти веројатно одиш често дома кај него, нели?“ - ми вели и ми пика чоколада. Одам понекогаш, но има лошо куче ... „Така... И синоќа беше. Те виделе ...“ Кој? „Полека, не брзај. Ќе ти кажеме,“ Па, бев ... Но внатре не влегов, само во дворот. Го барав Калча да му го свртам вратот. Зашто, и тој на петелот мој му го свртел вратот. „Добро, добро, в ред...“ - ме прекинаа тие. „Но си морал нешто да забележиш? Што? - се збунив. „Па тоа: кои беа тие што влегоа во собата кај татко му Секула?“ Пак во ракава ми пикна чоколада. Хм, ѓавол да ме земе: лицето ми се прелива во бои: црвена, жолта, зелена. Не видов - реков. „А што правеа внатре?“ Како знам кога не сум видел?! „Хм“, дувна кметот налутено и се разврте низ собата: „Па, како си можел да не видиш!“ Да знаев, можеби ќе видеам...

Кметот, по малку, пак се допре до мене и го смекна гласот: „Добро, фино... Значи така: не си видел ништо... В ред... Е, па за тоа те викавме, пиленце. Знаеме ти си умно и чесно дете... Како и мајка ти... Знаеш, секогаш навреме и точно ѝ плаќав кога порано работеше кај мене... Но бидејќи сте сиромаси, ќе гледаме да се погрижиме за тебе. Господинов капетан вели дека и пари ќе ти дадеме ... Така, душо... А сега ќе ти дадеме само една мала задача, но за тоа ни збор ни глас. Зашто господинов најпрвин за јазикот фаќа: штрап! - со ножици и ауфидерзен! Разбираш? Но ти, велама, не си како другите деца... Затоа секој ден, а особено навечер, пикни се во дворот на Калчо, меткај се низ него, играј се со Калчо и што ти јас знам, но внимавај на секого што влегува и излегува. А потоа - и што се прави внатре. А сега, ајде, оди си... Адидовидерчи!“ - ме чукна по рамениците и ми пикна в рака уште една чоколада.

- Ха, така, значи, - свикавме, - разбрале однекаде дека тука синоќа се состана Селскиот народноослободителен одбор.

- Да. Но не знаат во што е работата.

- ќе мораме да му соопштиме на татета, - свика Калчо.

- Да, и тоа веднаш. И местото на Одборот ќе треба да се префрли во друга кука. Мораме што поскоро да му соопштиме на учителот ... - рече Коле и го зафучи во трњето парчето чоколада. Летнавме по патот оставајќи облачиња прав зад петите.

ХШ

КМЕТОТ веќе не го бара и не го вика Колета. Барем засега. А понатаму - којзнае. Пред една недела, веројатно, беше последен пат: го извикаа во училиштето ветувајќи дека ќе му купат кошула и капа. А таму - пак истата песна, но сега пописклива и построга одошто порано. Му се нафрли кметот разјарен и лут:

- Значи, со тебе попусто си го трошам времето! Камо ново?

- Какво?

- Шарено! Нели имаш кука на крај село ... Имаш! И нели кучињата постојано навечер се дерат по некого? Да! А ти во кој ѓавол си се завеал? Дозна ли: кој влегува и кој излегува ноќе од селово и по каква работа?

- Ми е страв ноќе да излегувам. Велат, имало волци ... А покрај, тоа има и патрола ... Ги гледам често...

- Да, но ти можеш повеќе да дознаеш од нив ... Од тебе никој не бега и не се плаши.

- Кој?

- Па тие што ноќе си ги копаат очите некаде...

- Никого не сум видел ...

Се разврте кметот околу прозорецот, запувка со лулето шумно и неспокојно, а потоа пак му пријде:

- Добро, да речеме дека за тоа не знаеш ништо. Но за ова бездруго нешто ќе ми кажеш: вие, неколку деца, почесто се врткавте околу авионот. Точно ли е тоа?

- Па, одевме ...

- Така. А што правевте таму?

- Игравме.

- Знам, но нешто сте морале да забележите, а?

- Ништо особено: искршен беше, сплескан отпреди и во опашката, а отстрана, пред влезот, имаше ваков крст, како овој на сидов ...

- Знам. Тоа не ме интересира. Но, како што знаеш, тој се разнесе, а со него и неколкумина војници. Што мислиш за тоа?

Коле ги собра рамениците.

- Значи, да не должиме. Зборувај: кого од селово си забележал да се вртка околу него?

Коле замислено ја искриви вилицата, постоја малку и рече:

- Никого.

- Ич?

- Само еднаш те забележав тебе ... Тогаш, кога со коњите одеше во ливадата ... А потоа ... Да, и Бузо ... Тој често се врткаше околу него, а особено кога ние не сакавме повеќе да одиме таму ... Друг - никој ...

Се закашла кметот вцрвувајќи го лицето од лутина:

- Скот!

Го повика капетанот и нешто му шепна. Тој свика нешто, а еден од војниците го зграби Колета за мишките и го пикна во визбата.

Прозорчето од визбата добро го знаеме кај е. Зимно време низ него фрлавме дрва. Завртивме низ 'ржаницата и право на прозорчето. Но на него ставиле железни шипки. Внатре не се гледа ништо. Свирнуваме тихо. На зракчето виделина, што паѓаше косо во визбата, се засени главата на Коле. Не здогледа и свика:

- Бегајте! Не смеете да се вртите овде!

Нека вика. Но ние не бегаме лесно. Повторно се враќаме во 'ржаницата и чекаме. Времето бавно минува. Се довлечкавме повторно до прозорецот. Но Колета го нема. Чекаме ...

Излегува подуен во очите. Ги стега тупаниците и пцуе налутено.

*

Колета веќе не го бараат. Таа улога сега му ја предадоа на Буза. Тоа ние најдобро го знаеме. Го гледаме

отстрана, а Бузо просто ќе излета од некаква важност, воображеност и шуплива горделивост: минува по патот со издолжен врат, поткрената глава и не сака со никого ни да запре, ни да прозбори. Штом ќе види насобрани луѓе, се допира до нив, се всирка кон небото, божем бара ѕвезди, а ушите ги напрега за да чуе нешто. Од нас бега кога сме заедно. А кога сме поединечно ни пријдува и сè нешто врти и заобиколува со зборови. Но никој не му врти глава. Тој метод го применува и кај Калча. Вчера го сретна по патот и прв му прозбори:

- Калчо, ти веројатно си ми налутен нешто ... За она во реката ... Знаеш, тоа беше само игра ... Не сакав ... Но жалам што се погоди ти ... Нели сега не ми се лутиш?

Но и Калчо е ѓаволче: наместо да си продолжи свртувајќи му грб, тој му се насмевна:

- Не ти се лутам. Знам, не сакаше ...

Сега Бузо послободно го сретнува и разговара со него. Денеска му предложи и кај него дома да оди.

- Ќе правиме сликарница, - му вели. - Имам секакви слики: тенкови, авиони, топови, војници ...

- Убаво е тоа ... - се потсмевнува Калчо, а во себе додава: и јас ќе му дадам убава слика ...

Се меткаа во дворот, сè додека се стемни. Тогаш Бузо ги собра сликите што ги имаше наредено во сандакот и му предложи на Калчо да влезат внатре, в куќи. Сега Калчо не можеше да ја сокрие надојдената радост што напна во него, зашто сè си тргна онака како што си беше предвидено. Кучето пред вратата, на кое Калчо пред малку кришум му го разлабави синцирот, одненадеж разлутено како рис, напна и се фрли врз Бузо, в гради. Го бувна наземи и почна да го прикештува со заби и нокти. Ужасен вресок излета од Буза, но кучето на тоа ни малку не му обрнуваше внимание: сè полуте и поразбеснето го дрпаше и гризеше. Но имал среќа и долг живот: да не беше мајка му на Калчо, која истрча со стап, кој знае по малку што ќе станеше со Бузо! Веројатно коските в торба ќе му ги собереа. Но, и покрај тоа, сè живо му се згорчи на кутриот! Низ селото се ширеа страшни гласови. Изглегуваа жени што биле да го видат и шепотеа крстејќи се:

- Чувај не, господе.' Зелје го направиле кучето. Не му се гледа лицето. -

- Море и лае! Лае како да е подивен...

Веќе долго време го лекуваат од беснило. Му лепат по лицето и рацете секакви каши. Што ќе биде понатаму - кој ќе му знае!

*

Селскиот народноослободителен одбор е префрлен на друг крај од селото, во куќата на чичко Лозан, некогашен машиновозач. Син му Сандре е заедно со учителот. Значи, напразно Бузо го искасапи лицето; напразно и кметот, како загар, душкаше за да дознае нешто. Сè му оди јалово. Но и ние треба да бидеме претпазливи и да внимаваме на каква било станица, зашто јасно ни е на сите како оченаш: да дознае ли нешто, отидовме во неврат!

И затоа Коле не нè собра веќе. Не смееме заедно никаде да бидеме: им паѓаме в очи на оние што демнат ... Денеска мораше поединечно да ни соопштува:

- Вечер „нагости“ кај чичко Лозан. Само, низ потокот и на задното вратниче ...

Кандилцето мирисаше на загорени и маслосани крпи Чадот не' штипкаше по очите, се пикаше во носниците и го гребеше грлото. Но прозорчето никако не смеевме да го отвориме: на него имаше дебела черга што ја задржуваше светлината да не излета надвор. Сандре со светнати очи и разигран поглед шеташе по нас загледувјќи нè сериозно де еден, де друг:

- Другари, испратен сум од учителот да го свикам овој состанок и да ви пренесам една многу важна задача ... Како што гледате, времето сè повеќе заладува. Горе е паднат и снег. А нашите се боси: ни чевли ни чорапи. Знаеме, вие не можете сите да нè обуете и да нè обезбедите со она што ни треба. Но, другари, ќе треба нешто да се преземе. Не смееме да дозволиме да ни мрзнат другарите. Затоа, ве молам, веднаш да се преземе акција низ селово за собирање опинци и чорапи. Но, се разбира, сето тоа мора да се одвива претпазливо и сајно ... Не

смееше да дозволиме непријателот да насети нешто или да не открие, како што тоа се случи со Петрета ...

- Навистина, што ли е со кутриот? Ништо не се знае: жив ли е или ... - прошепна Секула.

- Досега немаме никакви вести за тоа. Добро би било да слезеш утре в град ... Од нашите, што работат таму, ќе можеш нешто да дознаеш...

- Јас, навистина не разбирам, синко, - се вмеша чичко Лозан, - зошто веќе еднаш не удриме на овие гадови. До кога ќе ги трпиме да пустошат низ селово?...

Сандре се зацрви, а потоа насмевнато рече:

- Полека, полека, татко. Не треба да се брза. Некои акции веќе преземаме: по' џадиња, пруги, мостови... Веројатно слушате за тоа ... За поголеми акции сè уште не сме силни. А може и селово да летне ... Тоа не би сакале да го доживеете. Но подоцна поинаку ќе биде. Ќе му дојде на сè редот...

- Така е, и јас тоа го знам, но злосторствата веќе не се трпат, - рече замислено. А потоа, откако убаво ги истопли опинците од Сандрета, кои за целото време ги врткаше над огништето, се сврте кон старицата и рече:

- Донеси чорапи.

- Колку?

- Сите што ги имаш во ковчегот. Ќе требаат...

Сандре благо и задоволно се поднасмеа со крајчињата на устата.

Акцијата се одвива претпазливо и според планот: најпрво по роднини и доверливи луѓе. Јас најпрвин почнувам од дома. Така е најправилно. Го отклучувам кришум ковчегот на мајка ми, ги собирам чорапите и ги пикам в торба. Слегувам во дворот и ги земам и оние што се сушат на оградата. Значи, сè е во ред: торбата Ја пикам под перницата од постелата и спокојно спијам.

Утредента мајка ми офка и развивува. Се растрчува низ дворот и колне ли колне. Знаам ги бара чорапите. Нови беа и од чиста волна. Трча боса, нема што да обуе. Би избегал некаде, само да не ја слушам. А да знае? Хм, којзнае што би било со мене! Врагот би ме зел!

Се качува горе кај ковчегот и бара да обуе други. Но офнува како некој да ја боцна во слабината. Зашеметено се спушти низ скалата и дотрча во собата:

- Арамии, арамии Ја дигнаа куката:
- Ама чекај, полека, жено, што станало? - се вознемирува и дедо ми.

- Чорапите! Чорапите ги дигнал некој ...

Се собирам, а лицево се прелева: пламнува и згаснува. Морници ме полазуваат. Се свртува кон мене и со чудна сигурност ми писнува над главата:

- Ти ли го направи тоа? А! Каде се чорапите кажи?

Молчам и го стискам срцево за да не ми игра. Но не можам долго. Шепнувам:

- Јас ...

- Каде ти се?

Ја свртувам главата кон торба:а. Притрчува мајка ми ја раширува:

- Зошто ти се? Што мислеше да правиш?

Молчам. Ги стискам коленициве и гледам надолу. Но мајка ми:

- Нем ли си? Зошто не зборуваш?

- Ми требаат. Ќе ги дадам ...

- На кого?

Ги стискам колениците и велеам:

- За нашите, в шума. Боси биле. Нозете им премрзнале. Немале што да обујат. Не' задолжија да собереме ...

Мајка ми се скаменува со торбата в рака. Ме гледа чудно и изненадено. Дедо ми полека ѝ пријдува и ѝ шепоти:

- Остави го детето. Не карај го ... - ѝ ја зема торбата, па во неа ги става и неговите чорапи. Ме фаќа за рамо и со растреперени раце ми ја подава:

- На, чедо. носи ја...

★

Попладнево Секула се врати од град. Но премногу уплашен.

- Во градот е страшно, - рече. - Затворите се преполни. Глад и немаштија, како и овде. Се' повеќе и повеќе надоаѓа војска и собира сè што ќе најде пред очи. За Пет-Рета дознав дека страшно го мачеле, присилувајќи го да каже со кого соработувал и од кого го собирал оружјето

скиот затвор, во Албанија. Таму којзнае како ќе издржи: премногу истоштен и снеможен ...

Грлата ни се стегнаа. Кутриот, кутриот, чичко Петре!

- А Славчо? Се знае ли нешто за него? - шепна Коле.

- Да, и за него разбрав: го спотерале некаде, но не се знае каде ... Сигурно во некој логор ...

Со болно срце ги сведнавме главите.

XIV

ДЕНЕСКА сокаците селски пак чуден изглед добија: луѓето се возбудија, растрчаа, дошепнуваа ... По лицата им се гледа нешто восхитено, возвишено, возбудливо и доверливо. Но со „камаратине“ нешто не е в ред: налутено, разбеснето и подвиено јурат по сокаците и браќата сè што ќе сретнат. Застануваат на кошињата од куќите и жолчно ги кинат летоците што се залепени над плакатите на кои до синоќа пишуваше: „Народе, откажете се од помагање на шумските голтари, кои се одметнале за да ви нанесат пакост и несреќи. Нашата војска е толку силна што постојано ги сотира тие комунистички банди на кои им дојде веќе крајот ...“

Ги кинат и нервозно се муртат на црвените петокраки, не знаејќи што пишува под нив. Само кметот со мака и со вжолтено лице се обидува нешто да им преведе на германски:

„Другари и другарки,
Браќа и сестри,

Чукна веќе оној долгоочекуван и решителен час ... Татковината е крената на нозе ... Станати се сите: и младо и старо ... Борбениот повик нè вика и пламти во нас со духот на сите предедовци и со духот на сите оние храбри синови што секојдневно ја пролеваат својата крв по затвори, логори или со пушка в рака.

На оружје, на оружје, народе мачен и прогонуван!

... Не чека големи и светли дони да се сопре тиранијата и непријателот. Да се отфрлат оковите и јаремот тежок!

На борба, на борба, браќа и сестри! Целата земја гори и одекнува: смрт или слобода!"

Војниците не сакаат да слушаат докрај: крцкаат со заби и ги гмечаг летоците фрлајќи ги под нозе. Се цариме низ прозорецот од куќата на чичко Лозан, а восхитот ни навира и ни пламти во нас со силина и машкост. Крај ушите ни струи треперливиот глас на чичко Лозан.

- Браво, браво бре пезевенци! ... Задачата ја извршивте без грешка. Неспokoјство ме гризеше сè додека не ве видов ... Мислите сè на лошо ме тераат: а ако ве фатат, а ако дознаат ... Но гледам, дека сте ми печени ... Навреме и без грешка ...

Молчине и со нетрпение ги следиме војниците надвор. Ѓеле се врти кон чичко Лозан и нешто се жали:

- За малку ќе се скаравме синоќа со Калча: не ме оставаше да ги излепиме сите летоци.

- Да, не те оставив, но зошто тоа го правев? - се врати и Калчо.

- Зошто?

- За да имаме и за другпат ... Гледаш ли дека имав право: ене, сите ги испокинаа ... Затоа, јас, братче, си сок-рив и за утре ...

- Лесно е. лесно е за нив, не расправајте се, - се вмеша чичко Лозан, - пак ќе ни испратат другарите...

На вратата некој возбудено зачука. Чичко Лозан го залепи окото на клучалката и ни даде знак да не шушкаме. Постоја малку, а кога вратата повторно се сниша праша:

- Кој е?

- Коле.

Издивнавме длабоко и со олеснување. Но лицето на Колета ни ги смурти и сневесели лицата.

- Секула го фатија, - шепна со напукнат глас.

Се скаменивме. На Калча му излета кус и заскрнат крик.

- Сигурен ли си ...? - скокна чичко Лозан и го фати за рамо.

шуваа ...

- Од каде знаеш?

- И јас бев таму. Штом го забележав меѓу двајца војници, ми стана јасно ... Се приготвив да стрчам и веднаш да ви соопштам но се предомислив. Решив да појдам и јас таму. Но стражарот ме запре на вратата. Долго му објаснував дека носам нешто важно за кметот и дека треба да се најдам со него. Успеав да влезам само во ходникот: внатре не ме пушташе. Се врткав низ ходникот како куче во синџир, а низ клучалката од собата се слушаше викање и трескот:

„Зошто лажеш? Зошто не признаваш? А овие што се ...? Летоци ли се или не, а?“

„Не се мои...“

„Не се? Тогаш, кој дошол да ти ги стави под перница? Ние?“

„Не знам.“

„Не знаеш, ха не знаеш! ...“ - со тап предмет удира по него. Секула офкаше ...

- Ете, што направи, ете ... - се сврте Ѓеле кон Калча, кој олцаше со стиснати дланки на лицето. - Нечистиот те тераше да ги пикаш под перница ...

- Остави го, - го запре чичко Лозан и повторно се сврте кон Колета: - После?

- Не знам. Излезе Бузо и прекорно ме погледна. Посвирка малку на вратата, а потоа влезе и му соопшти на кметот.

- Ехе, што бараш ти овде? - излезе кметот со засукани ракави.

- Кај тебе.

- Кај мене? Зошто?

- Имам нешто ...

- Важно?

- Да ...

Кметот ме загледа внимателно и доверливо.

- Кажи ...

Протнав рака в пазува.

- Еве, го најдов ова ...

- Каде? - го сврте летокот кон светлината, а потоа ми се внесе поблиску в очи. - Каде, кажи ...

- На вратата од црква 1 а. Некој го залепил.
Кметот пламна со стиснати заби:
- Надвор! Да не те видам повеќе!...
Излетав како удрен со клоца.

*

Секула веќе три дена го држат затворен во визбите на училиштето. Неколкупати се обидовме да пријдеме кон прозорчето со решетки, но попусто. Стражарите постојано вртат околу училиштето. Многупати Калчо со насолзени очи го враќаше дома лебот и шишето со вода. Вртиме напразно околу оградата, а срцата ни се стегаат до болка. Уште од порано ги знаеме визбите: штом ќе почнат дождовите да туриваат, сидовите се влажнат и пропуштаат бликчиња вода што лакомо течат и ја полнат визбата. Сигурно и сега до глуждови е нараснат: снежиштето што ноќеска го обеле селото-одненадеж и брзо почна да се кашави и водесто да се цеди низ стреи и дрвја. Коле ни објаснува за она што е внатре: ни постела ни оган. Тоа Калчо не може да го слуша. Бега и севезден ги солзее очите: виновен сум. Дома кај него кој знае што станува, мајка му од лутина в земја ќе го спотера.

- Гаволе, зошто такви работи ми носиш овде?

- Не знаев, не знаев дека ќе извршат претрес - се тресе Калчо во нејзините раце.

И навистина, прашањето е сериозно и критично. Секој миг би можеле татко му да го пренесат в град. А таму - се знае. Исто како и со чичко Петрета. Затоа мајка му на Калчо постојано оди кај кметот и го моли. Но овој на тоа не му обрнува никакво внимание. Одмавнува со глава и ја тера надвор:

- Не барај го повеќе. Секој ќе добие она што го заслужил ...

- Не е виновен, верувајте, не е виновен ...

- Знаеме ние. Не ни требаат објаснувања ...

Се гледа: веќе е крај. Кметот е ненаситен и жолчен: ќе го мачи, ќе го прикleshтува додека не успее да дознае сè. А потоа крвожедно виновен сум - си вели и се трга настрана за да може да се исплаче, ќе нè зграби за врат: сите.

и еве, дојде денот: денеска Калча стражарно го спроведоа в училиште. Сега ни е ред и нам, другите ... Коле ни нареди да не седиме дома. Штом насетиме нешто, патот ни се знае - право кај нашите в шума. Ќе им објасниме и веројатно нема да нè вратат назад и нема да ни речат како порано: „Вашата задача засега е во селото... А понатаму ќе видиме... Има време, ќе бидете со нас."

Мракот го чекаме на штрек и со трње под нозе. Но Калчо ни ја олесни грутката. Дотрча зазбиван и впиперен во лицето.

- Ме пуштија, - рече.

- И? што стана? Зошто те викаа? - брземе што побргу да дознаеме. Но Калчо почна да раскажува нашироко:

- Ме фати кметот за рака, ме довlechка до столот и ми рече да седнам. А потоа запали луле, шмукаше од него, дуваше, па ме зафати со вкрстени и исплеткани прашања:

„Татко ти, Калчо, ни рече дека летоците што ги најдовме кај вас, не биле негови, туку - твои, точно ли е тоа?“ Се збунив и умот ми застапа. Не знаев што да речам. Помислив, ќе нишнам со главава: не се мои! Но тогаш со татко ми е готово! Поголтнав со напор.

„Зошто молчиш?“ - ме подупна со лулето кметот. „Твои ли се или не се?“

„Мои се...“ - шепнав.

„А-а, твои!... А каде си ги нашол ... И зошто ти се...“

Ѓавол да ме земе и мене и главата! Скаменет бев и загубен. Сè ми беше испревртено и ничкосано во мене. Лулето на кметот како сврдел ме дупеше во слабинава.

„Ги најдов расфрлени по патот и ги собрав“ - реков.

„А така? А зошто си ги собрал? Да ги читаш или да ги раздаваш на другари и пријатели, или пак татко ти ти рекол, а?“

„Никој. Ги најдов и ги собрав. Секогаш собирам разни хартии ... Правам капи од нив.“

„Аха. А знаеш ли што пишува внатре?“

„Не знам.“

„Зар не си прочитал?“

„Не. Не ме интересира.“

„А зошто си ги пикнал под перница?“

„Заради мајка ми. Таа е душман на хартиите: како глушец душка по нив низ куќата и ги прибира за палење оган ...“

Кметот брзна како преполнато буре и ми светна неколку шлаканици:

„Лажеш, лажеш, песу?“ - вресна и со клоци ме истурка надвор.

- Значи не си им признал? - праша Коле.

- Не.

Притрчавме и сите го стиснавме радосно. Калчо офна од нашиот допир.

Веќе два дена никаде не можат да го најдат Буза. Дома кај него и меѓу неговите родители владее паника. Се разбира, најмногу е вознемирен татко му, а потоа и кметот. Трчаат како мрднати де ваму, де таму. Кметот нареди и претрес да се врши по куќите, но попусто: Буза го нема. На татко му некој зајадливо му зборува:

- Сигурно Лангачот е вратен од затворот ... Го има начекано негде и ...

Полјакот ќе пукне од бес. По цела ноќ трча околу куќата и на секое шушкање извикува:

- Стој! Пукам! - и штрака со пушката што му ја дадоа „камаратине“. Но денеска пак му ја зеда со пцуење, зашто ноќеска сите ги растревжи и ги натера да дотрчаат кај него дома, вооружени и готови за борба. И зовреа од лутина кога видоа крај оградата прострелано куче. Тој сиот се тресеше и возбудено објаснуваше дека морал да пука. Но војниците му ги симнаа сите светци од небото...

Некои, пак, со пријателска и строга доверливоет му шепотеа на кметот.

- Сигурно некој од шумкарите го има ликвидирано ... Којзнае сега на кого ќе му дојде редот ...

И кметот сега станува неспокоен. Гласовите навистина се точни, зашто пред куќата изутрина нашол вакво писмо: „Ако и натаму продолжиш, со затворање и

мачење на чесните луѓе од селово, и ние ќе стапиме во акција ... Секој што работи против народот и земјата ќе дојде ден кога ќе добие она што го заслужил ...“

Се вооружи кметот до заби. На негова молба, повторно го вооружија и полјакот, но со предупредување да не пука по ветришта. Сега заедно се движат и заедно вршат претрес по куќите. Чувме дека Буза најпосле го нашле: вкочанет бил и загубен од светов. Одвај му ја повратиле душичката. Му ги одврзале рацете, устата, очите и со часови го триеле со топла вода и ракија. Кога се освестил, го прашувале за сè и за сенешто, а тој занесено и преплашено раскажувал како да бил потонат во некој сон:

- Ме фатија некои одзади, ме стиснаа со шамија за устава, очиве и повеќе не знам ништо. Потоа: силен тресок по главата и се загубив.

- Потаму? Како те донеле во плевнава? - настојува татко му да дознае што подобро.

- Не знам ...

- За сигурно, - се вмеша и кметот, - од кај ќе знае кога силно го треснале по глава!

- Ах, само да знам, да знам кои се тие ...

- Пст! - го прекинува кметот и го чита книжето што му го извлече од џебот. Мрмори во себеси, а потоа и гласно: „За ова си заслужил, гаде! Многу ја имаш отпуштено опашката. Но сега не ќе можеш повеќе. И другите тоа ги очекува ...“

- Хм, има ли потпис? - скокна полјакот.

- Нема. Но тоа се оние исти кои и мене ... Но, ќе морам да дознаам ... Ќе ми паднат в рака ... - го стутка книжето и со брзи чекори се упати кон училиштето.

Коле се јадеше и сите не обвинуваше:

- Ви велев ли јас да го чукнеме уште еднаш, а вие викавте: „Доста му е. Готово е.“ Гледате ли: ништо не му станало.

Молчевме со наведнати глави.

ЗОРИТЕ во вакви утра се матни и пепелави. Нивното доаѓање ни малку не се чувствува. Чекаш, чекаш и наеднаш гледаш - околу тебе просторот ја проретчува синкавата измаглина и полека обелува, како снегот. Така беше вчера, така е и денеска. Но студот лиотски гризе по коските и иглесто дупи со подноктица во нозете и рацете. Лицево одамна е здрвено и неподвижно. Дувам во јаката од палтово, но пареата е немоќна да лизне со топлина: предвреме замрзнува и се лепи со сињат во влакната на јаката. Потскокнувам со нозеве и ги тријам ушиве, што одамна премрзнаа и веќе не ги чувствувам. Но тоа го правам полека и со страв: знам можат да ми останат в рака.

Се вртам и го барам со очи Ѓелета. Сакам да го викнам во грмушкава за да не сум сам. Но тој молчи и не ми ја врти главата. Потпрен е до дрвото и постојано се всира кон патот. Одам да го сменам. Го пофаќам за палто:

- Нема ништо?

- Нема, - ми вели со стегнати вилицы.

- Значи, попусто чекаме. Веројатно Коле нема дознаено добро: денеска или утре ...

- Не знам. Тој нека му мисли за тоа ... Наша задача е да чекаме ...

Се всираме надолу, но никого од нашите не гледаме, ни Колета ни другите. Би сакале да слеземе кај нив, но не смееме. Задачата ни е овде да бидеме ... И мораме да издржиме сè додека не нè повлечат. Се пикам со лицето во грбот на Ѓеле. Чувствувам дека ми се затоплува. Уште малку и дремка би ме фатила. Но наеднаш Ѓеле се поттргнува и возбудено ми свикува:

- Идат ... Бегај! ...

Се стрчавме надолу сопинајќи се и паѓајќи одненадеж во грмчињата покриени со снег. Зазбивани соопштуваме ... Но и без тоа тие веќе се приготвиле. Тивкото брмчење сè повеќе нараснува, а потоа на кривината се покажува цип. Слегува кроце и претпазливо. На педесетина метри пукотот најпрво се забуца во гумите и тие со шиштеж ја намалија големината и ја загувија стабилнос-

та. Џипот како пијан се заниша, па - свргувајќи настрана - удри во едно дрво крај патот. Од него излетаа четворица „камарати“ и панично затргаа со автоматите. Но веднаш цевките им замолкнаа* силен оган се вкрст и од двете страни на патот и четворицата останаа згрчени на снегот. Учителот и Сандре стрчнаа кон џипот. Го извлекоа Секула изврзан во рацете. Потоа, пресрекен и радосен, притрча да не гушне Притрчавме и ние . Долго Калчо не можеше да се оддели од татка сл...

На разделување, учителот му ја стисна раката на Коleta. А потоа се сврте и кон нас:

- Ви честитам. Вие најмногу придонесовте за оваа-

...

Го стиснаа под мишки Секула, кој снеможено се држеше на нозете, и со брзи чекори се упатија кон шумата. Ние претпазливо, еден по еден, се вративме в село.

*

Со кмегот којзнае што станува. Трча по сокаци ге како збудален. Од некини премногу се измени. Го потфатила истата болест на полјакот : по цела ноќ вооружен се врти околу куќата. Дење како бесен се разлетува низ селото и си ги бара двата коња. Можеби и плаче, но ние тоа не сме го забележале. Најмногу на полјакот му се оплакува за несреќата:

- Убави беа, прекрасни беа, ги хранев, се грижев за нив и ги пазев како очиве. Но како ли се снесаа, кој ли ми ги дигна - не знам!

А полјакот си го чеша носот и доверливо му вели:

- Знај јас кој е, знам. Тој ги прави сите овие чуда ...

- Кој?

- Лангачот, име му се сотрело! И порано ти велев: пребегнат е тој и се крие како гробник низ селово ... Сè ќе сотре, песот! Но само да ми падне в рака ...

- Што ќе му се, јавол да го земе! ...

- За инает. Ги има заклано во некое трапиште и сега гледа нешто друго да сотре ... Внимавај и на куќата...

Велат дека кметот и жена си ја вооружил, па штом малку ќе се смрчело, почнувале со вртење околу куќата.

Многу денови им минале непроспани. Многупати „камаратине“ го смрнувале и го убедувале дека Лангачот не е овде. Но кметот во тоа не верувал многу.

Но од нежни сосем се збудали. Го заборави Лангачот и сите приказни на полјакот Разбра дека нешто друго се случува во селото Веста што ја начу за случајот со Секула му го склешти и грлото и умот. Со болно срце и горчина го потврди во себе она што го мачеше; она што не сакаше да го сфати како вистина и на кое не му придаваше ни најмалку важност: луѓето од шумата веќе не се шегуваат ... Се повеќе поминуваат во акција ...

Со страв и зашеметеност претрчува од дома до училиштето и по цел ден седи затворен. За поситни работи го испраќа низ селото полјакот и син му Бузо. Но Бузо не е веќе оној што беше: смекнат е и мирен како бубаче. Не го држи носето повеќе надуено. Со навалена глава се влече по татка си. Но кметот постојано му ја охрабрува душичката, редејќи му некакви значки по реверите од шинелот провиснат до пети. Му дале и чевли што тропат и шлапкаат по пагог како празни тенекиња. Капата му е прешиена, па одзади седи собрана како џумка. Му недостига уште опашка со врзана конзерва.

И се фалел на Мира дека татко му ќе ја земел куќата на Калча и во неа ќе живееле. Но Мира му го свртила грбот и не сакала повеќе ниту да го погледне ниту да разговара со него.

Но фалењето на Буза е точно. Куќата на Калчо е празна и пуста. Завчера него и мајка му ги интернираа. Ги одведоа некаде што тешко би можело да се дознае каде. Душата на сите ни се потресе и возбуди. На испраќањето никој не можеше да присуствува ниту да ги види. Војниците и кметот сè живо избркаа и не оставаа никој да се движи крај нивната куќа.

Вчера Коле ни го прочита писмото што му го оставил Калчо Слушавме са ирепукнати срца.

„Драги другари,

Писмово го пишувам набрзина и несредено. Често очите ми се замаглуваат и запирам ... Се прибирам и со мака продолжувам. Пишувам скриен во горната соба, зад ковчезите. Го слушам во дворот викањето по мајка ми остро и налутено: идиоти, не и даваат спокојно ни

облеката да ја прибере, што ќе ни треба таму. Заедно со војниците е и кметот, па често на плачењето од мајка ми, одвркаа:

- Не знам ништо ... Маж ти го стори ова ... Очите ли ги бараше да бега со бандитите ...

- Ви се молам ... аман ... Што мислите со нас?

... Каде ќе нè носите со детево? ... Зар не ви е грев?...

- Кај другите ... Има доста како тебе ...

Слушам, а молинов ми запира в рака. Грлово е згрутчено. Да можам би излетал во дворот и најпрво кметот би го задавил. Но, не можам и немам со што. Знам, куршумите за вакви моменти се чуваат ... Ги собирам колениците во кошево каде што сум седнат, опирајќи се да не слушам, па продолжувам со пишување. Никогаш ракава вака не ми се тресела. Чкртам, а целиот сум на штрек: секој миг би можеле да влетаат во собава. Би ме нашле со книгава и при тоа не знам што би ми направиле. Знам, може мајка ми да влезе барајќи ме мене. Но никако не можам да го фрлам книжево и ништо да не ви напишам. Размислував цела ноќ како да ви соопштам, како да ви јавам, бидејќи еве, уште од вчера сме затворени. Но не нè оставаат ни да мрднеме. Веројатно сте разбрале дека ќе нè креваат. Можеби не се знае каде, но јас и мајка ми веќе насетуваме: некаде в логор. Пред малку и кметот тоа ни го спомна. Се развреска и 'рзна како бесен:

- Само таму вам ви е местото!... Логорите за такви ги прават ...

Не знам што да сторам и како да ја успокојам мајка ми: ќе пукне од плачење. Се обидував и синоќа барем нешто да сторам. Но таа сè посилно липаше гушкајќи ме мене:

- Не зборувај, чедо. Не зборувај ми ништо. Мал си чии и не знаеш што се тоа логори ...

Плачам и јас стискајќи се во нејзините гради.

Размислував изутрина да избегам кај вас. Тоа лесно би Можел да го сторам. Војникот што стражари пред вратата од дворот не го знае влезот откај плевната. Но не можам. Не можам тоа да го сторам. И вие да сте на мое место - така ќе постапите, не можам мајка ми да ја оставам сама да ја носат в логор. А вие, знам, ќе го про-

должила она што го почнавме. Жалам дека докрај не ќе сум со вас ... Но, ќе ве молам - некогаш поздравете го татко ми ... Кажете му за се ..

Писмово го фрлам кришум во дворот од Колета. Верувам дека ќе го најде. Збогум ... Збогум ...

Ваш Калчо"

Никогаш така не нè болела душата. Никогаш така не сме стоеле скаменети и занемени. И со насолзени очи што течат непрестајно ...

Полноќта одамна мина. Тоа го знаеме и по надвикувањето на првите петли, а и по долгото чекање да згасне веќе еднаш виделината во куќата на кметот. И згасна. Му здодеа веќе уште од првиот мрак да стражари околу куќата, а и ветриштето што како бесно налетува и кине ветки по дрвјата, завивајќи како чакал, го тера да се пикне внатре, препуштајќи му ја стражата на кучето, врзано крај портата, како и на зората што наскоро ќе треба да стигне. Но никој што си поставил толку важна задача пред себеси не е толку изветреан, па да врти онаму каде што е кучето. Местото околу куќата е широко и dostatно за секакви комбинации. Тоа го знаеме уште од порано ... Затоа и Коле нè повика да минеме наведнати крај оградата од бавчата, а оттаму зад местото од каде што неки се вовреме кај коњите. Ни нареди да останае зад него, а тој и Васе продолжија напргачки до прозорецот што пред малку светеше.

Бомбата ја држеше Васе и веројатно тој ќе ја протне внатре. Ушите никој не ги стискавме со прсти, туку нестрпливо го очекувавме пукотот. По малку како стрели дотрчаа обајцата, а потоа, заедно со блесокот во собата, се разнесе силен грмеж. Попусто кучето како бесно и подивено напинаше да го скине синцирот. Попусто се разврескаа и другите кучиња низ селото. Ние бевме веќе далеку и спокојно си починувавме, на брегот гледајќи го црвенилото со кое зората го премачкуваше сртот на планината.

МЕЃУ ЛУЃЕТО сè повеќе се шират страшни гласови: Германците ќе го палеле селово. Жените ќе излетаат од страв- се собираат и само плачат. Дома не ми се влегува. Мајка ми склупчена крај огништето и постојано си ги брише очите.

- Кучиња! Малку им е што сакаат со глад да нè сотрат, а сега и со оган ...

А штом ќе ме види, ме зграпчува за раце и ме седнува до неа. Не сака никаде да ме пушти сам. Сака најлошото заедно да го дочекаме. Дедо ми молчи и ништо не зборува. Претпоставува дека сè може да ни се случи. Напразно никогаш не се шират гласови. И полјакот напразно не зборува развеселено. Го влече Буза за рака низ селото и штом ќе сретне некого, ќе го гризне зајадливо:

- Вам ви дојде редот. Доста беше со мене... Кај кој ѓавол ќе отидете сега... Како пилци ќе исцркате...

Гласовите како колера се шират. И сега чека...

Изутрина Германците забрзано лепеа плакати по кошињата. Никој не одеше да ги чита.

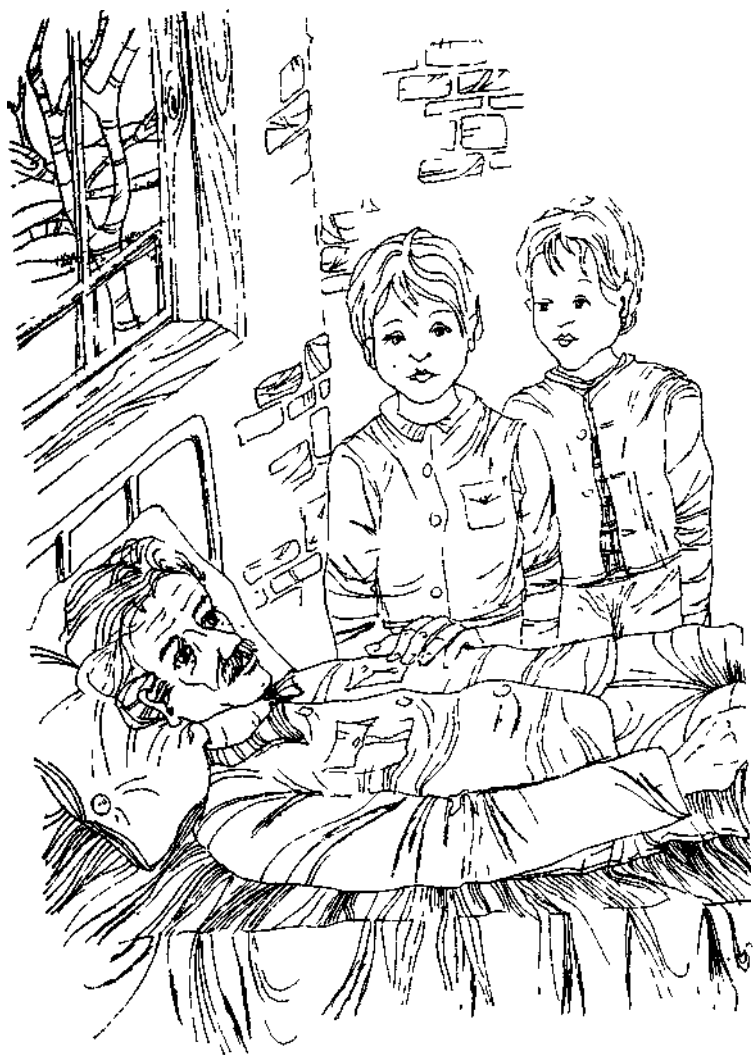
Набрзина Коле нè извика сите. Се собравме на состанок кај чичко Лозан. Отсутен беше само Митре. Разбравме дека лежел болен. Настинал ноќта кога му ја отпеавме молитвата на кметот. Добил воспаление на белите дробови.

Коле извади една плаката, што ја имаше стуткано в џеб и ја прочита:

„Соопштение,

Секој што ќе го фати жив или мртов Секула Секулов ќе биде награден со 1.000 марки, а неговата кука засекогаш ќе биде земена под заштита на власта. Овој бандит, кој успеа да побегне и сега се крие и прави злосторнички дела, осуден е на смрт. За доброто на вашето село, како и заради безбедноста на власта што ве штити, секој чесен човек е должен сè да стори за да се фати овој злосторник и одметник."

Чичко Лозан предложи да се појде горе и да се известат нашите. И тоа што побргу...

Бачилските колиби ги најдовме празни. Немаше никој. Само стражарот се врткаше околу нив како и болничарот, кој одвреме навреме излегуваше и влегуваше во онаа врата каде што лежее неколкумина ранети борци. Другите, сите биле слезени долу на џадето и воделе борба со непријателска колона што излегувала од градот. Одвреме навреме и ветерот донесува засилен пукот, по кој дознавме дека борбата сè уште се води. Чудно е кога вака, оддалеку слушаш, се напрегаш, а нешто во тебе постојано те штреца. Си мислиш: секое пукање однесува по неколку. Викањето и офкањето не го слушаш, но знаеш дека мнозина распарчени остануваат по камењата. А најтешко е кога ќе треба на враќање да се пребројат: четата или десетината е проретчена и гледаш - мнозина нема во стројот. Загинале и оние на кои ни најмалку не си се надевал. Го стегнуваш срцето и грлото, па со болно срце се присетуваш за оние со кои до вчера братски и заеднички си го делел животот и лебот. Со стегнато грло ги влечкаш и оние што не знаеш - од многуте рани и болки - каде ќе им згасне животот: овде или погоре.

Да, пукотниците само такви злосудбини донесуваат. И сè едно ... Денеска стивнало, а утре повторно продолжува. И знаеш мора да се издржи ...

Вечерта учителот уморно се струполи под стреата од колибите. Нè седна околу себеси и татковски не погали. Плакатата што Коле му ја прочита, му ги згрчи веѓите. Постоја подолго загледан во буквите, а потоа рече:

- Ха, има да се изненади Секула ... - Стана и нè поведе кон онаа врата каде што пред малку влегуваше болничарот. - Ранет е, рече. - Го поткачија во ногата...

Во собата влеговме тихо, напрстечки. Од задниот кревет Секула не' догледа и се обиде да изрипа и да стане. Но учителот го задржа и му помогна повторно да легне. Очите радосно му светкаа. Сакаше сè наеднаш да дознае и да разбере. Праша:

- Како се моите?

Ги наведнавме главите.

- Добри се. Да ... добри се, - шепна Коле.

Се поткрена Секула и чудно не загледа.

- Син ми зошто не е со вас?

Коле пак поголтна и се обиде да го смири гласот:

- Остана дома. Не знаеше ...

Секула повторно се вознемири:

- Вие криете нешто. Ве молам, кажете ми што има?

Како се дома, живи ли се?

- Да, - кимнавме со глава.

- Зошто денеска сте толку чудни?

- Заради ... - Коле го погледна учителот. Учителот ја извади плакатата и почна да чита.

Секула се насмевна. Се насмевна и учителот.

- Зар јас чинам само 1.000 марки, ѓавол да ги земе!

- пак се насмевна Секула. - Веројатно на кметот толку му требаат. Но тој само нека се надева ... Нека се надева, лиотот, дека повторно ќе му паднам в рака ...

- Со него е свршено ... - рече Коле.

- Како? Што станало?

- Го однесоа на носилка в град. Но не издржал: си го поткинал вратот!

- Зошто? Што му станало?

Коле нè погледна, а ние насмевнато погледнавме настрана.

- Некој му ја развеселил куќата со бомба, - рече Коле.

- Хм, - се разведри Секула и погледна кон учителот. - Кој ли му го скроил тоа?...

Учителот со глава нè покажа. Обајцата повторно се насмеаја.

Надвор учителот ни рече:

- Добро е што сега не му кажавте за неговите ... Тоа ќе го сторам јас. Подоцна ...

*

Плакатите со името на Секула веќе ги нема по сидовите на куќите. Се сневидоа како и да не биле. Уште една е останата само на вратата од општината. А за неа најмногу од сите е заинтересиран полјакот. Можеби досега тристапати ја прочитал и ја проучувал. Гледа во бројката со три тркалца и размислува: „Ха, сега е моментот Да го сменам името: од полјак во бег! Паричкиве, леба ми, не се толку малку. А би можел брзо и лесно да ги спе-

чалам. Цел живот сум трчал низ полето и селото, чувај го, барај го овој, барај го оној и - ништо! А сега само: чкрап! - со прстов на пушкава и се е в ред: ќе го свиткам како јариште и ќе отрчам со радост да му соопштам на господинот капетан. А сиот насмеан и весел, тој ќе чука по рамово и ќе плука на прстот кога ќе ги брои ...?

Бројката сосем го обзема, му поигрува во главата, му прелева врелина и пот, па тогаш со сигурност и со нетрпение почнува да пресметува: најважно и најпрво ќе направи кука. И тоа - не обична, туку целата од камен и цемент. Па тогаш и ѓаволот да слезе, не би можел да ја запали. Околу неа ограда со високи железни шипки што ни пиле ни ќе може лесно да ги прелета. А потоа ... Да, да, многу нешто ќе биде ... Само, каде ли се крие тој пустински Секула! Не остана кука во која не влезе да ја претресе до корен. Низ селото се шират разни гласови: го виделе овде, го виделе онде. Штом на кметот му ја протнал бомбата в кука, се сокрил во некоја визба, се изнапил вино и викал слободно и јавно по сокаци: „Кметот свадба прави! Трчајте луѓе! Веселбата е голема. Нека му е со среќа!"

Некни, велат, плакатите ги собрал низ селото, запалил оган во бавчите, печел кокошки и велел: „На јадете луѓе за душава моја! Уште малку па ќе бидам на оној свет ..."

Гласовите просто, го збунува полјакот: трча како изветреан те вamu, де таму.

Завчера се чу дека Секула се криел во кошарата на Кендра. Ноќе тука преспивал. Полјакот овие гласови повторно го возбудија, го потпалија и го натераа да излета од радост и нетрпение. Сеедно трчаше со пушката низ селото и одвај чекаше да налегне самракот. А тогаш крадешкум и кучешки, се довлечка до кошарата, се разврте околу неа и се протна внатре за да чека. Се вовлече во сламата, ја насочи цевката кон вратата и неспокојно ја чекаше жртвата. Часовите минуваа бавно. Рацете му малаксаа стискајќи ја пушката. Чекаше, но попусто. Ни глас ни трага! Би заспал, ако кучињата оддалеку не врескаа како на бесилка. Најпосле ја исплука сламата што ја гризеше нервозно и реши да ја напушти кошарата. Ја отвори вратата со врвот од цевката, ја

затвори со кундакот и, по малку, со сигурни чекори се упати дома. Но гледај: зад кошетото од кошарата некој одненадеж му се фрли зад грбот, го стисна за вратот, а друг му ја грабна пушката и го тресна по муцката. Полјакот згасна. Потаму - што стана, господ би знаел! Ако се освести, ќе разбере оној што му скокна беше Сандре, по муцката го растресе чичко Лозан, а ние со Колета ја зграбивме пушката шго остана фрлена и патем се сменувавме, носејќи ја де еден де друг.

И денеска е втор ден откако шго го нема полјакот. Сè живо изрошкаа и испреметкаа барајќи го овде, барајќи го онде, но попусто. Во кошарата на Кендра Германците и кучиња доведоа: душкаа, вртеа околу неа, трчаа накај селото, но запираа онаму каде што е потокот. Трагите се губеа во водата, па кучињата луто и напразно лаеја, не можејќи да ја поврзат трагата.

XVII

ДЕНЕСКА чичко Лозан не' повика кај него на многу важен состанок. Соопштението го пренесуваше Танас, трчајќи од еден до друг како ветар. Соопштуваше возбудено и панично, па и колку да си спокоен и студен како мраз, сепак гласот негов те каса морничаво во душата, па помислуваш дека нешто најстрашно се случува: бесење, колење, стрелање.

На состанокот не присуствуваше, освен Митре и Коле. За неговото недоаѓање Танас забрзано и со пена на устата реферираше:

- Ме пречека пред вратата мајка му, ми шишна со прстот на уста и ми рече да не викам и да не влегувам внатре. Имам нешто многу важно да му соопштам, ѝ реков. „Знам, ми рече таа. Но, болен е. Има треска. Вчеравечер цела ноќ не беше дома. Настинат е“.

„Ама само да му шепнам нешто, - ѝ реков. - Само толку...“

„Не може, ми свика, ти сакаш да го викаш некаде!...“

Вртев околу куќата, но напразно. Почнав да свирам, но на прозорецот излезе сестра му и почна да ми ниша со прст. Излегоа и неговите браќа, па и тие постапија така ...

- Добро, Танас, ти веруваме ... го прекина чичко Лозан, а потоа столчето го потргна поблизу кон нас и рече:

- Добивме од нашите многу важна задача. Изготвен е план за една многу сериозна акција. Успехот на таа акција зависи колку од нив - толку од нас ... А се разбира за ова: јас и еден од вас ќе треба вечер да тргнеме за град ... За да не му бидеме сомнителни на непријателот, оној што ќе оди со мене ќе треба да биде изврзан, со извртени очи, да кашла, да не може да дише и што ли јас знам. Со еден збор, треба да биде болен ... Нашето одење, значи, ќе биде за на болница ...

- Прекрасно! Тоа може да биде Коле или Митре, тие се токму такви ... - грмна Танас.

- Не брзај, - го запре чичко Лозан, - Болни не можат да учествуваат во оваа акција, која ќе биде и напорна и ризична.

Танас погледна надолу, а чичко Лозан продолжи:

- Треба да се најде и едно магаре за носење на „болниот“. И тоа само до станицата, а потоа со вовчето...”

Сите погледнаа кон мене.

- Има Јоле. Не му го зедоа ...

- Добро. Се сложуваш ли, Јоле, да појдеш ти?

- Се сложувам, - реков, а потоа процедив. - А што ќе правиме таму?

Ќе видиш. Засега само толку. Ми рекоа: планот не смее да се шири. Подоцна ќе се дознае се...

*

Во квечерната тишина само тропотот на магарешките копита одсвонува околу нас и ја разбива мислата дека тонеме во некаква бесплатна темничава бездна. Месечина нема, па грмушките, одвреме навреме, ќе излеаат крај патот и ќе нè пречекаат како некои клекнати стражари. А штом ќе ги заминеме, полесно ни станува.

Магаренцето ме ниша со самарчето и ми навира дремка, скокотлива и блага. Вака ми е пријатно и убаво: извиткан сум со шалчиња околу вратот, главата и лицето, па само очиве ми сиркаат кон ушите од магарето. На нозеве и плекиве имам префрлено веленце, од чијашто топлина ми спотнува снагава. Дувам низ носот и устата пареа и ги навлажнувам рабовите на шалчето. Уште само да го немам или да го издувам ова чувство на страв и неизвесност, полесно би ми било.

Не се вртам, но знам, чичко Лозан се ниша по магарето и го дупи со стапот за да оди побргу. Одвреме навреме ќе се накашла со стисната уста и ќе чкрапне со кибритот за да го погледне часовникот. Ништо не ми зборува, молчи.

До станицата има уште доста. Треба да го преминеме мостот и реката, цадето, па да се упатиме по она тесно патче што е содржано со пругата. Мило ми е што повторно ќе можам да се качам на вовчето, да трчам по прозорците додека тоа со клокот и тресок се провира низ планинските процепи или низ селата со куќи построени како стражари крај пругата. Досега само еднаш сум патувал со него, и тоа пред неколку години, кога учителот нè поведе да нè запознае со градот и да го видиме сè она што го нема во нашето село. Тоа патување и таа радост никогаш нема да ги заборавам! До станицата одевме на нозе, првин во редица, а потоа растурени и кој како сака; трипати седнавме да се одмориме и да јадеме, а кога се накачивме на вовчето, учителот постојано се растрчуваше од еден до друг и со прст ни покажуваше де ова, де она што леташе во спротивен правец на одењето. А кога ќе му се здодееше од нашите претрчувања и собирања на куп, ќе рече: „Не трчајте сите по мене: тоа и низ вашиот прозорец се гледа.“

Низ градот не нè оставаше да ги отпуштаме рацете еден од друг. А кога нè одведе кај оние малечки дуќанчиња со ситнурии нанижани во пазаришната широчина, цело време се каеше што го сторил тоа, зборувајќи ни дека сме накупили непотребни и неважни работи. На враќање одвај нè собра на станицата: како бесни и сплавени трчавме по локомотивите, имитирајќи ги нивните шиштења и свирења. Се бесевме и на локомотивата што

ја возеше чичко Лозан и I о молевме да ни раскажува за неа. Но нè чудеше кога тој ќе одмавнеше со рака и сосем м иако ќе речеше дека овие биле сосем мали возови, наречувајќи ги желчиња и чајничиња, зашто по другите градови имало уште многу, многу поголеми возови, кои ТОЈ на «лади години ги терал ...

И подоцна учигепог го молевме да нè одведе в град, но тој постојано наоѓаше по некоја причина или ни ветуваше кога ќе учиме за езерото и рибите ...

Магарето полека и претпазливо оди.

- Спиеш ли? - ми потшепнува чичко Лозан, пофаќајќи ме за нога

- Не.

- Внимавај сега ...

Пред мостот нè запира силен и неразбирлив крик. Со вперен автомат пред нас се испречува Германец. Креснува нешто остро и налутено. Веројатно нè прашува.

- Каде?

- В град ... - му објаснува со раце чичко Лозан.

Стражарот и натаму мавта со цевката пред него

- Болно е детето ... На болница го носам ... - ме покажува мене и се мачи да му објасни.

Од стражарницата крај мостот дотрчува уште еден. Се допира до мене, ме фаќа, открива и со џебна светилка ми блеснува в лице. Потоа светилката ја симнува на самарот и шета по него.

- Болно е ... В болница го носам ... - објаснува чичко Лозан, мавтајќи со раце.

Светилката се пренесе и на него. Со цевката му дадоа знак да ги крене рацете нагоре: го претресуваа по џебовите од панталоните и гуната, а потоа и по телото. Постоаја неколку мига загледани во нас, а потоа меѓу себе нешто пробрборија, ни дадоа знак да минеме преку мостот. Издишнавме длабоко и олеснето.

Преку мостот чичко Лозан ми рече:

- Добро е. Минавме ... Само ти заборави да кашлаш.

Поцрвнев.

- Туку, сè едно ... Среќно се извлековме ... - додаде потчукнувајќи ме по коленото.

На станицата немаше многу патници. Во малата чекална имаше неколку Германци што го чекаа вовчето. Него сè уште го немаше, па чичко Лозан со нетрпение постојано шеткаше де горе, де долу, а кога еден Германец се појави на влезот, тој ме прибра кон себе. Потоа отиде кај шефот на станицата и му го предаде магарето.

- Наш човек е, - рече. - Ќе ти го чува магарето.

Најпосле и вовчето зазбива сè посилено и посилено, па се вовлече меѓу дрворедите згустени крај шините. Ја издува пареата пискливо и шумно и го стести просторот со задушлив чад на недогорен јаглен. Неколку глави се залепија на прозорците од вагоните за да видат каде се, и пак се загубија.

Стрчнавме со чичко Лозан и се обесивме на вагончето веднаш до локомотивата. Во полутемната просторија, што нè удри во носот со реа на скапана зелка и помија, немаше многу луѓе. Чичко Лозан го одбра местото што беше поблиску до вратата и ме фати за рака за да седнам до него. Првпат цигарето го смукаше толку силно и забрзано небаре со него убиваше некаква жед во градите.

Откако почнаа вагончињата да се тресат сè повеќе и повеќе, од другата страна двајца војници почнаа да бараат легитимации. Кога приближија, здивот ми замрзна; светлината што бледо им прелета преку главите, под сините германски капи, ги откри лицата на учителот и Сандрета. Потскокнав со подзината уста, но чичко Лозан ме фати за рака и ме припи кон себе. Штом се допреа до нас, учителот со искосени очи ми даде знак за спокојство и молчење, а потоа со чичко Лозана, преку погледите, разменија нешто ... Излегоа од вагонот, а по нив и ние ... Зад вратата шепнаа брзо и возбудено:

- Значи, сè се одвива како што предвидовме ... Еден од нашите е влезен кај машиноводачот и кај Превалец ќе го натера да го запре возот. Штом него ќе го ликвидира, ти веднаш ќе се префрлиш на неговото место и ќе го свртиш возот накај Голем Вис, како што се договоривме — А ние за тоа време ќе ги ликвидираме неколкутемина Германци што се наоѓаат во задниот вагон ... Се разбравме ли?

- Да ...

- Тогаш, веднаш на работа! Застани на вратата и чекај. А ти, Јоле, ќе дојдеш со нас ... Најпрво ние ќе минеме низ вагоните и ќе чекаме кај последниот ...

На вратата од последниот вагон Сандре го допре увото и постоја малку, а потоа рече:

- Ништо не се слуша... Веројатно спијат.

Полека се обиде да стегне на рачката, но таа само се свитка надолу и пак се врати како што си беше. Но вратата не се отвори.

- Заклучена е, - рече одмавнувајќи нервозно со рака.

- Пушти го напред Јолета, - рече учителот и ми нареди да заплачам.

Се разврескав како некој да ми пика по грлово нож. Учителот свика нешто на германски, па вратата искрчка, зинувајќи до половина. На влезот се покажа една гологлава чупка. Учителот и Сандре со клоци ме турнаа внатре, а потоа и тие веднаш се спикаа. Гологлавиот, а и оние што дремливо прискокаа од клупите ги раширија очите не знаејќи што станува. Но кога учителот и Сандре насочија автомати кон нив, свикувајќи да ги кренат рацете, отровница ги взиби во душата и восочно им светнаа лицата.

Додека цевките заканувачки вперено зјапеа кон нив, јас претрчував од клупа до клупа и ги собирав пушките фрлајќи ги кон нозете на учителот и Сандрета.

Кога сè беше готово, и вовчето запре. Кон нас дотрчаа уште двајца од нашите, облечени во германска облека, и соопштија дека сите луѓе од вагоните се симнати за да чекаат друг воз. Потоа почна подетално претресување по вагонот, собирајќи ја и најмалата ситница г/о нивните торби и џебови.

По малку вовчето го измени својот правец, па пак застана. Сега веќе во вагоните не влегуваа војници во германска облека, туку во партизанска.

Долго време и со брзи движења се празнеа вагоните натоварени со храна, муниција и облека за Германците.

- Сите ќе се погерманчите, - се смееше чичко Лозан, гледајќи во куповите облека.

- Не плаши се, татко, - одврати Сандре, - од сето

ова не ни се потребни само капите. Нив ги заменуваме со титовки и со петокраки...

- Но и нив не ги фрламе, - додаде учителот, - на нив се учат да нишанат младите, што допрва доаѓаат...

- Мислиш како Јолета... А?

- Ха, - се насмеа учителот, - неговата нишанска способност ја покажаа денеска... Без зрно и пукот ни помогна да спастриме десетина ...

- И тоа со врескање'... - додаде Сандре.

- Хохохо! - се изнасмеа чичко Лозан, чукајќи м& по рамења.

- А сега, татко, да те видиме и тебе како нишаниш ... Еве ти ја кутијава со динамит... Обиди се дали би можел да го погодиш возов... Само внимавај, откако ќе заминеме...

На патот што се виткаше по стрмната пола на планината постојавме неколку мига. Најпрво под нас блесна силен пламен, а потоа одекна грмеж, остар и задушлив, па почна да одсвива и да се пренесува од планина до планина ...

Парчињата останаа раздробени и расфрлани наоколу. Изутрина можеби ќе му сведочат некому дека полноќниот воз налетал на мина...

Нека му е лесна земјата!

XVIII

ГЕРМАНЦИТЕ најпосле решија да ги спроведат своите заканувања: забрзано се приготвуваат да го запалат селото. А тоа денеска најдобро се гледа: довлечкаа еден камион со бензин. Бензинот е сместен во визбите на училиштето и општината. Во селото врие паника и страв. Секој миг се очекува да насрне пеколот, а после - се знае: ќе се сневиди сè она што со векови се создавалр, ќе замириса воздухот на пепел и јаглен, а по малку ќе останат само урнатини, поцрнети и голи, што немо ќе сведочат за доживеаниот ужас. А пламенот никого не

одбира и не поштедува: ќе прочисти сè што ќе сретне пред себе. Попусто е да се офка над она што ќе пламти. Единствениот излез и надеж е - да се бегаш. Душичката во себе, најмилото на раце и -¹ толку. Но итот е невозможно и напразно сега: опколени е селото со обрач војници. Не оставаат ни живинче да претне. Се гледа дека на сите крајот ни е овде.

Еве, почна веќе и насилно влегување по куќите: војниците побеснети ги кршат вратите и однатре извлекуваат сè што ќе дофатат: жени, деца, старци. Ги собираат во дворот од училиштето. Меѓу нив се: Геле, Танас и Марко. Добро е што Јас, Васе и Коле веќе долго време не се вративме дома: скитаме подалеку и понастрана. Сега сме довлечкани до бавците зад училиштето и гледаме со притаен здив. Знам, меѓу нив се и мајка ми и дедо ми. Се развртуваат по луѓето и ме бараат мене. Стравот им ги Стресува коските. Не знам што би дале да ме видат крај себе. Напати намислувам да им се придружам и Јас, но Коле не ме остава. Го слушаам капетанот, вреска силно и наострено, а крај него толкувачот, што го доведе однекаде, преведува:

- Трпението дотраа. И покрај нашите постојани предупредувања да не им помагате на комунистичките бандити, да се откажете од секакви злосторства против нашата војска, да не ги криете оние што ни пакостат, да не бегате и да не им се придружувате на голтарите во шума - вие сето тоа дрско го отфрливте и го погазивте... Затоа, овојпат ќе бидете најстроги и најтешко казнети...

Меѓу вас се крие некаква организација, која тајно работи... Ве измамува и лаже... Поради неа сите ќе ве снеса заедно со селото... Затоа, последната надеж ви е: кажете ги кои се тие и ќе бидете помилувани...

Шушкањето запре. Чуден и морничав молк прелета по луѓето. Главите стоеја сведнати и скаменети. Молчењето му застружи на капетанот по жилите. Се поткрена на прсти, фркна со носот и дозбесна:

- Молчите, а? Мила ви е смртта!...

Свика нешто кон војникот крај себе. Овој стрчна и зграби неколку жени и деца. Им заповеда да се свртат кон сидот од оградата, терајќи ги да ги кренат рацете.

Тих и задушлив писок се разнесе низ луѓето. Војникот го крена автоматот.

- Не! - грмна нечиј глас и излета пред скалите од училиштето. - Стојте! Стојте! Сверови диви! Што ви скривиле овие кривки и невини душички? Еве, еве сум јас, ако ви треба! Јас сум од оние што вие ги викате бандити и злосторници. Но ние не сме ни едното ни другото: ние сме оние што само доследно го бараат она што ни го одзедовте; ние сме оние што смело се кренаа против сите ваши грабежи, убивања и палежи. Да, ние, сме тие, и до крај, до последното делче од снагата машки ќе се бориме за најмилото и најсветото - слободата!

Кундакот, што силно го тресна по грбот, го стивна чичко Ламбета. Но само за миг. Ги подигна рацете и со силен, растреперен глас, проштално се сврте кон народот:

- Не плашете се, браќа и сестри. Попусто се овие нивни заканувања: попусти се настојувањата да нè истребат. Не плачете што одам... Има уште многу што нема да потклекнат и што смело ќе го докрајчат... - кундакот не му даде да ја заврши мислата. Го свлечкаа внатре, пре-свиснат и нем. Луѓето со стегнаги срца ги бришеа очите.

*

Првиот самрак го обвитка селото со густа и пепелива пајажина. Заедно со неа се разбрани и студено, морничаво ветре; морничаво како што се морничави и снагата, и мислата и душата при секое вакво исчекување, при секое судбоносно и важно решение. И сè брза, сè брза што побргу да згасне и сосем да поцрни овој простор над селово. Зашто, само така полесно ќе биде и подобро ќе може целта да се обвистини: ударот да биде ненадеен и силен. И затоа нестрпливо се чека.

Колоната претпазливо се пробива низ врбјациите наудрени во калливото трапиште. Не се гледа, но веќе се знае: приближија првите куќи. Тука колоната запира. Учителот и Сандре повторно не прашуваат:

- А кај трлава? Проверивте ли?

- Да, - одговара Коле. - Кога идевме немаше никој. Забележавме патрола само на ридон. Но далеку

беа и не нè догледаа. Јас мислам најдобро е сега да свртиме накај црквата. Таму нема никој.

- Од каде знаеш?

- Тие таму цгто беа ги повлекоа кога почнаа да ги затвораат луѓето во визбите на училиштето.

- Хм, тоа значи дека палењето го одложуваат...

- Не, - рече Коле, - првин ќе ги присилат да ги искажат сите наши, бидејќи до пред малку не можеа ништо да дознаат, а потоа, без пречки, ќе удрат на палење...

- Хм, - пак дувна учителот и даде знак за тргнување.

Колоната запре крај црковниот двор. Учителот нè собра и ни рече:

- Деца мои, пред вас овојпат стои тешка задача. Потешка можеби од сите досегашни. Но јас и сега се надевам на вашата помош и успех во она што треба да се стори. Задоволен сум дека навреме нè известивте за она што го снајде и што го очекува селото. Но, сега доаѓа најважното за сите: каков ќе е ударот и на кој начин ќе се здружи непријателот, а и луѓето живи да се спасат. Затоа, решението е вакво: ќе се формираат групи кои тајно и неусетно ќе се вовлечат во селото. Едната од нив ќе изврши удар на општината, другата на училиштето, а третата ќе го држи патот што води надолу кон џадето... Нападите треба да бидат одненадеж и силни. Штом ќе се внесе паника, и ние одовде ќе зафатиме со налети... Секоја група ќе ја предводи по еден од вас, поради тоа што патот и природите добро ги познавате и лесно ќе можете групите да ги протнете низ бавчите и оградите... Внимавајте на секоја стапка... Од вас зависи сè... Тоа и самите го знаете, но должност ми е и морам да ви наспомнам...

Ни ги стегна рацете цврсто и возбудно. Пред тргнувањето Коле му шепна:

- Нешто за нас учителие?...

Учителот го разбра и благо се насмевна. Ги откачи бомбите од појасот и ни даде по една.

- Не плашете се, учителие, - замижурка со очите Коле. - Веќе научивме како се употребуваат...

Учителот нè потчукна по раменици.

Со другите групи не знам што е. Но ние среќно се довлековме до бавчите крај училиштето. Потаму не сме-еме. Гледаме: постојано шијат низ вратата војници; едни влегуваат други излегуваат. А и стражата е засилена пред вратата. Низ прозорчињата се слуша задушливо плачење и лелекање. Стражарот почесто се запира до прозорчињата и вика луто и изострено за да ги смири и замолчи. Срцево веќе ми е кренато до грлово. Се стегам, но очиве незадржливо ми солзат: знам, внатре се сè уште мајка ми и дедо ми. Плачливиот глас им е смешан со другите. А можеби и преплакале веќе од болка и јад во душата. Се исправам и ја вадам бомбата, но некој ме фаќа крај мене:

- Чекај, далеку сме... Не можеш...

Се влечеме помешечки и се допираме до оградата. Застануваме поблизу. Отспротива, на прозорците, гледаме: десетина сенки се нишаат во собата и поигруваат на пламенчето на газиената светилка.

Силен тресок што долета откај општината ни струјна низ снагата и ни ги сниша нозете. Замавнавме и ние со рацете: морничав грмеж го сниша училиштето и го обвитка во пламен и чад. Викотниците во собата беа куси и задушени. На скалата не пречекавме многу; само неколцина што успеале да јурнат низ ходникот. Но и тие се струпологија крај стражарот на вратата.

Селото заприлега на зовриен казан: од сите страни одекнаа истрели.

- Визбите, внимавајте на визбите! - свикав и летнав по скалите надолу. Резето спуска од тресокот на кундаците.

- Ние сме, ние сме, луѓе!... Ве ослободивме!... - свикав.

Не верувам дека би можел некогаш да доживеам такво нешто: ме зграбија десетина раце во мракот и ме фрлаа од еден во друг агол. Л го чув и гласот на мајка ми, која списка за мене. Ме фрлаа сè повеќе, дрпајќи ме и викајќи од радост. Во мешаницата за малку ќе загинев. Но знам, мила ќе ми беше смртта.

Утрото со блескав превез и свежина ги распавта матнежот и црнилото од ноќта. Сонцето ги позлати

залистените врвови на дрвјата и навести прекрасен ден.

Пред училишниот двор сè повеќе нараснуваше вирезот на луѓето, кои гласно, брановито и со песна ја силат и незапирливо ја одгласуваат сета радост во себе. Исчезнале од лицата: и маката, и стравот и ужасот што толку време ги стегнаат во душата. Го нема веќе ни германското врескање, ни нивното заканување, ни канти! е со бензин приготвени сè наеднаш и подмолно да збришат и голтнат. Се истурија во варница ја и вивнаа заедно со оние изрешетани трупје што толку се надеваа и ги приготвуваа.

Над училишната врата се вееше знамето, издупчено од куршуми и влеваше леснина и радост во душата: слободата довтаса веќе, па еве ја, еве ја овде меѓу нас, нè гушка, нè милува и го брани ова делче од просторов слободно да дише...

Вриезот во дворот полека стивна. На вратата се покажа учителот и, мавтајќи со рацете за смирување и поздрав, посака нешто да рече:

- Драги другари и другарки, драги браќа и сестри! Овој ден е голем и радосен за сите нас. Радосни сме дека повторно се гледаме, и сме заедно... Здружени и слободни... Радосни сме дека со доста напор и смело, во текот на ноќта, успеавме наполно да го уништите непријателот и да го оневозможиме она што тој ви го приготвуваше...

Вашите маки и страдања и ние ги чувствуваме; и нас подеднакво нè корнеа во душите и нè болеа... Нека течат, нека течат силно и незадржливо... И нека им е вечна почит и слава на оние што паднаа и што ги нема овде меѓу нас ... И нека е проколнат и за навек омрзнат и казнет оној што се одродил од народот, секој подлец што предавнички му пришол и му служел на непријателот и го оцрнил името на борбата и слободата што еден ден ќе грејне над целата наша земја...

А такви изроди и овде имаше.-Вие добро ги познавате: кметот и полјакот. Еве еден од нив!

На вратата, со врзани раце, се покажа полјакот. Главата ја држеше сведната и скаменета.

- Го дочувавме вие да му судите... Но вториот овдека го нема... Не дочека докрај да злосторничи пакос-

ти... Порано го зеде својот дел што си го заслужил ...

Васе се допре до Колета и му шепна:

- А Бузо? Да го доведеме и него?

- Таа работа ние ќе ја свршиме... - му одговори Коле.

*

Утредента учителот не викна во училиштето. Не собра во нашта некогашна училница... Но сега таа беше црна, без прозорци, изронета и со луз; и и дупки по сидовите. Мирисаше на барут, на чад и скапана слама. Клучите беа раздробени и испреметкани по кошињата. Успевме неколку да ставиме насреде и седнавме. Молчевме загледи низ празните рамки на прозорците што личеа на истечени очи. И чекавме, чекавме како и порано, да влезе учителот. Но сега во душата ни трепкаше некакво чудно чувство, некаква необична несекојдневна возбуда, потсетувајќи не за нешто невинното и лажно, за нешто што одамна било и изминало...

Слушаме стапки што кроце и тихо наближуваат кон вратата и тука застануваат. Знаеме: ја затегнува учителот блузата, погледнува во чевлите и полека ја замазнува косата раштркана над челото. Капата ја стиска во рацете.

Влегува. Кроце и со одмерена внимателност, место некогашниот дневник, ја остава само капата на маса и парче хартија. Застанува пред нас возбуден и побледен. Затреперува со усните неусетно и лесно, па почнува:

- Седнете, седнете, драги мои, - го позема ливчето и поблиску се допира. - Би сакал, ако ми дозволите, да се видиме најпрвин... Заради редот... - му поигрува ливчето во рацете: Чита. Стануваме и гласно одговараме. Го споменува Митрета.

- Болен е. Не можеше...

Продолжува. Ги спомнува Калча и Славча. Молчиме. Молчи и тој.

Го остава листот. Стои неколку мига загледан во далечината, а потоа се свртува кон нас.

- Мило ми е што повторно се собравме овде; овде, од каде што пред две години се разделивме... Се разде-

ливме од книгата, од свончето, од вревата. Но тоа не траеше долго: книгата ја заменивме со она што е поважно: борбата за слобода. А тој, светол долг доследно го прифативме... Ви благодарам, премногу ви благодарам, мили мои, зашто и вие со толкава храброст и смелост го дадовте она што можевте... И повеќе од тоа...

Му се замрежија навлажнетите и растреперени очи. Ни се замрежија и нам. Поголтна и продолжи:

- Утре повторно ќе мораме да се поделиме: поголемиот дел од нас ќе треба да замине и да ја продолжи борбата на друг дел...

- А ние? - шепна Коле.

- Вие, засега, најдобро е да останете овде... Ќе им помагате и натаму на оние што ќе останат овде...

Г и сведнавме очите и поголтнавме.

*

Пред училишниот двор, пред чешмата и патот се постројуваат четите што треба да заминат. Насекаде е мешаница и врева: меѓу борците се провлекуваат жени и им подаваат секакви дрангулии: леб, чорапи, опинци, јаболка, цвеќиња... На едниот дел од дворот сме построени и ние. На капите што вчера ни ги дадоа им сошивме црвени петокраки и ги дотеравме да не ни висат над тилот и ушите. Меѓу нас само Коле има пушка, чијшто кундак малку е скратен за да не го чука по колкот. Му ја дал некој борец.

Од вратата не забележува учителот и доаѓа насмевнато. Коле се свртува и со цврсти стапки го пречекува:

- Учители, од името на сите, ве молам да не земете и нас. Сакаме и ние со вас да се бориме.

- Учителот не загледа откосо и, по кратко молчење рече:

- Знам... Но ваму е доста тешко... Не очекуваат големи борби...

- Ако, ако учители...

- Хм... Тогаш... Тогаш нека биде така... Смешајте се со борците... - се насмевна учителот.

Мешаницата и вревата сега стана поголема. И по нас трчаа жени, мајки и деца. И на нас бесеа од се она

што им се нашло в рака. И плачливо, со капукнато грло, шепотеа:

- Среќен ви пат, чеда. И чувајте се... Здрави и живи да ни дојдете.

По патот притрча и Мира. Ми се спушти, ме прегрна и ме бакна в лице.

- Среќен ти пат, Јоле. И те молам, немој да ми се лутиш... Верувај, искрено ти вела: никогаш не сум го сакала Буза. А особено оној ден кога разбрав за него... Со здравје...

Влажното тркалце на лицево не го избришав.

Погоре, потпрен на вратата крај патот, стоеше Митре. По сувото жолто и намсвнато лице му течеа солзи. Мавташе постојано со рака кон нас и шепотеше:

- Простете ми, другари, што не можам со вас... Ако оздравам, ве молам, пишете ми да знам каде сте...

Му мавтавме и ние со кренати раце.

Истрчува и тетка Анѓа и со раширени раце не`запира. Грлото ѝ е полно со солзи, па не може ништо да ни рече: не`стиска и не`гушка. Усните со мака и треперливо ѝ мрдаат:

- Среќно, среќно, дечиња мои...

Колоната како синцир се извија по ридот над селото, чишто покриви блескаат на сонцето како распнати црвени знамиња. А кога на другата страна од ридот се развлече еден широк видик од планини и долини Коле го извади ливчето со заветот на дружината и допиша на него: „Докрај да се бори за слободата“.

Приод кон делото
Дружината „Братско стебло“⁴⁴
од Јован Стрезовски /

Јован Стрезовски е плоден детски писател. Роден е во селото Подгорци, Струшко. Основно училиште завршува во Крагуевац, а учителска школа во Битола. Во Скопје завршува Филозофски факултет. Денес е директор на Струшките вечери на поезијата. Живее во Струга. Автор е на неколку романи за деца; „Патот до зората“, „Синови“, „Дружината Братско стебло“, како и романот за возрасни „Вода“. Јован Стрезовски е и плоден поет. Во неговата поезија тој, пред сè пишува за деца, и тоа од предучилишна возраст. Ги напишал збирките песни: „Светулки“, „Шарени песни“, „Шарено огледало“, „Од Северен и Јужен пол“, „Езерски цвет“ и др. Од своето детство понел низа незаборавни спомени што нашле остварување во збирките раскази: „Другари“, „Последниот фишек“, „Зелени очила“, „Раскази“. Јован Стрезовски е ретко скроман човек што добро ја познава душата на децата и наполно им се предава, односно својата творечка дејност им ја посветува на оние суштества кои најсилно се сакаат. Неговите песни ги успиваат малите дечиња, ги забавуваат во игрите, ги воспитуваат, ги разонодуваат, ги запознаваат со минатото и сегашноста, всадуваат љубов кон блиските, кон постарите, кон татковината, кон минатото.

Како учител во селото Вевчани, ја напишува првата песна „Зимска вечер“, подоцна објавена во детското списание „Другарче“ во 1957 год. Понесен од убавината на оваа песна, од добрата оценка, продолжува да пишува и

од ден на ден неговото творештво расте. За романот „Вода“ е изграден со републичката награда „11 Октомври“.

Дејството во детскиот роман „Дружината Братско стебло“¹⁴ се случува во родното место на авторот, а имено во с. Подгорци - Струшко. Романот го опфаќа периодот веднаш пред војната, односно го опишува предвечерјето на војната и самата војна. Станува збор за доживувања на група ученици од едно одделение. Главната мисла на авторот му е дека временските услови влијаат врз воспитниот процес на една генерација, дека маките, неволјите, желбите, заедничките интереси ги зближуваат децата, ги прават блиски, всадуваат во нив љубов, пожртвуваност, сплотеност, другарство. Пред војната за овие деца играта претставува с[^], а за време на војната играта ја заменуваат со акции, го прекинуваат детството за да му бидат корисни на народот, на слободата што треба да дојде. Децата брзо стануваат возрасни, палавото и безгрижно детство исчезнува, а во замена предвреме стануваат големи и вршат големи акции.

Низ содржината на детскиот роман „Дружината Братско стебло“⁴⁴ не води писателот преку ликот на Јоле Дедин и ова дело претставува автобиографија на Јован Стрезовски.

Учениците од ова село се поделени на горномаалци и долномаалци. Во групата долномаалци спаѓаат: Коле, Танас, Митре, Ангелко, Васе и Јоле Дедин. Во групата горномаалци спаѓаат: Бузо, Марко и др. Меѓу нив не постои другарство и постојано се караат. Учителот тоа го забележува и прави напори да ги зближи. Она што тој не успева да го стори го прави војната, таа ги зближува, ги соединува, затоа што тие исто мразат и сакаат нешто што треба да дојде - слободата. Тие стануваат компактни, имаат пред себе поставено една и иста цел - целосна поддршка, на Народноослободителната борба, а на крајот и активно учество во редовите на партизанските одреди.

Долномаалци формираат своја дружина „Братско стебло“⁴⁴, а на чело на дружината стои Коле. Даваат завет дека ќе бидат чесни и дека ќе го почитуваат заветот. На столетното стебло ги врежуваат своите имиња и датумот

на формирањето на дружината - 26.XI! 1940 година. Дружината одлучува надвор од селото да направи колиби во кои ќе продаваат разни работи, но бузовци еден ден ги нападнале колибите, исфрлиле сè и искршиле за нив непотребни работи. Коле - водачот на дружината - озлобен од сето ова, тргнува со дружината во напад на бузовци. Им предлага да се смират, но бузовци не се согласуваат. За она што се случува во колибите знаат сите во селото. Учителот размислува што да направи. Има желба индиректно да влијае за сплотеноста во одделението. Како ефикасно средство ја употребува приказната за трговците со бисери. Содржината се однесува до недругарството во одделението. На крајот од часот учителот наредува да останат бузовци и дружината. Со наведнатите глави раскажуваат за тепачката кај колибите. Учителот констатира дека Бузо е главниот виновник, го советува да го измени своето држење спрема сите во одделението, но ја чувствува неговата тврдоглавост и му се обраќа со следниве зборови: „Исфрли го од себе она што го носи името: злоба, недругарство. Обиди се, драги мој, да го сакаш оној што со години ќе мораш секојдневно да го среќаваш, да разговараш со него и да се дружиш. Сфати го она што е највредно и најскапоцено меѓу вас: другарство. Обидете се што подобро и поубаво да проживеете во ова наше семејство. „По овие зборови, резултати следеаат, бузовци ја молат дружината да ги примат како нивни членови, единствено Бузо останува корав и непомирлив.

Настапува почетокот и развојот на Народноослободителната војна. Почнува тежок, „маченички, ропски живот во нашата земја. Најдобрите синови со пушка во рака се одметуваат во планина за вооружена борба против окупаторот. Ова не ги одминува и жителите од ова село. Учителот е прв. Го следат и други мажи. При разделбата учителот ги советува своите ученици да бидат добри и, ако треба, преку него да се поврзат со партизаните.

Во селото доаѓаат Италијанци. Учителот ги известува своите ученици дека Италијанците јадат желки, а во замена да бараат куршуми. Ова е првата акција што ја

врши дружината. Добиените фишеци ги препраќаат преку чичко Петре до партизаните.

Во селото доаѓаат моторизирани Германци, немилосрдно вршат грабежи во селото. Амбарите остануваат празни. Еден ден селото осамнува со расфрлени летоци со кои народот се повикува на вооружена борба. Тоа е втората акција на дружината. Тие се восхитени од својот успех. Доаѓа и третата акција. Дружината добива задача, кога Германците ќе го водат во спровод чичко Секуле, да ги известат партизаните, кои ќе извршат престрелка по Германците, а чичко Секуле да биде ослободен. Во селото се формира народноослободителен одбор. Тука се и членовите на дружината. Чичко Лозан ги води состаноците. Дружината добива задача да се спроведе акција за собирање храна и облека. Тие ги отвораат кришум ковчезите на своите мајки, ги вадат чорапите, ги отвораат ноќвите, го вадат лебот и сето тоа им го носат на партизаните.

Кметот во селото многу им го омогува на Германците и дружината смета дека треба да биде ликвидиран. Еден вечер тие фрлаат бомба во куќата на кметот, таа се дига во воздух, а кметот, смртно ранет, го носат в болница. Германците се разбеснети од оваа акција на дружината. Доаѓа на ред и друга акција. Ќе треба еден од дружината да појде в град, но за да не биде сомнителен, да биде преправен како болен,» качен на магаре. Изборот паѓа на Јоле. Квечерина тие тргнуваат и стигнуваат до железничката станица. Во купето го забележуваат учителот. Задачата треба заеднички да ја извршат, а имено машиновозачот да се ликвидира, Германците да се убијат, вовчето да застане, сите патници да слезат и да се качат во друг воз, вовчето да го промени својот правец кон Голем Вис и да биде минирано. Акцијата е извршена.

Од оваа акција Германците се разбеснети. Во селото е донесен бензин за да го запалат. Се врши блокада. И мало и старо се изведени сред село за стрелање. Германците бараат да ги поткажат партизаните. Никој ништо не изустува. Чичко Ламбе, за да ги спаси другите, излегува пред толпата луѓе и им вели дека е еден од оние што се кренале против нивните грабежи, палежи и убиства. Смртоносен рафал го погодува чичко Ламбета, а

селаните ги пуштаат во нивните домови. Партизаните разбираат од дружината дека селото ќе биде запалено, а народот интерниран и пратен во логори. Штабот одлучува да тргне во поход кон селото, со цел да го спасат и ослободат. Чичко Лозан е известен за денот и часот на походот. Тој го известува народноослободителниот одбор и членовите на дружината. Чекаат во своите заседи. Германците се изненадени од нападот, тие се уништени, оружјето им е пленето, а селото и народот слободен. Владеат општа среќа и задоволство. Жените ги даруваат борците со цвеќе, чорапи, погачи, кошули, ги бакнуваат и им благодарат. Учителот ја собира дружината во училиштето и им благодари за успехот на досегашните акции. Тој е горд, и верува во натамошната соработка. Четите се построени во поход за ослободување на други краишта. Меѓу нив се членовите на дружината, како веќе прекалени борци од досегашните акции. Народот ги испраќа и со шамичиња им мавта сè додека не се изгубат зад видикот.]

Во дејскиот роман „Дружината Братско стебло“ не води ликот на Јоле Дедин. Коле е исто така меѓу главните ликови. Тој учествува во сите акции и ги раководи. Правичен е и има доверба во сите. Како учителот, така и тој прави напори да се обединат со бузовци. При распитите во општината од страна на кметот се држи како ништо да не знае. На своја рака ја презема акцијата да се фрли бомба во куќата на кметот, за што партизаните се многу изненадени.

Како негативен лик го гледаме Бузо, кој докрај останува корав и непомирлив. Тој им е како десна рака на кметот и полјакот. Ја поткажува дружината и затоа една вечер Коле и Васе го начекуваат во плевната и му задаваат по главата таков удар што се онесвестува. По ова тој станува помирен, но сепак не минува на страната на дружината. При ослободувањето на селото тој и другите домашни предавници се доведени пред училишниот двор да им се суди. Дружината сака таа да му суди на Бузо.

Посебно место во романот зазема ликот на учителот. Тој во селото живее со својата жена, тетка Анга, која во негово отсуство ги одржува часовите. Тој е многу бла-

городен човек. Сите во селото го сакаат, сите се обраќаат за помош. Тој правилно ги воспитува своите ученици, ги советува, настојува да ги зближи, да го зајакне другарството. Прв заминува кај партизаните и како главна врска со селото, настојува да бидат членовите на дружината.

„Јован Стрезовски, во детскиот роман „Дружината Братско стебло“ зборува за доживување на ученици кои, иако за тоа време биле мали, но со своите сфаќања биле големи, преземале одговорни и големи акции, во што и успевале. Јазикот и стилот на авторот посебно го привлекува читателот бидејќи е сфатлив, живописен и многу интересен со својата содржина. На крајот би можело да се рече дека денес следбениците на дружината имаат среќно детство што живеат во слободна татковина и нивните мисли се упатени во среќна, радосна игра, во совладување на училишниот материјал, со цел да станат идни градители на нашата татковина.

Ленче Доновска

лектира
за V отделение

издавачи:
наша книга
македонска книга
мисла
култура
детска радост

реализира
наша книга

јован стрезовски
дружината братско стебло

поговор
ленче доновска

јазична редакција
' илија корубин

| тех. уредник, нацрт на корицата и цртеж
томислав филипов

илустрации
илија богоевски

уредник
атанас бојаровски

за издавачите
никола штрковски
раде силјан
димитар башевски
божин павловски
петре бакевски

печат
нипро „нова македонија“
оозт печатница
скопје 1990.

ТУ 1SBM 86-373-0450-8

от на корицата

лектира
за основните
училишта
во ср македонија
според
наставниот
план
и програмата
за V одделение

•

редакција

атанас бојаровски,
здравко корвезирски
љупка лазарова,
лилјана угриновска,
миле неделковски

јован
стрезовски

дружината братско стебло

наша книга
македонска книга
култура
мисла
детска радост
скопје 1990